

Folia Historica

38

Folia Historica
A Magyar Nemzeti Múzeum
történeti évkönyve

Főszerkesztő: CSORBA LÁSZLÓ

Szerkesztő: M. LOVAS KRISZTINA
A szerkesztő munkatársa: PÁSZTOR KATALIN

Szerkesztőbizottság:

FISLI ÉVA

GÁL VILMOS

GÖDÖLLE MÁTYÁS

IHÁSZ ISTVÁN

KISS ERIKA

CS. LENGYEL BEATRIX

M. LOVAS KRISZTINA

PALLOS LAJOS

TAMÁS EDIT

www.ojs.elte.hu/MNM-FolHist

lovas.krisztina@hnm.hu

ISSN 0133-6622

MAGYAR
NEMZETI
MÚZEUM

OJS
Open
Journal
Systems

PKP

PUBLIC
KNOWLEDGE
PROJECT

Folia Historica

38

Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest, 2024

Kiadóvezető: Mészáros Balázs
Olvasószerkesztő: Böröczki Tamás
Angol fordítás: Thomas Cooper
Korrektor: Campos Mária
Borító- és kötetterv: Vincze Judit

© Magyar Nemzeti Múzeum, 2024
www.mnm.hu

<https://doi.org/10.62258/MZEU1040>

This is an open access journal. The articles in this volume are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International Licence (CC BY-NC 4.0).
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>

Felelős kiadó: Demeter Szilárd főigazgató
Nyomta és kötötte: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

Tartalom

I. Tanulmányok

SZVITEK RÓBERT JÓZSEF

A barcelonai nemzetközi kiállítás 1888-ban

Egy hajóorvos a világkiállítás megnyitóján 9

MÉSZÁROS BALÁZS

Schossel András, a munkácsi vasgyár mintázó szobrásza 31

KÖPFLEER BALÁZS

Friedrich István miniszterelnök szerepe Cinkota történetében 71

II. Közlemények

KNAPP ÉVA

„Hungariam Deus opposuit in propugnaculum”

A védőbástya toposz egy tévesen meghatározott képzőművészeti ábrázolása és irodalomtörténeti vonatkozásai 103

SERFŐZŐ SZABOLCS

A „Magyarország mint a kereszténység védőbástyája” rézdúc és rézmetszet provenienciája: adalékok Jankovich Miklós gyűjteményének történetéhez 131

SERFŐZŐ SZABOLCS

Magyarország a kereszténység védőpajzsa
Adalékok egy allegorikus barokk rézmetszet történetéhez és értelmezéséhez 141

PALLAG MÁRTA – SOLTÉSZ FERENC GÁBOR	
A Bláthy Ottó Titusz nevére vert Wahrmann-érem	155
MÉZES ÁDÁM	
Pincéből a múzeumba	
<i>Matuska Péter rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter</i>	
<i>kitüntetései az Éremtár gyűjteményében</i>	171
GRÓF PÉTER	
„Lenne pedig véleményem szerint ezen Salamontoronyból	
keletkezendő épület legczélszerűbben régiségtárrá átalakítandó...”	
<i>Adalékok a visegrádi múzeum történetéhez, különös tekintettel</i>	
<i>Héjj Miklós múzeumigazgatói munkásságára</i>	185

Tanulmányok

SZVITEK RÓBERT JÓZSEF | történész-főmuzeológus
Magyar Nemzeti Múzeum, Újkori Főosztály
szvitek.robert@hnm.hu

A barcelonai nemzetközi kiállítás 1888-ban

Egy hajóorvos a világkiállítás megnyitóján

ABSZTRAKT | 1888. május közepén 158 hadihajó jelent meg a barcelonai kikötőben, amelyek a világkiállítás ünnepélyes megnyitójára érkeztek. A kiállítást 1888. május 20-án a városba látogató Mária Krisztina régens királyné és a kétéves XIII. Alfonz király nyitották meg. A megnyitóról és az akörüli napok eseményeiről az Osztrák–Magyar Monarchia egyik hadihajójával a helyszínre érkező Gáspár Ferenc hajóorvos leveléből részletes leírást kapunk. A kiállítás és kísérőrendezvényei mellett a város számos látványossággal várta az idelátogatókat: bikaviadalokat, lóversenyeket, regattákat, színházi díszelőadásokat tartottak.

Magyarország 110 kiállítóval, Ausztriától elkülönülten jelent meg. Elsősorban mezőgazdasági és ipari termékeket, magyarországi ásványvizeket és szeszes italokat mutattak be, de mellettük a kisipari tevékenység és a háziipar termékei is helyet kaptak, viszont képzőművészeti alkotásokat nem állítottak ki. A világkiállítás végeztével a magyar kiállítók 24 arany-, 26 ezüst- és 18 bronzéremet nyertek el, és ezek mellett legalább 10 közreműködési okmányt és 7 darab köszönőlevelet kaptak. A nemzetközi kiállítás magyar részvételét szervező bizottság tagjait pedig a spanyol Katolikus Izabella-rend vagy a III. Károly-rend valamelyik fokozatával tüntette ki a régens királyné.

KULCSSZAVAK | Barcelona, világkiállítás, 1888, hadihajók, Gáspár Ferenc, megnyitó, magyar kiállítók

RÓBERT SZVITEK | historian, senior museologist
Hungarian National Museum, Department of Early Modern Age
szvitek.robert@hnm.hu

The 1888 Barcelona Universal Exposition

A Naval Surgeon at the Opening of the World Exhibition

ABSTRACT | In mid-May 1888, 158 warships arrived at the port of Barcelona for the opening ceremony of the Universal Exposition, launched on 20 May by two-year-old King Alfonso XIII and Queen Consort Maria Cristina. The opening and the days that followed are described in detail in a letter sent by naval surgeon Ferenc Gáspár, who arrived on the scene on one of the battleships of the Austro-Hungarian Empire. In addition to the exhibition and its related events, the city offered a variety of activities for the visitors, including bullfights, horse races, regattas, and theater gala performances.

Hungary represented itself separately from Austria, with a group of 110 exhibitors. The majority of the products on display were from the agricultural and industrial sectors, and Hungarian mineral waters and spirits. There were also products from small-scale and cottage industries, but no artworks were exhibited. At the close of the World Exhibition, Hungarian exhibitors received 24 gold, 26 silver, and 18 bronze medals, as well as at least 10 certificates of participation and 7 letters of gratitude. Furthermore, the Queen Consort bestowed one of the Royal Order of Isabella the Catholic or the Order of Charles III upon the members of the committee that coordinated Hungary's participation in the Universal Exposition.

KEYWORDS | Barcelona, Universal Exposition, 1888, warships, Ferenc Gáspár, opening, Hungarian exhibitors

1888. május 11-én¹ az Osztrák–Magyar Monarchia öt kazamatahajója, két cirkálója és egy torpedóhajója² jelent meg a barcelonai kikötőben. A Don Juan d’Austria fedélzetén másod hajóorvosként szolgált³ Gáspár Ferenc,⁴ aki terjedelmes levélben számolt be az átélt eseményekről.⁵ Az osztrák–magyar mellett még – más-más napokon érkezve – 22 ország hadihajói állomásoztak a kikötőben, köztük orosz, olasz, francia, angol, holland, portugál és svéd hajóraj is,⁶ összesen 158 hadihajó.⁷ Ez a hatalmas flotta nem megtámadni készült Spanyolországot,

- 1 Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv (a továbbiakban: ÖStA KA) Marine NMA Schiffsakten Tagebücher 766 JUAN D’AUSTRIA Don (Panzerfregatte-Kasemattschiff), Tagebuchnummer 22a, fol. 41.
- 2 A kazamatahajók: Tegetthoff, Custoza, Prinz Eugen, Kaiser Max, Don Juan d’Austria, a cirkálók: Panther, Leopard, a torpedóhajó: Meteor. Az újságok a cirkálókat is a torpedóhajók közé sorolják. *Pesti Hirlap*, 1888. április 13., 7; *Pesti Hirlap*, 1888. április 20., 9; *La Ilustración Española y Americana*, 30 de mayo, 1888, 339. A kazamatahajó páncélozott hadihajó, amelyen a kisszámú, de nagy kaliberű, nem forgó ágyúkat a hajótest központi részén, páncélozott ún. kazamatákban helyezték el. A cirkáló gyengébb páncélzattal és tüzerővel rendelkező mozgékony hajó. Feladata a tengeri térségek, kereskedelmi útvonalak felügyelete, a felderítés és a csatahajó-kötelékek biztosítása. A torpedóhajó könnyű, gyors hadihajó, amelynek fő fegyvere a torpedó. A 19. század végén a torpedónaszád és a torpedóromboló közötti hajótípus. BAK–CSONKARÉTI–LÉVAY–SÁRHIDAI 1984, 21, 35, 127–128; KRÁMLI 2004, 246–247, 249, 258–261. Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének hajóállományáról részletesen lásd CSONKARÉTI 1984, 203–255.
- 3 Szolgálata 1888. április 13-tól június 6-ig tartott *zweiter Schiffsarzt*ként a hajón. ÖStA KA Kriegsmarine, Neues Marinearchiv, Personalunterlagen, Qualifikationslisten, Franz Gáspár (Kt. 80).
- 4 Gáspár Ferenc (Szilágyosomlyó, 1861. június 19. – Budapest, 1923. július 12.) hajóorvos, útirajzíró. A kolozsvári unitárius kollégium elvégzése után a bécsi egyetemen szerzett orvosi diplomát. 1886–1892 között a monarchia haditengerészetének szolgálatában állt, majd kereskedelmi hajókon volt hajóorvos. Utazásairól több könyvet is írt. Később Budapesten telepedett le, és itt dolgozott élete végéig. KUBASSEK 1988, 105–106; ÖStA KA Kriegsmarine, Neues Marinearchiv, Personalunterlagen, Qualifikationslisten, Franz Gáspár (Kt. 80).
- 5 A levelet több más dokumentummal együtt 1973-ban ajándékozta a Magyar Nemzeti Múzeumnak Gáspár Ferenc Nürnbergben élő fia, Gáspár Miklós. SZVITEK 2002, 613; Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Főosztály 438-043-10/73.U; a levél: Gáspár Ferenc levele apjához. Barcelona, 1888. május 23. Magyar Nemzeti Múzeum, Újkori dokumentumgyűjtemény (a továbbiakban: MNM Udgy.), ltsz. Udgy. 1973.13.18. A levélen a keltezés május 22-e, de a tartalmát és a napi sajtó híreit összevetve egyértelműnek tűnik, hogy a több napon keresztül írt levelet írója május 23-án este fejezte be. A 19 oldalas levél hangvétele könnyed, humoros, élvezetes leírását adja az eseményeknek.
- 6 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 14.; *Pesti Napló*, 1888. május 4., [2]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 6., 9; *Pesti Napló*, 1888. május 6., [3]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 14., 6; *Nemzet*, 1888. május 14., [2]; *Pesti Napló*, 1888. május 16., [3]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 16., 8; *Pesti Napló*, 1888. május 16., [3]; *Pesti Napló*, 1888. május 17., [3]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 17., 8.
- 7 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 1. A korabeli sajtóban többféle adat jelent meg a hadihajók számáról, 60, 62, 67, 88 és 170 hadihajó is szerepelt a hírekben. A számok a terveket, az adott nap hajószámát, esetleg téves híreket tükrözhetnek. *Pesti Hirlap*, 1888. május 4., 9; *Nemzet*, 1888. május 14. esti kiadás, [1]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 15., 6; *Egyetértés*, 1888. május 15., 3; *Egyetértés*, 1888. május 15., 6; *Diario de Barcelona*, 21 de mayo, 1888, 6443–6444; *Pesti Hirlap*, 1888. május 23., 2; *Pesti Hirlap*, 1888. május 24., 5; *Budapesti Hirlap*, 1888. május 24., 5; *La Ilustración Española y Americana*, 30 de mayo, 1888, 339.

nem is egy hadgyakorlat miatt gyűltek össze, hanem a barcelonai nemzetközi kiállítás május 20-án sorra kerülő hivatalos megnyitójára érkeztek.

Sigismundo Moret spanyol külügyminiszter már 1886-ban bejelentette, hogy Spanyolország megrendezi első világhiállítását, melynek helyszíne az ország legnagyobb iparvárosa, fontos kereskedelmi központja és leglátogatottabb kikötővárosa, Barcelona lesz.⁸ Barcelona mellett szólhatott az is, hogy 1848-ban itt épült meg az első vasútvonal, amely a várost Matatóval kötötte össze.⁹ A kiállítás kezdeményezője, Eugenio Rufino Serrano de Casanova és a polgármester, Francisco de Paula Rius y Taulet modern európai városként akarták a köztudatba emelni Barcelonát. A kiállítás célja volt az is, hogy csökkentse a katalán gazdaságnak a karlista háborúk okozta veszteségeit és az 1886-os kubai rabszolga-felszabadítás okozta válságát.¹⁰

Az eredeti tervek szerint a kiállítás 1887. szeptember 15-től 1888 áprilisáig várta volna a látogatókat, érdeklődés esetén júniusig,¹¹ de a pénzügyi nehézségek és az építési munkálatok csúszása miatt¹² végül csak 1888. április 8-án nyílt meg¹³ a nagyközönség számára, és 1888. december 9-én zárt.¹⁴ 1887 nyarától több száz munkás dolgozott a kiállítás épületeinek kivitelezésén.¹⁵ Emellett 100-150 hivatalnok és rendőr franciául is tanult, hogy a majdani látogatóknak a helyszínen tájékoztatást tudjanak nyújtani.¹⁶ Az ünnepélyes hivatalos megnyitóra május 20-án került sor a királyi család jelenlétében a Szépművészeti Palotában (Palacio de Bellas Artes). Az eseményen számos ország magas rangú képviselője is részt vett az összegyűlt

8 *Pesti Hirlap*, 1886. augusztus 22., 5; *Vasárnapi Ujság*, 1888. június 17., 410.

9 A vasútépítés az országban 1855 után vett lendületet, a vasúti törvény liberalizációját követő tíz évben 5000 km-t adtak át, és további 2000 km-en folyt az építés, köztük a Barcelona–Zaragoza vonalon is, amely 1888-ban már működött. CORTÁZAR–VESGA 2005, 341.

10 SZÉKELY 2012, 104–105.

11 *Pesti Hirlap*, 1886. december 1., 7; A Barcelonai nemzetközi kiállítás német nyelvű szabályzata 3. §. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Országos Magyar Iparegyesület (a továbbiakban: P 1699), XIII. 381.a, fol. 3.r.

12 Az építés során felmerült problémákról és pénzügyi nehézségekről a magyar sajtó részletesen beszámolt: *Iparügyek*, 1887. február 15., 48; *Iparügyek*, 1887. április 25., [97]; *Iparügyek*, 1887. április 25., 104; *Pesti Napló*, 1887. június 23., [1].

13 A kiállítás megnyitásának új időpontjáról már 1887. május 11-én táviratot kapott a *Pesti Napló*: 1887. május 12., [3]. A *Pesti Hirlap* is közölte a kiállítás csúszását, bár tévesen 1888. április 1-jei időpontról volt információja: 1887. július 5., 10.

14 A barcelonai nemzetközi kiállítás nyitvatartási ideje a késés miatt összecsúszott az ugyanebben az évben tartott brüsszeli nemzetközi kiállítás nyitvatartási idejével. Brüsszelben a kiállítási épületeket körülvevő parkot május 5-én, magukat a kiállítási helyiségeket pedig május 19-én nyitották meg a közönség számára. A kiállítás ünnepélyes megnyitójára a tervek szerint június 2-án került volna sor, de végül június 7-én zajlott. *Egyetértés*, 1888. április 24., 6; *Iparügyek*, 1888. május 15., 88; *Vasárnapi Ujság*, 1888. június 10., 401.

15 A munkálatok feszített menete során, a kiállítás megnyitása előtt egy hónappal egy emelvény leomlott, és nyolc munkást agyonzúzott. *Ellenzék*, 1888. március 9., 233.

16 *Iparügyek*, 1887. augusztus 1., 160; *Pesti Hirlap*, 1887. szeptember 22., 11.

A barcelonai nemzetközi kiállítás 1888-ban

30 ezres tömeg mellett.¹⁷ A megnyitón Gáspár Ferenc is jelen volt, beszámolóját az eseményről alább részletezzük.

A világkiállítás helyszíne a katonaság részére 1714-ben épített, időközben lebontott Citadella helyén álló park volt,¹⁸ ahol 465 000 m² terület állt rendelkezésre.¹⁹ A területből 100 000 m²-en Spanyolország, Katalónia és Barcelona mutatkozott be, a maradék területen pedig a többi kiállító.²⁰ A kiállítás tematikája a mezőgazdaságra, az iparra, a kereskedelemre, a tengerészetre, a halászatra, a tanügyre, a művészetekre, az elektromosságra és a gyógyászatra terjedt ki,²¹ de egy Fülöp-szigeteki állattani gyűjteményt és egzotikus állatokat is láthatott a közönség. Ennek célja nemcsak a látványosság volt, hanem ismeretek átadása is az állatokról (1. kép).²²

1. kép. A barcelonai világkiállítás alaprajza és épületei, forrás: <https://ajuntament.barcelona.cat>

¹⁷ NIETO-GALAN 2012, 41.

¹⁸ SZÉKELY 2012, 105.

¹⁹ *Exposición Universal de Barcelona 1888*, 5. A kiállítás 1887. őszi nyitásához írt szabályzatában még csupán 300 000 m² nagyságú kiállítási területet tüntettek fel, amit a korabeli magyar sajtó és szakirodalom is átvett. MNL OL P 1699 XIII. 381.a, fol. 3.r.; *Pesti Hírlap*, 1886. november 22., 6; SZÉKELY 2012, 105.

²⁰ NIETO-GALAN 2012, 40.

²¹ *Pesti Hírlap*, 1886. november 22., 6; *Pesti Hírlap*, 1886. december 1., 7; A barcelonai nemzetközi kiállítás szabályzata MNL OL P 1699 XIII. 381.a, fol. 3.r.

²² NIETO-GALAN 2012, 58–61.

Dr. Kuncz Jenő, a barcelonai spanyol királyi konzul a bécsi spanyol követség utasítására már 1886-ban megkereste gróf Szapáry Gyula pénzügyminisztert, hogy a kiállításon Magyarország is képviseltesse magát, amit az is indokolt, hogy a két uralkodóház rokonságban állt egymással. Magyarország erre ígéretet is tett.²³ Bár a kormány a magas részvételi költségek miatt kezdetben hivatalosan nem támogatta az ország részvételét a kiállításon,²⁴ de a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter saját hatáskörében intézkedett.²⁵ Matlekovits Sándor, a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium államtitkára 1886. november 23-án a miniszter nevében megkereste az Országos Iparegyesületet, elküldve neki a barcelonai nemzetközi kiállítás szabályzatát, és kérte, mérjék fel, hogy mekkora érdeklődés lenne a tagjaik körében a kiállításon való részvételre, mivel Barcelona kikötője a magyar kivitel szempontjából figyelmet érdemel.²⁶ A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara és az Országos Iparegyesület újsághirdetés útján is felhívta az iparosok figyelmét a nemzetközi kiállításon való részvétel lehetőségére,²⁷ valamint az Országos Iparegyesület szakosztályai üléseiken is biztatták tagjaikat a részvételre.²⁸ A kortársak úgy vélték, hogy több iparág, különösen a malom-, a szesz- és a kerámiaipar jól hasznosítható piacot talál majd Spanyolországban. Az áru szállítására Fiuméből tengeren, az Adria Magyar Tengeri Hajózási Rt. segítségével lehet majd sort keríteni.²⁹ Az Osztrák–Magyar Monarchia és Spanyolország kapcsolata a kiegyezés után fokozatosan fejlődött, több kereskedelmi szerződést és egyezményt is kötöttek. Katalónia értelmisége a kiegyezés során megvalósult részleges függetlenség miatt fokozottan figyelte a magyarországi eseményeket.³⁰

1887. január 23-án a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban dr. Kuncz Jenő javaslatára megalakult a kiállítás magyar részvételét koordináló magyarországi bizottság. Elnökévé Zichy Jenő grófot, az Országos Iparegyesület elnökét, alelnökeivé dr. Schnierer Gyula minisztériumi osztályvezetőt és dr. Kuncz Jenőt, főtitkárává dr. Lederer Sándor miniszteri

23 MNL OL Miniszterelnökségi Levéltár, Központilag iktatott és irattározott iratok (a továbbiakban: K 26), ad no. 886.; *Pesti Hírlap*, 1886. augusztus 22., 5. XII. Alfonz spanyol király (1875–1885) 1879-ben Habsburg Mária Krisztina főhercegnőt (1858–1929) vette feleségül, aki József nádor és Mária Dorottya unokája volt. A király 1885. november 26-án tüdőbajban elhunyt, de özvegye, aki várandós volt az 1886. május 17-én megszületett XIII. Alfonz királlyal, a gyermek nagykorúságáig, 1902-ig régens királynéként irányította az országot, és nagy népszerűsége és tekintélyre tett szert. HAMANN 1990, 310–312.

24 MNL OL K 26 no. 246.; SZÉKELY 2012, 106.

25 MNL OL K 26 no. 246.

26 MNL OL P 1699 XIII. 381.a, fol. 6.r; *Pesti Napló*, 1887. január 1., [5].

27 *Pesti Hírlap*, 1886. december 24., 10; *Magyar Ipar*, 1887. január 30., 14.

28 *Magyar Ipar*, 1888. január 10., 11.

29 *Pesti Napló*, 1887. január 1., [5].

30 ANDERLE 2006, 83–84; SZÉKELY 2012, 106.

titkárt, jegyzőivé Gelléri Mórt és Deutsch Gyulát választották meg a 12 tagú, gyártulajdonosokból, iparosokból álló testület mellett.³¹ Irodájuk az Országos Iparegyesület irodája lett, ahol az érdeklődők részére tájékoztatást adtak, valamint összeállították az exportra képes hazai cégek jegyzékét, hogy felkérjék őket a kiállításon való részvételre.³²

A bizottság elnöke szinte azonnal munkához látott, mert már február közepén Fiumébe utazott a kiállítás ügyeinek, feltehetően a szállítással kapcsolatos teendőknek az intézésére.³³ Ezt követően azonban akadozni látszott a bizottság munkája,³⁴ és csak 1887 decemberében kapott újabb lendületet, ami talán annak is köszönhető, hogy az országok szervezőbizottságai felszólítást kaptak: novemberben tudassák Spanyolországgal, hogy a kiállítóik mekkora területet igényelnek.³⁵ A december 15-én megtartott tanácskozáson a gyárak és vállalatok jelen lévő képviselői megállapodtak, hogy a hazai ipar ágazatai közül a liszt, szeszes italok, cukor, bútór, főleg hajlított bútór, majolika és porcelán, fatermények, kádáripár, kovácsoltvas fémárúk, gépek, villamossági berendezések, bor, ásványvíz, kertészeti és mezőgazdasági eszközök és a háziipar termékei kerülnek kiállításra.³⁶ Barcelonában a félkör alakú Iparcsarnokban (Palacio de Industria) Magyarország előkelő helyet kapott; a csarnok tengelyében szereplő Spanyolország mellett balról Ausztria, majd egy ék alakú, több mint 1000 m² területen Magyarország.³⁷

A kiállításon való részvétel jelentkezési időpontját többször módosították. Előbb 1887. december 25. volt a határidő,³⁸ majd a nagyszámú jelentkezőre hivatkozva kitolták 1888. január 8-ig,³⁹ végül január 20-ig.⁴⁰ A kiállításon – bár lett volna rá lehetőség – Magyarország nem vett részt képzőművészeti alkotásokkal, így részünkről valójában szakkiállításnak tekinthető

31 A magyar bizottság tagjai a következők voltak: Burchard Konrád, Fischer Ignác, Herrmann Dániel, Hüttl Tivadar, Kohn Félix (Bódog), Koppély Géza, Lederer Sándor, Löwenfeld Tivadar, Reichtnitz Henrik, Saxlehner Árpád, Weber Róbert és németkéri Kókán János. LEDERER 1888, 5–6.

32 *Pesti Hírlap*, 1887. január 24., 6–7; *Magyar Ipar*, 1887. január 30., 15; *Iparügyek*, 1887. február 1., 38; *Magyar Ipar*, 1887. február 28., 29; *Magyar Ipar*, 1887. május 31., 75; LEDERER 1888, 5–6. A jegyzék június végére készült el, és a Földmívelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium vállalta, hogy körlevélben fogja felkérni a cégeket a kiállításon való részvételre. *Magyar Ipar*, 1887. június 30., 96.

33 *Pesti Hírlap*, 1887. február 15., 6.

34 *Iparügyek*, 1887. október 20., 203.

35 *Pesti Hírlap*, 1887. szeptember 22., 11.

36 *Pesti Hírlap*, 1887. december 21., 10; *Egyetértés*, 1888. február 6., 3.

37 A kiállítóknak négyzetméterenként 20 forint bérleti díjat kellett fizetniük. *Egyetértés*, 1887. december 15., 6; *Egyetértés*, 1887. december 21., 5; *Pesti Hírlap*, 1887. december 21., 10. A Magyarország számára rendelkezésre álló területről a sajtóban eltérő számok jelentek meg, a pontosan 1000 m²-től a csupán az Iparcsarnokban 1200 m² mellett a Gépcarnokban (Galería de Máquinas) 100 m² és a szabadban további 500 m²-ig. *Iparügyek*, 1888. február 5., 30; *Egyetértés*, 1888. február 6., 3. A brüsszeli világkiállításon hasonló nagyságú terület – az Iparcsarnokban 1300 m², a Gépcarnokban 60 m² és a szabadban 1000 m² – állt a magyar kiállítók rendelkezésére. *Iparügyek*, 1888. május 15., 88.

38 *Egyetértés*, 1887. december 15., 6.

39 *Pesti Napló*, 1888. január 1., [6]; *Pesti Hírlap*, 1888. január 1., 11; *Ellenzék*, 1888. január 2., 3; *Egyetértés*, 1888. január 2., 3.

40 *Egyetértés*, 1888. január 8., 6.

a rendezvény. Elsősorban mezőgazdasági és ipari termékeket, magyarországi ásványvizeket mutattak be. A szakoktatás hangsúlyozása mellett a kisipari tevékenység és a háziipar termékei is helyet kaptak.⁴¹ A katalógusból tudható, hogy összesen 60 egyéni és csoportos kiállító jelentkezett,⁴² akik mellett 37 borász, valamint 13 likőr-, pálinka- és habzóbor-kiállító is megjelent termékeivel, köztük például Törley József is.⁴³ Az összesen 110 kiállítóval Magyarország részvétele ezen a világkiállításon közepes mértékűnek tekinthető.⁴⁴ A magyar bizottság elégedett volt a résztvevők számával, és úgy vélte, az ország minden tekintetben méltón lesz képviselve a kiállításon.⁴⁵ A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1888. január 11-én 2000 forintnyi segélyösszeget bocsájtott a bizottság rendelkezésére a kiállítás felmerülő költségeinek támogatására.⁴⁶ Mivel Magyarország Ausztriától független, önálló kiállítást készített, amelyhez Horvát-Szlavónországból is számos kiállító jelentkezett, az ország a magyar korona országai egyesített címerével jelent meg a tárlaton.⁴⁷

A magyar bizottság elhatározta, hogy Magyarország bemutatkozásának fényét egy magyar ipartárgyakból – az asztalos- és kárpitosipar termékeiből, továbbá szőnyegekből, majolikából és díszes fémárukból – készült királyi sátorral is emelni fogják,⁴⁸ amelynél majd a magyar kiállítást megtekintő spanyol régens királynét fogadják, és a kiállítás végeztével neki is ajándékozzák.⁴⁹

41 SZÉKELY 2012, 104–106.

42 A kiállítók közül megemlíthetjük Czettel és Deutsch művészeti nyomdáját, Fischer Ignác porcelán- és majolikagyárat, Hüttl Tivadar porcelánfestőt, Jungfer Gyula kovácsoltvas-készítőt, Kohn Jakab és József hajlítottbútor-készítőket, König Izidor műbútorasztalost, Kramer Sámuel bútorgyárost, a Ganz Részvénytársaság Öntőde és Gépgyárat, Weinwurm Antal fotográfust és Steindl Imrét, aki az új parlament terveit állította ki.

43 LEDERER 1888, 79–96; a katalógus 1888 szeptemberében jelent meg. *Pesti Napló*, 1888. szeptember 15., [3.]

44 GÁL 2010, 270–271. A barcelonai világkiállítással egyidejűleg tartott brüsszeli nemzetközi kiállításon közel 130 önálló, a különféle gyűjteményes kiállítások résztvevőivel együtt mintegy 400 magyar kiállító jelent meg. *Iparügyek*, 1888. május 15., 88.

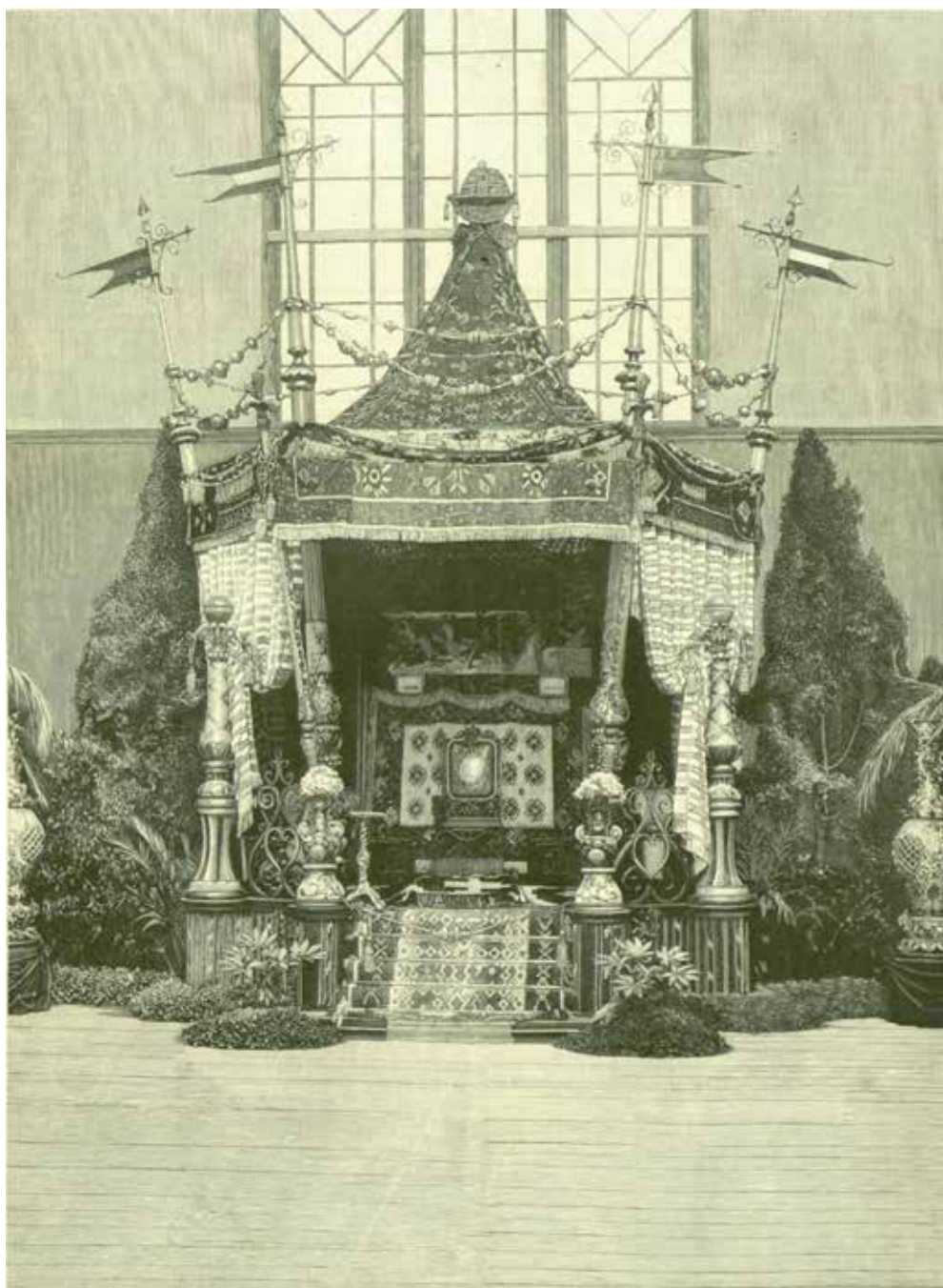
45 *Pesti Napló*, 1888. január 8., [3]; *Egyetértés*, 1888. január 8., 6.

46 Az összeg elszámolási irataiból értesülhetünk a támogatás odaítéléséről. MNL OL Kereskedelemügyi minisztériumi levéltár, Ipari és belkereskedelmi szakosztály (a továbbiakban: K 231) 1889-27-62277(65044/1889); MNL OL K 231 1889-27-65044(68194/1889); MNL OL K 231 1890-5-11190(13156/1890); MNL OL K 231 1890-5-11190(16285/1890). A támogatás elég csekély mértékű volt, összevetve azzal, hogy az ugyancsak 1888-ban Brüsszelben megrendezésre kerülő nemzetközi kiállítás költségeire a miniszter 5000 forint támogatást nyújtott. MNL OL K 231 1889-27-65044(68194/1889).

47 MNL OL K 26 no. 246.

48 Az *Egyetértés* a díszsátor tervezőjeként előbb Fellner Andor építész, majd Tellner Sándor műépítész nevezte meg. A sátrat König Izidor műasztalos készítette és a Kohn József és Jakab cég rendezte be. *Iparügyek*, 1888. február 5., 30; *Egyetértés*, 1888. február 6., 3; *Egyetértés*, 1888. március 9., 6.

49 Az elképzelések szerint a kiállítás ünnepélyes megnyitójára április 8-án került volna sor a királyné jelenlétében, így a magyar bizottság is úgy készült, hogy ekkor a bizottság elnöke fogja a királynét fogadni a sátornál. *Pesti Napló*, 1888. január 1., [6]; *Pesti Hírlap*, 1888. január 1., 11; *Ellenzék*, 1888. január 2., 3; *Egyetértés*, 1888. január 2., 3; *Egyetértés*, 1888. január 8., 6; *Egyetértés*, 1888. február 6., 3.

2. kép. A királyi sátor fotója, reprodukció: *La Ilustración Española y Americana*, 15 de junio, 1888, 377

A sátor berendezésére a minisztertől kapott összegből 1836 forint 39 krajcárt költöttek.⁵⁰ Az építmény körülbelül négy méter magasságú, magyar és spanyol címerekkel és színekkel díszített, kívül-belül értékes szőnyegekkel kárpitozott volt, közepén lépcsősor vezetett egy trónhoz (2. kép). Az elkészült díszsátrat a városligeti Iparcsarnokban 1888. március 8-án egy napra kiállították, majd a többi kiállításra szánt termékkel együtt a fiumei kikötőbe szállították.⁵¹ A tervek szerint onnan március 10-én az Adria Magyar Tengeri Hajózási Rt. Matlekovits nevű hajóján szállították volna a kiállítás termékeit Barcelonába,⁵² azonban végül csak április 23-án indult el a társaság Tibor nevű hajóján a magyar osztály felügyelő személyzetével együtt.⁵³ Április 28-án érkeztek meg, és azonnal nekiláttak az installálásnak, hogy az ünnepélyes megnyitóra minden elkészüljön.⁵⁴ Ugyan április 8-án megnyitották a nemzetközi kiállítást a nagyközönség számára, ekkor azonban még az országok kiállítóhelyei nem készültek el; a legjobb készültségi fokon Ausztria és Japán állt.⁵⁵ Május 8-ra már Magyarország is elkészült kiállításával, amelyet az ünnepélyes megnyitóra Barcelonába érkező Károly Lajos főherceg a város nevezetességei mellett az osztrák kiállítással együtt megtekintett.⁵⁶

A kiállítás ünnepélyes megnyitására május 13-án indult el a királyi család Madridból,⁵⁷ és Zaragozán keresztül – ahol két napot töltöttek – május 16-án vonattal érkeztek Barcelonába, az északi pályaudvarra.⁵⁸ A kikötőben horgonyzó hadihajók mindegyike a királyi család

50 MNL OL K 231 1890-5-11190(16285/1890). Az összegből szőnyeget, párnákat, varrottasokat, erdélyi szőtteket, terítőket, pokrócokat, kosarakat, kulacsokat, korsókat, tányérokat, címereket és zászlókat vettek.

51 *Iparügyek*, 1888. február 5., 30; *Egyetértés*, 1888. február 6., 3; *Pesti Hirlap*, 1888. március 8., 7; *Pesti Napló*, 1888. március 8., [2]; *Egyetértés*, 1888. március 9., 6; *Vasárnapi Ujság*, 1888. március 11., 185; *La Ilustración Española y Americana*, 15 de junio, 1888, 371.

52 *Pesti Napló*, 1888. január 8., [3]; *Egyetértés*, 1888. január 8., 6; *Egyetértés*, 1888. február 6., 3.

53 A kiállítás magyar biztosa egyes hírek szerint Lederer Sándor lett, és egy állandó kereskedelmi iroda létesítését is tervezték. *Egyetértés*, 1888. január 8., 6; *Iparügyek*, 1888. február 5., 30.

54 *Egyetértés*, 1888. április 23., 3; *Pesti Napló*, 1888. április 23., [2]; *Pesti Hirlap*, 1888. április 23., 6.

55 *Egyetértés*, 1888. április 24., 6.

56 *Pesti Hirlap*, 1888. május 8., 7; *Pesti Napló*, 1888. május 9., [2]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 9., 8.

57 *Pesti Napló*, 1888. május 14., [2]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 14., 6. A magyar sajtó, ugyan sokszor téves dátumokkal, de részletesen írt a királyné és a királyi család készülődéséről, Barcelonába utazásának állomásairól és várható programjairól: *Pesti Napló*, 1888. április 18., [2]; *Egyetértés*, 1888. április 23., 3; *Pesti Napló*, 1888. április 23., [2]; *Pesti Hirlap*, 1888. április 23., 6–7; *Pesti Napló*, 1888. május 15., [3]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 15., 6; *Egyetértés*, 1888. május 15., 3; *Nemzet*, 1888. május 17. esti kiadás, [1]; *Nemzet*, 1888. május 17. esti kiadás, [2]; *Budapesti Hirlap*, 1888. május 18., 6; *Fővárosi Lapok*, 1888. május 18., 1017; *Pesti Napló*, 1888. május 20., [3]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 20., 8.

58 *Diario de Barcelona*, 14 de mayo, 1888, 6126; *Diario de Barcelona*, 14 de mayo, 1888, 6127; *Diario de Barcelona*, 16 de mayo edición de la mañana, 1888, 6187; *Diario de Barcelona*, 16 de mayo edición de la tarde, 1888, 6240; *La Dinastía*, 16 de mayo edición de la mañana, 1888, [1]–2; *La Dinastía*, 17 de mayo edición de la mañana, 1888, [1]–3; *Pesti Napló*, 1888. május 15., [3]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 15., 6; *Egyetértés*, 1888. május 15., 3; *La Ilustración Española y Americana*, 22 de mayo, 1888, 322; *Diario de Barcelona*, 17 de mayo edición de la mañana, 1888, 6243. Gáspár Ferenc levelében – tévesen – arról ír, hogy a régens királyné május 15-én hajóval érkezett

érkezése után, a Montjuïc erőd ágyúlövését követően három díszsortüzet adott le,⁵⁹ ami mennydörgésszerű hatást keltett, és a kikötő vize olyan volt, mintha forrt volna.⁶⁰ Emellett a kikötőben tartózkodó mintegy 400 kereskedelmi hajóval⁶¹ együtt felvonták lobogóikat. Egy hadihajó lobogóinak száma 65–80 között változott, így a 650–700 tarkán fellobogózott hajó lenyűgöző látványt nyújtott.⁶²

Ugyan a nemzetközi kiállítás már több mint egy hónapja nyitva volt, amikor a monarchia hadihajói megérkeztek a városba, a hajók tisztjei azonban nem fordítottak időt annak megtekintésére.⁶³ A különböző nemzetek tisztjei inkább egymással barátkoztak és ismerkedtek, aminek egyik formája – egész napos elfoglaltságként – egymás hajóinak meglátogatása volt. A Don Juan d’Austria tisztjei egy héttel az érkezésük után már 64 hadihajón vizitáltak, náluk pedig 106 hajó tisztjei tették tiszteletüket.⁶⁴ Emellett a régens királyné május 18-tól kezdve szinte napi rendszerességgel meglátogatta a hadihajókat. Aznap délután a spanyol hadihajókat látogatta végig, köztük a Geronát is (3. kép).⁶⁵ Miközben a királyné kis vitorlás csónakja (felucca) a hadihajók között haladt, a hajók legénysége hangos „hurrá”-val köszöntötte őt. A monarchia hajóinak legénysége „hoch”-hal üdvözölte, amit a régens királyné szíves mosollyal és fejbólintással külön is megköszönt.⁶⁶ Mária Krisztina május 19-én a Numancián,⁶⁷ majd május 22-én a Vesuvio nevű olasz hadihajón

Valenciából. Ez talán annak tudható be, hogy a levelet napokkal később írta, és összekeverte az eseményeket, mivel ezekben a napokban alig aludt. MNM Udgy. Itsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 1, 3.

59 *Diario de Barcelona*, 17 de mayo edición de la mañana, 1888, 6245. Azokban a napokban számos alkalommal adtak le a hadihajók és a Montjuïc erőd díszsortüzeket, például amikor május 14-én a spanyol haditengerészet parancsnoka és a polgármester meglátogatott néhány hadihajót, vagy 17-én XIII. Alfonz születésnapja alkalmából, és még ugyanaznap, amikor az olasz Vesuvio csatahajó megérkezett a kikötőbe. Május 17-én estig az első hajó, a holland Johan Willem Friso érkezésétől 4052 ágyúlövést adtak le a Montjuïc erőd, a helyi osztagok és a hadihajók. Május 18-án az edinburgh-i hercegnő érkezésével dördült el díszsortűz, de a régens királyné hajólatogatásai alkalmával is, amelyekre május 18-tól majdnem napi szinten került sor. *Diario de Barcelona*, 15 de mayo edición de la mañana, 1888, 6131; *Diario de Barcelona*, 17 de mayo edición de la tarde, 1888, 6289; *Diario de Barcelona*, 18 de mayo edición de la mañana, 1888, 6300–6301; *Diario de Barcelona*, 18 de mayo edición de la tarde, 1888, 6338; *Diario de Barcelona*, 19 de mayo edición de la tarde, 1888, 6386; *Diario de Barcelona*, 20 de mayo, 1888, 6395; *La Dinastía*, 20 de mayo edición de la mañana, 1888, 3; *Diario de Barcelona*, 24 de mayo edición de la mañana, 1888, 6548; *La Ilustración Española y Americana*, 8 de junio, 1888, 355; MNM Udgy. Itsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 4–5, 7.

60 MNM Udgy. Itsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 3–4.

61 MNM Udgy. Itsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 1.

62 MNM Udgy. Itsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 3.

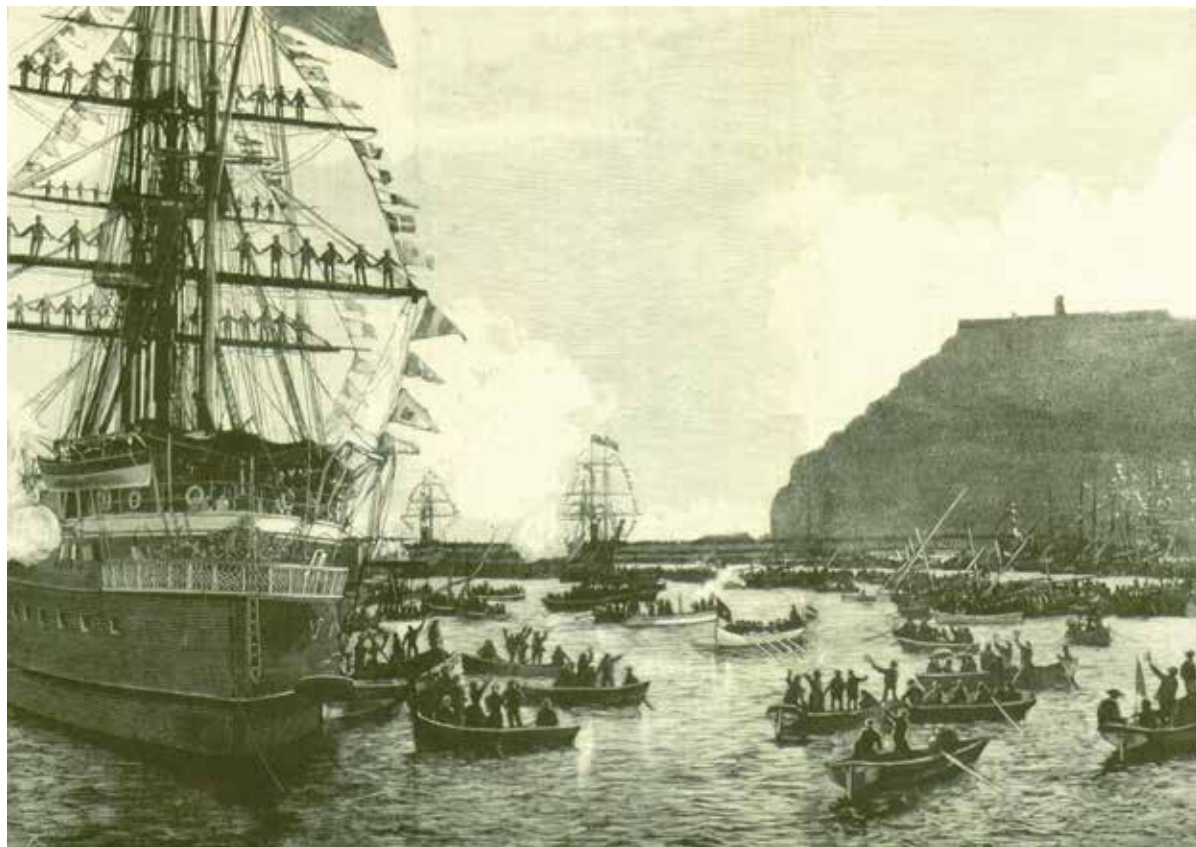
63 Gáspár Ferenc levelében az átélt események között nem említi, hogy bármit is megnézett volna a világkiállítás területén.

64 MNM Udgy. Itsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 2.

65 *Diario de Barcelona*, 19 de mayo edición de la mañana, 1888, 6348; *La Dinastía*, 19 de mayo edición de la mañana, 1888, [1]; *La Ilustración Española y Americana*, 8 de junio, 1888, 355.

66 MNM Udgy. Itsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 5.

67 *Diario de Barcelona*, 20 de mayo, 1888, 6395; *La Dinastía*, 20 de mayo edición de la mañana, 1888, 3.

3. kép. A fellobogózott hadihajók a régens királyné látogatásakor, reprodukció: *La Ilustración Española y Americana*, 8 de junio, 1888, 357

ebédelt, és délután több olasz hadihajót is meglátogatott.⁶⁸ Másnap délután a monarchia hadihajóin tette tiszteletét: ellátogatott a Panther torpedóhajóra⁶⁹ és a Tagethoff és Custozza kazamatahajókra,⁷⁰ míg május 25-én a Colbert francia csatahajót látogatta meg.⁷¹ A királyné diplomáciai eseménynek tekinthette a kiállítás megnyitójára érkező hadihajók meglátogatását, és a hajórajok megjelenésében a különböző hatalmak Spanyolország és a királyi család iránti rokonszenvének bizonyítékát látta.⁷²

68 *La Dinastía*, 23 de mayo edición de la mañana, 1888, [1]; *Pesti Napló*, 1888. május 23., [3]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 23., 8.

69 *Diario de Barcelona*, 23 de mayo edición de la mañana, 1888, 6498.

70 *Diario de Barcelona*, 24 de mayo edición de la mañana, 1888, 6547–6548; *La Dinastía*, 24 de mayo edición de la mañana, 1888, [1.]

71 *La Dinastía*, 26 de mayo edición de la mañana, 1888, [1.]

72 *Pesti Napló*, 1888. május 19., [3.]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 19., 8; *Fővárosi Lapok*, 1888. május 20., 1034.

A város ezekben a napokban számos szórakozási lehetőséget is biztosított az idelátogatóknak: a kiállítás mellett bikaviadalokat, lóversenyeket, regattákat, színházi díszelőadásokat tartottak.⁷³ A hadihajók érkezése után két nappal, május 13-án az osztrák–magyar és orosz hadihajók tiszteit a barcelonai polgári kormányzó lóversenyekre hívta meg.⁷⁴ Gáspár Ferenc maga is részt vett két lóversenyen,⁷⁵ de a bikaviadalok nyugtázták le igazán.⁷⁶ Ott-tartózkodásuk alatt az elsőre május 17-én került sor, melynek során a hat bika mellett 18 ló is elpusztult, és egy picador megsérült.⁷⁷ A viadalon a hajóorvos leírása szerint 20-30 000 ember vett részt, akiknek közel a fele nő volt. Az emberek a győztes matadornak virágokat és a kalapjukat dobálták be az arénába, sőt akár a szomszédjaikét is.⁷⁸ A következő bikaviadalra május 20-án, a világkiállítás ünnepélyes megnyitójának napján került sor,⁷⁹ amelyre Gáspár Ferenc ugyancsak szeretett volna ellátogatni.⁸⁰

Az ünnepélyes megnyitóra a királyi család mellett számos magas rangú külföldi vendég is a városba érkezett, így egymást érték a fogadások, ünnepélyek. A gyermek XIII. Alfonz király (1886–1931) második születésnapja is ekkor, május 17-én volt; az egész napos ünneplést este a barcelonai városházán tartott fogadás zárta.⁸¹ Ezekre a napokra az egész várost fellobogózták, virágokkal díszítették. Esténként a várost és a kikötőt is kivilágították: a villanyvilágítás mellett, amely fontos eleme volt a világkiállításnak,⁸² gázzal, nyitott hajómécsekkel, gyertyával, mesterséges nappal és holddal, tűzijátékkal és bengáli fénnel lenyűgöző látványt értek el.⁸³ Május 18-án délelőtt 11 órakor tartott a régens királyné fogadást a diplomáciai testületeknek és a kikötőben horgonyzó hadihajók tiszteinek,⁸⁴ sőt május 23-án este az osztrák hajók tiszteit hívta meg vacsorára,⁸⁵ amelyen Gáspár Ferenc nem

73 *Pesti Napló*, 1888. március 19., [2].

74 *Pesti Hírlap*, 1888. május 14., 6; *Egyetértés*, 1888. május 15., 6.

75 Az egyik lóversenyre május 19-én került sor. *Diario de Barcelona*, 18 de mayo edición de la tarde, 1888, 6339; *Diario de Barcelona*, 20 de mayo, 1888, 6395.

76 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 8.

77 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 9. A spanyol lapok részletesen beszámoltak a bikákkal való küzdelemről, a *La Dinastía* még a bikák neveit is közölte. *Diario de Barcelona*, 18 de mayo edición de la mañana, 1888, 6303–6304; *La Dinastía*, 18 de mayo edición de la mañana, 1888, 2.

78 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 9.

79 *Diario de Barcelona*, 21 de mayo, 1888, 6445–6446.

80 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 12.

81 *Diario de Barcelona*, 18 de mayo edición de la mañana, 1888, 6299; *La Dinastía*, 18 de mayo edición de la mañana, 1888, 2; *Pesti Hírlap*, 1888. május 24., 5; *Egyetértés*, 1888. május 24., 2.

82 NIETO-GALAN 2012, 56–57; *Diario de Barcelona*, 18 de mayo edición de la tarde, 1888, 6337; *Egyetértés*, 1888. május 18., 6.

83 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 5–6.

84 *La Dinastía*, 19 de mayo edición de la mañana, 1888, [1]; *Pesti Hírlap*, 1888. május 24., 5; *La Ilustración Española y Americana*, 8 de junio, 1888, 355.

85 *Diario de Barcelona*, 23 de mayo edición de la tarde, 1888, 6537; *La Dinastía*, 24 de mayo edición de la mañana, 1888, [1.]

vehetett részt, mert a Don Juan d'Austria adta az aznapi szolgálatot.⁸⁶ A kiállításra érkező osztrák és magyar bizottságok tagjait a május 21-i estélyre, valamint 23-án ebédre⁸⁷ hívta meg a királyné. Az ebéden a királyné hosszan társalgott Koppély Géza kiküldött kiállítási biztossal a magyar háziiparról. Különösen a dízsátor nyerte el tetszését, melyet a bizottság nevében a biztos – ahogy a készítésekor is tervezték – felajánlott a királynénak, aki azt el is fogadta.⁸⁸ Előző nap este pedig a városi tanács invitálta színházba, a Teatre del Liceuba a kikötőben lévő hadihajók tisztjeit.⁸⁹

Mindezek megkoronázása volt a nemzetközi kiállítás ünnepélyes megnyitója, amelyre május 20-án délután 3 órakor került sor (4. kép). A Palacio de Bellas Artes épületében Francisco de Paula Rius y Taulet, Barcelona polgármestere és Manuel Girón királyi biztos beszéde után Práxedes Mariano Mateo-Sagasta y Escolar, a Minisztertanács elnöke a királyné nevében a kiállítást megnyitottnak nyilvánította. Az eseményről mind a spanyol, mind a magyar sajtó részletesen beszámolt,⁹⁰ ezért mi a jelen lévő Gáspár Ferenc személyes hangvételű beszámolóját idézzük:

„20-ikán volt a kiállítás megnyitása a királynő, jobban mondva a három⁹¹ éves király által. Olyan ünnepély volt ez, aminőt csakis a spanyol udvarnál lehet látni, és ott is csak nagy ritkán. A világ összes nemzetiségének képviselői, katonai és polgári egyének által, mesés, tündérszerűen gazdag egyenruhájukban. A spanyol nemesség közmondásról ismert fényes pompájukban, a nők báli toilettekben. Ha ezeket látta az ember, akkor felfoghatja, hogy hova kerültek Peru és Bolívia aranybányái, és Brazília gyémántjai! Az első fogadtatásunk 16-án szintén fényes volt, de ez a szombati⁹² látvány felülmúlta minden képzelődéseimet.

86 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 15.

87 A *Pesti Hírlap* estebédre történő meghívásról írt, így feltehetően ez ugyanaz az esemény, mint az ugyanazonnap az osztrák hajók tisztjeinek szóló vacsorameghívó.

88 *Budapesti Hírlap*, 1888. május 25., 4; *Pesti Napló*, 1888. május 25., [2]; *Pesti Hírlap*, 1888. május 25., 10; *Fővárosi Lapok*, 1888. május 26., 1071; *Vasárnapi Ujság*, 1888. május 27., 370.

89 *Diario de Barcelona*, 22 de mayo edición de la mañana, 1888, 6474.

90 *Diario de Barcelona*, 21 de mayo, 1888, 6450–6451; *La Dinastía*, 21 de mayo edición de la mañana, 1888, [1]; *La Ilustración Española y Americana*, 30 de mayo, 1888, 339. Az elhangzott beszédek: *Diario de Barcelona*, 22 de mayo edición de la mañana, 1888, 6477–6478; *La Ilustración Española y Americana*, 30 de mayo, 1888, 339; *Pesti Hírlap*, 1888. május 22., 5; *Ellenzék*, 1888. május 23., 481; *Vasárnapi Ujság*, 1888. május 27., 370; *Pesti Hírlap*, 1888. június 14., 6; *Vasárnapi Ujság*, 1888. június 17., 410.

91 A király kétéves volt ekkor.

92 1888. május 20. nem szombatra, hanem vasárnapra esett, ami egyben pünkösd vasárnapja is volt. SZENTPÉTERY 1985, 152.

Midőn a terem (a trónterem) már zsúfolásig meg volt telve, fanfárok és kürtök tudatták, hogy jön, azaz, hogy hozzák a királyt. Egy egész tömeg ezüst vértés és sisakos alabárdos nyitotta meg a menetet, aztán egy csomó spanyol főnemes, udvarhölgy, utánuk a parányi kis király, egy mosolygó arcú kedves kis gyerek, akit egy andulizai⁹³ dajka, a spanyol szépségek mintaképe, parasztos ruhában ugyan, de gazdagabban díszítve arannyal, gyémánttal mint akármelyik udvarhölgy, és tiszteletteljes távolban a királynő, kísérve az edinburghi⁹⁴ hercegnőtől (az orosz cár testvére és az itt lévő angol flotta admiráljának felesége, ki az angol királynő II-ik fia) az olasz királynő, a palermoi, braganzai herceg, meg az Isten tudja hány más herceg. A király a trónra lett ültetve, balra melléje a dajka állott, és jobbra tőle, de jóval alacsonyabb székre az anyakirálynő, és a trónzsámolyára a két kis hercegnő, a király testvérei, 4-5 éves kislánykák. A valahol eldugott zenekar (én hiába kerestem, nem láttam őket sehol) rázendítette a spanyol himnust és utána a többi, valamennyi katonahatalom által képviselt nemzet himnuszát (22 nemzet van képviselve).

A kis király valóban királyi nyugalommal ült a trónon a hosszú ceremónia alatt, úgy ült ott, mint egy gypszszobor. Csak a vége felé, mikor már nagyon unalmassá vált neki a história, cibálta meg egy kissé a tesvír⁹⁵ szőke copfját, amire az rögtön ott pattant mellette, de csak mellette, és cirógatta, csókolgatta a parányi királyt, amit aztán a másik tesvír is megkívánt, és a három gyermek úgy játszott ott a trónon, mint Mariskáék a piros dívánon. Egyáltalában olyan látvány volt ez, hogy nem felejttem el egyhamar.”⁹⁶

A megnyitó után a régens királyné az Iparcsarnokba ment, ahol a részt vevő nemzetek kiállítási biztosait és elnökeit mutatták be neki, valamint megtekintette a tárlatot.⁹⁷ A magyar kiállítást hosszabb ideig szemlélte, és rövid időre felállt a neki készített trónra is.⁹⁸ Koppély Géza ki- küldött biztos, a magyar bizottság tagja fogadta, és vezette a királypavilonhoz, ahol a magyar bizottság alelnöke⁹⁹ magyarul köszöntötte, melyre a királyné „igen, köszönöm” szavakkal válaszolt. Kohn Félix bútorgyáros, a magyar bizottság tagja vezette a bútor-, kerámia-, lakatos- és

93 Andalúziai.

94 Edinburgh-i.

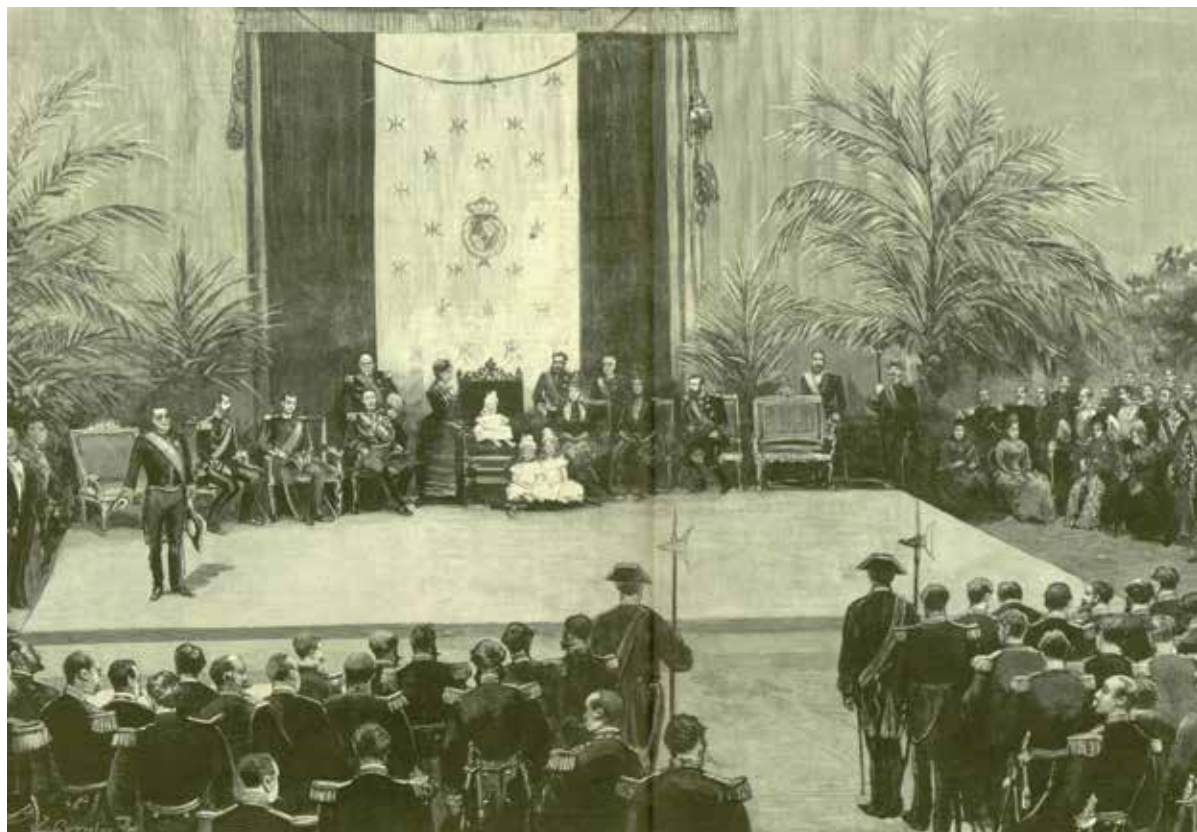
95 Testvér.

96 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 13–15.

97 *Diario de Barcelona*, 20 de mayo, 1888, 6407–6408; *La Dinastía*, 21 de mayo edición de la mañana, 1888, [1.]

98 *Diario de Barcelona*, 21 de mayo, 1888, 6443.

99 A többi újságtól eltérően a *Vasárnapi Ujság* szerint a magyar bizottság elnöke köszöntötte a királynét. *Vasárnapi Ujság*, 1888. május 27., 370.

4. kép. A barcelonai világiállítás megnyitója a Palacio de Bellas Artes épületében, reprodukció: *La Ilustración Española y Americana*, 30 de mayo, 1888, 344–345

cukoripart, valamint az ásványvizeinket bemutató kiállításrészen.¹⁰⁰ A magyar sajtó egy része fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a régens királyné távozásakor megkérte Alfred Ritter von Lindheimet, az osztrák bizottság elnökét,¹⁰¹ hogy továbbítsa köszönetét minden kiállítónak a részvételért és a mintaszerű kiállításért, valamint megígérte, hogy még el fog látogatni az osztályra, hogy megnézzé Ausztria–Magyarország iparának termékeit.¹⁰²

¹⁰⁰ *Pesti Hirlap*, 1888. május 22., 5–6; *Pesti Napló*, 1888. május 22., [2]; *Ellenzék*, 1888. május 23., 481; *Vasárnapi Ujság*, 1888. május 27., 370.

¹⁰¹ *Drogisten-Zeitung*, 8. März, 1887, 111.

¹⁰² *Pesti Napló*, 1888. május 22., [2]; *Vasárnapi Ujság*, 1888. május 27., 370; *Ellenzék*, 1888. május 29., 501. Érdemes megjegyeznünk, hogy az *Iparügyek*, a magyar ipartestületek központi közlönye 1888. évi számaiban a barcelonai világiállítással az előkészületek ismertetésén túl alig foglalkozott, de az ugyancsak 1888-ban megrendezésre került brüsszeliről, annak megnyitásáról, zárásáról, tanulságairól is írt, sőt az 1889. évi párizsi világiállításnak egy egész cikksorozatot szentelt, amely 1889-ben is folytatódott. A brüsszeliről: *Iparügyek*,

Május 26-án a régens királyné újra kilátogatott az Iparcsarnokba, ahol több nemzet pavilonját is megtekintette.¹⁰³ A magyar osztálynál ismét Koppély Géza fogadta, és a királyi díszsátorhoz kísérte, ahol tokaji borral kínálták, majd megtekintette a kiállítást.¹⁰⁴ Ekkor az osztrák–magyar hajóraj már nem tartózkodott a kikötőben, mert délelőtt kihajózott,¹⁰⁵ de a kikötőtől egy mérföldre lehorgonyoztak,¹⁰⁶ és csak május 27-én délután futottak ki a tengerre.¹⁰⁷ A régens királyné és a királyi család június 6-án hagyta el Barcelonát, és Valenciába utazott,¹⁰⁸ de addig is még számos eseményen vett részt. Ezek közül érdemes kiemelni Kolumbusz Kristóf monumentális szobrának június 1-jén délután történt felavatását,¹⁰⁹ mert a szobor még ma is áll, és a város egyik látványossága.¹¹⁰

A világkiállítás azonban még június elején sem volt teljesen készen, néhány nemzet – például a német, angol, amerikai és kanadai – még csak ekkor építette pavilonját, és június 7-én még a Kolumbusz-szobor is felállványozva állt.¹¹¹ Az Iparcsarnokban és a kiállítás más épületeiben

1888. május 15., 88; 1888. november 15., 177; 1888. december 15., 184–185. A párizsiról: *Iparügyek*, 1887. március 15., 73–75; 1888. május 15., 77–78; 1888. augusztus 1., 120–121; 1888. szeptember 25., 152–153; 1888. október 20., 164–166; 1888. november 15., 172–174; 1888. december 15., 183–184; 1889. január 15., 11–13; 1889. március 15., 43–46; 1889. április 15., 61–62.

103 *La Dinastía*, 27 de mayo edición de la mañana, 1888, [1]; *Diario de Barcelona*, 27 de mayo, 1888, 6699.

104 *Budapesti Hirlap*, 1888. május 28., 4; *Pesti Hirlap*, 1888. május 28., 6. A *Budapesti Hirlap* a látogatást május 27-ére tette, de a lapok által közöltek tartalmukban szinte teljesen azonosak a *Pesti Hirlap*nak a megnyitóról írt beszámolójával.

105 *Diario de Barcelona*, 26 de mayo edición de la tarde, 1888, 6690; *Fővárosi Lapok*, 1888. május 26., 1071. A *Pesti Napló* és a *Pesti Hirlap* azt közölte, hogy a hajóraj május 24-én hagyta el Barcelonát, a *Budapesti Hirlap* előbb május 27-re, majd május 28-ra, míg a *Nemzet* előbb május 24-re, majd május 27-re tette azt, ami annak a fényében nem meglepő, hogy maga Gáspár Ferenc sem tudta megmondani, hogy mikor fognak kihajózni. *Pesti Napló*, 1888. május 25., [3]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 25., 8; *Budapesti Hirlap*, 1888. május 25., 7; *Nemzet*, 1888. május 25., [2]; *Nemzet*, 1888. május 28. esti kiadás, [2]; *Budapesti Hirlap*, 1888. május 29., 7; MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 18.

106 Barcelona. *Diario de Barcelona*, 27 de mayo, 1888, 6702.

107 ÖStA KA Marine NMA Schiffsakten Tagebücher 766 JUAN D' AUSTRIA Don (Panzerfregatte-Kasemattschiff), Tagebuchnummer 22a, fol. 57; *Diario de Barcelona*, 28 de mayo edición de la tarde, 1888, 6761–6762.

108 *Diario de Barcelona*, 6 de junio edición de la mañana, 1888, 7115; *Diario de Barcelona*, 6 de junio edición de la tarde, 1888, 7153–7154; *Pesti Napló*, 1888. június 13., [1].

109 *La Ilustración Española y Americana*, 30 de mayo, 1888, 339; *Diario de Barcelona*, 2 de junio edición de la mañana, 1888, 6948–6949; *La Dinastía*, 2 de junio edición de la mañana, 1888, [1]–2.

110 A világkiállítás építményei közül több is áll még, az egykor a bejáratot adó diadalív, a kiállítás kastélyt imitáló étterme (Castillo de los Tres Dragones) – amely ma állattani múzeum –, valamint a Melegház (Invernáculo), a természettudományi Múzeum (Museo Martorell y Bibliografía) és az Üvegház (Unbrácul). A világkiállítás területén, mint sok más nemzetközi kiállítás területén is, parkot alakítottak ki (Parque de la Ciudadela) meghagyva benne a kiállítás látványos kandelábereit és a magas, historizáló építményről lehulló vízeséssel, szökőkutakkal és kaszkádokkal látványossá tett tavat. LÖVEI 2008, 6, 8; https://en.wikipedia.org/wiki/1888_barcelona_universal_exposition

111 *Pesti Napló*, 1888. június 13., [1].

elkezdtek az elektromos világítás kiépítését, hogy a kiállítás este is látogatható legyen.¹¹² Talán ez vezetett a június 22-én délután az Iparcsarnokban keletkezett tűzhez, amelyet egy óra alatt sikerült eloltani. Az osztrák–magyar osztály tárgyaiban nem keletkezett kár.¹¹³

A világkiállítást Spanyolországban a támogató hangok mellett számos kritika is érte. A kritikusok provinciálisnak és szűk látókörűnek, alacsony tudományos színvonalúnak tartották, nehezményezték a kiállítás megnyitásának csúszását és azt, hogy kevesen látogattak ki a kiállításra. Tágabb horizontról nézve azért tartották hibás döntésnek a kiállítás létrejöttét, mert az ország és Barcelona is gazdasági válsággal küzdött, a nemzeti ipar gyenge volt, és az 1889. május 6-án nyíló párizsi világkiállítás¹¹⁴ időben is közel esett hozzá. Felrótták, hogy a szervezők tapasztalatlanok voltak, a közlekedés és a kommunikáció is hagyott némi kívánnivalót maga után. És persze megjelentek azok a hangok is, amelyek szerint a ráfordított összeget más, szükségesebb dolgokra lehetett volna költeni.¹¹⁵

A világkiállítás 1888. december 9-én zárta be kapuit. A magyar osztály Magyarországra visszakerülő tárgyait az Adria Magyar Tengeri Hajózási Rt. Szapáry nevű hajója szállította Barcelonából Fiumébe december 20–25. között,¹¹⁶ innen pedig vasúton, a Deutsch és Sonnenfeld céggel vitették Budapestre.¹¹⁷ Azokat a tárgyakat szállították – vámmentesen – vissza,¹¹⁸ amelyeket nem tudtak Barcelonában értékesíteni. A királyi sátorhoz vásárolt, de abban végül fel nem használt termékek közül a Rumbold Bernát budapesti díszítőcége által készített címerek és zászlók, valamint színevesztett pokrócok és kisebb háziipari áruk kerültek vissza. A címereket és zászlókat a földművelésügyi minisztérium egyik félemeleti udvari szobájában helyezték el, a többi tárgy pedig a bizottság szállítójánál, a Deutsch és Sonnenfeld cégnél maradt.¹¹⁹ A földművelésügyi minisztériumból 1890. március 23-án írtak a Kereskedelmi Múzeum igazgatóságának, hogy vegyék át a náluk lévő tárgyakat.¹²⁰ A 7 darab magyarországi címet és a 40 darab „ócska” zászlót Németh Imre, a Kereskedelmi Múzeum igazgatója március 28-án

112 *Diario de Barcelona*, 22 de junio edición de la tarde, 1888, 7889; *La Dinastía*, 22 de junio edición de la mañana, 1888, 2.

113 *Diario de Barcelona*, 23 de junio edición de la mañana, 1888, 7901; *Budapesti Hirlap*, 1888. június 23., 4; *Pesti Hirlap*, 1888. június 23., 8; *Egyetértés*, 1888. június 24., 3.

114 GÁL 2008, 87; SZÉKELY 2012, 106.

115 Ezekről részletesen: NIETO-GALAN 2012, 42–47.

116 *Pesti Napló*, 1888. december 17., [2]; *Pesti Hirlap*, 1888. december 17., 5.

117 MNL OL K 231 1891-5-4774 (82156/1891). Megjegyzendő, hogy a kiállítás magyar bizottsága rendelkezésére álló 2000 forint már nem fedezte a visszaszállítás költségeit, így a Magyar Királyi Államvasutak 1891-ben peres úton igyekezett hozzájutni a 130 forint 50 krajcár kintlevőségéhez.

118 MNL OL K 26 no. 1128; no. 1289.

119 MNL OL K 231 1890-5-11190 (16285/1890).

120 MNL OL K 231 1890-5-11190 (16285/1890).

vette át, de azok nem kerültek a múzeum nyilvántartásába, mivel az igazgató értékesíteni kívánta őket.¹²¹

A nemzetközi kiállítás magyar bizottsága december 17-én megtartotta záróülését, amelyen bejelentették, hogy a világkiállítás zárásakor a kiállítók számos díjban részesültek, 24 aranyérem, 26 ezüstérem és 18 bronzérem¹²² mellett legalább 10 közreműködési okmányt és 7 darab köszönőlevelet kaptak.¹²³ Ez a mennyiség, összevetve a többi világkiállításon kiosztott díjak számával, tekintélyesnek mondható.¹²⁴ Az elnyert érmekeket és okleveleket a barcelonai osztrák–magyar főkonzul csupán 1890 júniusának végén küldte el az Adria Magyar Tengeri Hajózási Rt. Tisza nevű hajójával Fiumébe, onnan pedig június 25-én mint vasúti gyorsárut küldték tovább Budapestre a kereskedelmi minisztériumnak. A minisztérium a kereskedelmi és iparkamarákat jelölte ki arra, hogy az érmekeket és az okleveleket eljuttassák a díjazottakhoz.¹²⁵ Az érmeke és oklevelek jelentős részét még az év során sikerült kézbesíteni,¹²⁶ de néhány díjazott felkutatása nem ment zökkenőmentesen. Például Fröchlich Dragutin szentpéterei lakost, aki szeszes italaiért nyert bronzérmet, az ország több területén – Brassó mellett, valamint Kolozsvár és Temesvár környékén, ahol Szentpéter nevű települések voltak – keresték,¹²⁷ végül kiderült, hogy a horvátországi Sveti Petar Orehovec helységben lakik, így az érmet a zágrábi kamarán keresztül juttatták el neki 1891 januárjában.¹²⁸ Kellner Ágostonnak – aki szintén bronzérmet nyert – nem volt bejelentett lakcíme, így csak hosszas utánjárás után, 1891. július 8-án sikerült a díjat neki átadni.¹²⁹

Nemcsak a kiállítók részesültek elismerésekben, hanem a világkiállítás magyar bizottságának tagjai is. A régens királyné a Katolikus Izabella-rend és a III. Károly-rend különböző fokozatait adományozta a tagoknak, illetve a szállítócég tulajdonosának. Az adományozásban részesülők közül 12 személynek¹³⁰ a császári és királyi közös külügyminisztériumból a király

121 MNL OL K 231 1890-5-11190(20046/1890).

122 *Pesti Hirlap*, 1888. december 17., 5. Az elnyert érmeke és díjazottak teljes névsorát közli: *Pesti Napló*, 1888. december 17., [2]; *Pesti Hirlap*, 1888. december 18., 8–9.

123 MNL OL K 231 1890-5-11190(63669/1890).

124 GÁL 2010, 270–271.

125 MNL OL K 231 1890-5-11190(39880/1890).

126 MNL OL K 231 1890-5-11190(58850/1890); MNL OL K 231 1890-5-11190(63669/1890); MNL OL K 231 1890-5-11190(71098/1890); MNL OL K 231 1890-5-11190(74840/1890).

127 MNL OL K 231 1890-5-11190(79820/1890); MNL OL K 231 1891-5-4774(8489/1891); MNL OL K 231 1891-5-4774(11850/1891).

128 MNL OL K 231 1891-5-4774.

129 MNL OL K 231 1891-5-4774(48726/1891).

130 Az iratban a megkapott rendjel nincs feltüntetve, csak a díjazottak névsora: Némethy Kókán János, Hüttl Tivadar, dr. Lederer Sándor, dr. Kuncz Jenő, Löwenfeld Tivadar, Kohn Bódog (Félix), Herrmann Dániel, Kircher Ignác, dr. Schnierer Gyula, Zichy Jenő gróf, Deutsch Lajos és Saxlehner Árpád. A sajtóban csupán 6 fő neve jelent meg korábban, akik közül Koppély Géza kiküldött biztos, bizottsági tag nem szerepelt

személye körüli minisztérium közvetítésével 1888. november 29-én küldték meg Széchenyi Pál gróf földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek a rendi okmányokat kézbesítésre.¹³¹ 1888 decemberében – a rendelkezésünkre álló források alapján – a hatan kérelmezték a külügyminisztériumon keresztül az uralkodónál, hogy a rendjelet elfogadhassák és viselhessék.¹³² Ferenc József 1889. január 18-án a kérelmezők közül öt személynek,¹³³ valamint február 18-án további két személynek,¹³⁴ április 18-án pedig egy személynek engedte meg a rendjel elfogadását és viselését.¹³⁵ A bizottság további tagjai is részesültek a kitüntetések valamelyikében, amiről az uralkodói engedélyezésekből és a tiszti címtárból értesülhetünk.¹³⁶ Ugyanakkor a Minisztertanács 1889. május 23-i ülésén a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter felterjesztésére az uralkodó jóváhagyását kérte, hogy a barcelonai kiállítás alkalmából Weber

az adományozottak listájában, viszont biztosan megkapta a III. Károly-rend lovagkeresztjét, mert annak elfogadását és viselését Ferenc József 1890. június 10-én engedélyezte számára. *Budapesti Hirlap*, 1888. június 29., 5; *Pesti Napló*, 1888. augusztus 13., [2]; *Pesti Hirlap*, 1888. augusztus 13., 5; *Pesti Napló*, 1888. augusztus 18., [2]; *Budapesti Közlöny*, 1890. július 12. [1.]

- 131 MNL OL K 167 Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumi Levéltár, Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium, Elnöki iratok (a továbbiakban: K 167) Elnöki iktatókönyv 114. kötet 1394; MNL OL K 178 Földművelésügyi Minisztériumi Levéltár, Földművelésügyi Minisztérium, Elnöki iratok (a továbbiakban: K 178) 125/1889.
- 132 MNL OL K 167 Elnöki iktatókönyv 1888. 114. kötet 1441; MNL OL K 178 125/1889. A kérelmezők közül németkéri Kókán János, a minisztérium irodaigazgatója, a minisztérium házipénztárának kezelője, egyben a barcelonai világiállítás magyar bizottságának pénztárnoka kérelmét azonban a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter nem terjesztette fel a külügyminisztériumhoz, mert Kókán János sikkasztási botrányba keveredett, amely nagy sajtóvisszhangot váltott ki. *Ellenzék*, 1888. december 17., 1081; *Pesti Hirlap*, 1888. december 18., 4–5; *Ellenzék*, 1888. december 19., 1089; *Pesti Napló*, 1888. december 20., [2]; *Pesti Napló*, 1888. december 21., [1]; *Pesti Hirlap*, 1888. december 21., 4; *Ellenzék*, 1888. december 21., 1096. Ugyanakkor az 1888-ban megjelent 1889. évi tiszti cím- és névtárban feltüntetik a neve mellett, hogy az Izabella-rend lovagkeresztjének tulajdonosa. *Magyarország tiszti cím- és névtára 1889*, 320.
- 133 MNL OL K 178 125/1889; *Budapesti Közlöny*, 1889. február 5., 2. Zichy Jenő gróf, a magyar bizottság elnöke a spanyol Katolikus Izabella-rend nagykeresztjét; dr. Schnierer Gyula, a bizottság egyik alelnöke a rend középkeresztjét a csillaggal; dr. Lederer Sándor, a bizottság főtitkára a rend középkeresztjét; Saxlehner Árpád nagyiparos, bizottsági tag és Deutsch Lajos kereskedő, a bizottság által alkalmazott szállítócég tulajdonosa pedig a rend lovagkeresztjét fogadhatta el és viselhette.
- 134 *Budapesti Közlöny*, 1889. március 7., [1]. Dr. Kuncz Jenő, a bizottság egyik alelnöke a Katolikus Izabella-rend csillagos középkeresztjét, Herrmann Dániel, a magyar bizottság tagja a rend lovagkeresztjét fogadhatta el és viselhette.
- 135 *Budapesti Közlöny*, 1889. május 8., [1]. Kohn Bódog, a magyar bizottság tagja a III. Károly-rend lovagkeresztjét kapta, mivel már korábban megkapta a Katolikus Izabella-rend lovagkeresztjét. *LEDERER* 1888, 5.
- 136 Fischer Ignác 1889. április 18-án a Katolikus Izabella-rend lovagkeresztjének, Burchard Konrád 1889. június 26-án a rend középkeresztjének, Lederer Sándor, az Adria Magyar Tengeri Hajózási Rt. igazgatója 1889. december 30-án a III. Károly-rend lovagkeresztjének elfogadására és viselésére kapott engedélyt. *Budapesti Közlöny*, 1889. május 11., [1]; *Budapesti Közlöny*, 1889. július 28., 2; *Budapesti Közlöny*, 1890. január 21., [1]. Rechnitz Henrik viselési engedélyének nem találtuk nyomát, de a tiszti címtárban a Katolikus Izabella-rend középkeresztje tulajdonosaként tűnik fel. *Magyarország tiszti cím- és névtára 1889*, 554.

Róbert, a barcelonai Schwarz és Weber kereskedelmi cég főnöke, a magyar bizottság barcelonai képviselője és a magyar bizottság tagja megkaphassa a Ferenc József-rend lovagkeresztjét,¹³⁷ mivel a rendet a hazai ipar és kereskedelem eredményes fejlesztésében végzett tevékenységért is lehetett adományozni.¹³⁸

Meglepő, hogy egy világkiállítás megnyitóján hadihajók vesznek részt, de ugyanez történt 1929-ben is, amikor XIII. Alfonz uralkodásának végén ismét Barcelona rendezett világkiállítást.¹³⁹ Ez a látványosság ugyanakkor lenyűgözte a világkiállítás ünnepélyes megnyitója idején Barcelonában tartózkodókat, mint ahogy a város által rendezett számos más program is életre szóló élményt nyújtott számukra. Habár a világkiállítás nemzetközi szinten nem volt kiemelkedő, hiszen a kiállítók egy része nem újdonságait, hanem évek óta forgalomban lévő termékeit állította ki,¹⁴⁰ a város fejlődésének nagy lökést adott. A 110 kiállító és az elnyert díjak tekintetében Magyarország számára is sikeresnek mondható nemzetközi kiállítás volt az 1888-ban megrendezésre került barcelonai világkiállítás.

Bibliográfia

ANDERLE Ádám 2006. *A magyar–spanyol kapcsolatok ezer éve*. Szeged.

BAK József – CSONKARÉTI Károly – LÉVAY Gábor – SÁRHIDAI Gyula 1984. *Hadihajók. Típuskönyv*. Budapest.

CORTÁZAR, García de – VESGA, González 2005. *Spanyolország története*. Budapest.

CSONKARÉTI Károly 1984. A császári és királyi haditengerészet és a Magyar Királyság (1867–1914). *Hadtörténelmi Közlemények* 31/2, 203–255.

Exposición Universal de Barcelona 1888. Catálogo oficial especial de España. Barcelona, 1888. https://bvvp.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=168578

GÁL Vilmos 2010. *Világkiállító magyarok 1851–2010*. Budapest.

HAMANN, Brigitte (szerk.) 1990. *Habsburg lexikon*. Budapest.

KRÁMLI Mihály 2004. A császári és királyi haditengerészet és Magyarország. *Magyarország szerepe a közös haditengerészet fejlesztésében*. Pécs.

KUBASSEK János 1988. Gáspár Ferenc (1861–1923). *Földrajzi Közlemények* 36/1–2, 105–106.

137 MNL OL K 27 Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (a továbbiakban: K 27) 1889.05.23., fol. 19, 21–22. Erre feltehetően azért került sor, mert Weber Róbert nem részesült egyik spanyol kitüntetésben sem. Arra nem találtunk forrást, hogy a felterjesztést az uralkodó jóváhagyta volna. Ugyanakkor a Minisztertanács jegyzőkönyvének tartalmát 1889. június 9-én tudomásul vette. MNL OL K 27 1889.05.23., fol. 24.

138 MAKAI–HÉRI 2002, 29.

139 GÁL 2008, 168.

140 SZÉKELY 2012, 105.

- LEDERER, Alexandre 1888. *Exposition Universelle de Barcelone 1888. Catalogue spécial de la section Hongroise*. Budapest.
- LÓVEI Pál 2008. Világkiállítások emlékezete. *Utóirat. Post scriptum*. (A Régi-új Magyar Építőművészet melléklete) 8/3 (44), 5–9.
- Magyarország tiszti cím- és névtára 1889. Budapest, 1888.
- MAKAI Ágnes – HÉRI Vera 2002. *Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben*. Budapest.
- NIETO-GALAN, Agustí 2012. Scientific “Marvels” in the Public Sphere: Barcelona and its 1888 International Exhibition. *Journal of History of Science and Technology* 6/Fall, 33–63. https://www.johost.eu/vol6_fall_2012/agusti_nieto_galan_33_63.pdf
- SZÉKELY Miklós 2012. *Az ország tükei. Magyar építészet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák–Magyar Monarchia korának világkiállításain*. Budapest.
- SZENTPÉTERY Imre 1985. *A kronológia kézikönyve*. Budapest.
- SZVITEK Róbert 2002. Az Újkori Történeti Dokumentumgyűjtemény. In: Pintér János (szerk.): *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei*. Budapest, 607–615.

MÉSZÁROS BALÁZS | történész
Magyar Nemzeti Múzeum, Könyvkiadó Osztály
meszaros.balazs@mnm.hu

Schossel András, a munkácsi vasgyár mintázó szobrásza

ABSZTRAKT | A Schönbornok munkács-szentmiklósi uradalma munkácsi (ma Mukacsevo, Ukrajna) vasgyárának a 19. század közepéről származó műöntvényei a magyarországi öntöttvasművesség legszínvonalasabb alkotásai közé tartoznak. Schossel András 1848-tól volt a vasgyári öntőde mintázója; a tanulmány az ő életét ismerteti, és a neki tulajdonítható plasztikai és iparművészeti alkotásokat veszi számba. Schossel a vasgyárban nevelkedett, majd az uradalom költségén Pesten és a bécsi művészeti akadémián képezte magát. Tanulmányairól három saját kézzel írt és a függelékben magyar fordításban közölt levele számol be. Schossel öntődei munkája a kereskedelmi forgalomba kerülő öntöttvas modellek mintázásából állt, de ezeknek az iparművészeti jellegű munkáknak a nagy része ma már nem azonosítható. Akadémiai képzettsége alapján szobrok mintázásával is foglalkozott, és bár ezek közül csak kettőt szignált – a Kossuth- és a Klinkárt-szobrot –, további kis méretű, Munkácson öntött mellszobrok esetében is valószínűsíthető a szerzősége. Egyetlen nagyobb szobrászati munkája, amely Zrínyi halálát ábrázolta, mára elveszett, ahogy épületszobrászati munkái sem maradtak meg. Életműve alapján olyan vidéki kismesternek számított, aki szobrászi öntudatát végig megőrizve jelentős mértékben hozzájárult a munkácsi vasgyár öntöttvas használati tárgyainak, kályháinak és egyéb építészeti öntvényeinek művészi színvonalához.

KULCSSZAVAK | öntöttvasművesség, Schossel András, Schönborn-féle munkácsi vasgyár, mintázó szobrász

BALÁZS MÉSZÁROS | historian
Hungarian National Museum, Publishing Department
meszaros.balazs@mnmu.hu

András Schossel, the Model Sculptor of the Munkács Ironworks

ABSTRACT | From the mid-nineteenth century, casts from the Munkács (today Mukachevo, Ukraine) ironworks of the Schönborn family's manor in Munkács-Szentmiklós have been among the finest works of cast ironworks in Hungary. The present study discusses the life of András Schossel, a designer who began to work in the cast iron foundry from in 1848, and the plastic and applied artworks attributed to him. Schossel was brought up in the ironworks and later trained in Pest and at the Academy of Arts in Vienna, at the expense of the estate. He gave an account of his studies in three letters, written in his own handwriting and published in Hungarian translation in the appendix. Schossel's work in the foundry involved producing cast iron models for commercial sale, but much of this artisanal work can no longer be identified. Based on his academic qualifications, Schossel also created sculptures, and although he signed only two of them (the Kossuth and Klinkart statues), he was probably the creator of other cast iron busts created in Mukachevo. The only major sculpture created by Schossel, which depicted Zrínyi's death, is now lost, similar to his building sculptures. Schossel's oeuvre suggests that he was a rural artisan who always considered himself a sculptor (as well) and made a significant contribution to the artistic quality of the cast iron household goods, stoves, and other architectural casts of the ironworks of Mukachevo.

KEYWORDS | cast ironworks, András Schossel, Schönborn Ironworks in Mukachevo, modeler and sculptor

Schossel András emlékezete

A 19. század végén élt író, Karlovsky Miticzky Ida, aki több visszaemlékezést és romantikus elbeszélést szentelt Munkács történetének és lakóinak, 1888-ban adta közre a *Képes Családi Lapokban* *A munkácsi vashámor drámája* című novelláját. A romantikus szerelmi történet kezdetén a vasgyárban egy síremlék modelljén dolgoznak, s ennek kapcsán az olvasó betekintést nyer az öntőde számára dolgozó szobrász műhelyébe.

„[Kölcse] egy kis városhoz hasonlít. Csinos házai között több tekintélyes épület is látható, amelyek a közeleső vashámor tisztjeinek szolgálnak lakásul. A falu kellős közepében megszakítva a házak sorrendjét, szinte betolakodik egy meglepően szép hegy, csupa vadrózsa-bokrokkal tele, amelynek kősziklaaljában, mint olvasztott üveg, úgy fut a tiszta hegyi patak a róna felé.

A hegy szomszédságában alacsony, de mégis emeletes épület áll, amely még abban is különbözik a többi házaktól, hogy feltűnően sok ablaka van. Mintha

1. kép. A munkácsi vasgyár, rajz a *Vasápmi Ujság* 1863-as évfolyamából

lakójának sok világosságra lenne szüksége. E ház előtt állt meg Lászlófy kocsija, s leszállva a járműről, a házhoz külsőleg odafüggesztett falépcsőn vezette fel vendégét. [...]

A lépcsőn túl, előterembe léptek, amelyet körülfutó állványok körítének, megrakva számtalan nagyobb és apróbb szobrocskákkal, agyagból, gipszből és vasból, valódi művészi rendetlenségben.

Az előteremből tágas, kétfelé nyíló ajtó vezetett az ittlakó művész dolgozó-termébe. Az ajtók nyitva voltak és meglepő festői látványt nyújtottak a belépőknek. A terem hátsó részében, fekete koporsó emelkedett, amely fölött a legbizarrabbnak tetsző öltözékben három meglepően szép és fiatal hölgy állott mozdulatlanul. Szemben ezekkel az első képnek hű másolata volt látható, fehér márványszerű gipszből, mintha csak árnyéka lenne az elsőnek, annyira híven utánozva; – s e két csoport között, vésővel kezében, fiatal halvány szobrász állott, elmerülve saját művébe, míg lángtekintete gyakran elhagyta a fehér gipszcsoportot, hogy a színteljes előcsoportot keresse szemeivel.”¹

A szöveg szerint a készülő szoborkompozíció a Hit, Remény és Szeretet allegorikus alakjaival díszített, koporsó formájú síremlék, amelyet a történet szerint a vasgyárban ki is öntöttek, s egy bizonyos Gencsy tábornok sírján került elhelyezésre – „valahol az Alföldön”. Gencsy Ferenc, a napóleoni háborúkat is megjárt tábornok balkány-kecskéspusztai síremlékét minden valószínűség szerint valóban a Schönborn-féle munkács-frigyesfalvi vasgyárban öntötték az 1850-es évek közepén, igaz, az nem koporsót, hanem obeliszket formált, és nem allegorikus nőalakok, hanem négy fekvő oroszlán díszítette.² Tény azonban, hogy oroszlánokból nehéz lett volna a novella későbbi tragikus végkifejletét – a szobrászba reménytelenül szerelmes modell öngyilkosságát – kibontani. Ennek ellenére – tekintettel arra, hogy Karlovsky M. Ida a munkács-szentmihályi Schönborn-uradalom prefectusának, Balogh Ferencnek a rokona volt, és 1845 után majdnem két évtizeden át Munkácson élt³ – talán nem tévedünk nagyot, ha úgy véljük, hogy a szöveg nemcsak a Gencsy-síremlék vonatkozásában merít az író emlékeiből: a művész figuráját annak a Schossel Andrásnak az alakja inspirálhatta, aki 1848 és 1874 között a vasgyár öntödéjének mintázó szobrászaként dolgozott.

Schossel András neve nem ismeretlen a 19. századi magyar művészet és művelődés kutatói előtt,⁴ annak ellenére, hogy személye 1874-ben bekövetkezett halála után gyorsan feledésbe

1 KARLOVSKY 1887–1888.

2 JAKAB 2015.

3 Az *Óslakó*, 1942. április 19., 2; VOZÁRY 1943, 27–28.

4 Vö. ÉBER 1936, 426; HÉJJNÉ 1968, 246.

merült. Constant von Wurzbach életrajzi lexikonának 1876-ban megjelent kötetében ugyan még megemlékezett arról, hogy mint munkácsi szobrász 1859-ben egy Zrínyi-szoborcsoporthal mutatkozott be Bécsben,⁵ és Munkácson is emlékeztek rá, amíg még éltek, akik ismerték,⁶ ezt követően azonban évtizedeket kellett várni, amíg élete a magyar művészettörténet kutatóinak is felkeltette érdeklődését. Elsőként Kemény Lajos, kassai levéltáros jelentetett meg egy rövid közlést Schüssel Józsefről [sic!], akinek az 1860-as években a Schönborn-féle „[vas] gyár részére számos kisebb-nagyobb dolga készült, mint angyalalakot ábrázoló síremléke, sakkfigurák, állatalakok: agár, oroszlánypár, bika, szarvasfej, melyek részben az iparművészet körébe vágnak”, s aki „[a]z 1862. évben [sic!] Zrínyi Miklós halála című művén dolgozott”.⁷ Kemény információit később Éber László, majd Lyka Károly is átvette.⁸ Utóbbi a korszakról szóló monográfiájában Schosselről a fémművesek sorában emlékezett meg, mint aki gyári mintázóként „kisebb iparművészeti holmit is készített, sakkfigurákat, angyalkákat, szarvasfejeket, állatokat”, de utalt „nemzeti tárgyú művére”, a Zrínyi-szoborra is.⁹

Schossel igazi újrafelfedezése azonban a numizmatikaként is számontartott műgyűjtő – és amúgy bíróként tevékenykedő – Rampacher Pálnak köszönhető, aki Lyka munkájának megjelenésével egy időben, az 1940-es években a munkácsi vasgyár iratai alapján írta meg Schossel életrajzát, és kísérletet tett az életmű pontosabb meghatározására is.¹⁰ Rampacher a saját öntöttvasgyűjteményében őrzött darabokat, illetve az egyéb általa ismert munkácsi öntvények közül azokat, amelyek Schossel ottani munkába állása, azaz 1848 után jelentek meg a vasgyár kínálatában, az ő modelljeinek tekintette. Így egy fekvő szarvasos levélnehezék, egy szarvasfejes ruhatartó, egy nevető emberfejet formáló botvég, az ölelkező puttókkal díszített gyertyatartók különböző változatai, egy gyümölcscsel és virággal díszített tükörkeret, egy delfinen lovagló Ámor-figurával díszített varrókészlet, egy újramodellált agaras levélnehezék, egy pörgekalapos parasztfejes botvég és egy munkácsi báli táncrend esetében állapítja meg Schossel szerzőségét, de az iparművészeti munkák mellett neki tulajdonít egy Kálvin- és egy Krisztus-szobrot és a Schönborn házaspár mellszobrait is. Rampacher tehát már nagyszámú munkácsi öntöttvas modellt kötött Schosselhez, s ezek alapján életművének értékelésére is kísérletet tett. Úgy vélekedett, hogy Schossel „művészetét a természetesség jellemzi. Nagy tudása mellett számos alkotásán látjuk, hogy az életből vett megfigyelései alapján mintázza alkotásait.” A munkácsi vasgyárból kikerült öntvényein „ruszin ornamentikát”, „a ruszin

5 WURZBACH 1876, 240.

6 LEHOCZKY 1881, 465.

7 KEMÉNY 1912, 202.

8 ÉBER 1936, 426.

9 LYKA 1942, 245.

10 Rampacher Pál kézírata Soós Gyula művészettörténész hagyatékában maradt fenn. Az életrajz valószínűleg egy a munkácsi öntöde történetéről szóló hosszabb tanulmány része volt, vö. HÉJJNÉ 1956, 85, 23. jegyzet.

2. kép. Sakkjáték a munkácsi vasgyárból, Iparművészeti Múzeum, Ötvösgyűjtemény, ltsz. 52.2673.1.

fatemplomok oszlopfaragásaival azonos díszítést”, „Ruszinszko vidékének [...] az életből merített alakjai[t]” fedezte fel, végső soron azonban úgy vélte, hogy Schossel „[e]gyéni fel-fogása mellett kivitelezése [sic!] a XIX. század első felének formáit tartja fenn és bizonyos önálló ízléssel alkalmazza”.¹¹

Rampacher tanulmánya kéziratban maradt, szélesebb körben nem vált ismertté, így a téma iránt érdeklődők először csak Sas Andornak a Schönborn-uradalom 19. századi történetét feldolgozó munkájából értesülhettek arról a tényről, hogy Schossel nem egyszerű mintázó, hanem Bécsben végzett akadémiai szobrász volt.¹² Ezzel egy időben Héjjné Détári Angéla írta le a közgyűjteményekben őrzött Schossel-modelleket.¹³ Ő azonosította az 1954-ben már képzőművészeti kiállításon is szereplő munkácsi Kossuth-szobrot Schossel műveként,¹⁴ és közölt egy Rampacher által is hivatkozott, szignált gyertyatartót és egy szintén szignált díszített kazettát. Ezeken kívül a már említett sakkjáték és egy Schönborn Károlyt és feleségét ábrázoló szoborpár esetében fogadta el Schossel kétségbevonhatatlan szerzőségét. Ezek alapján azon a véleményen volt, hogy művészetére bécsi és német területeken folytatott tanulmányai voltak hatással, s mint a „klasszicizmus jó ízlésű képviselője”,¹⁵

¹¹ RAMPACHER é. n. 10, 14.

¹² SAS 1955, 58.

¹³ HÉJJNÉ 1956, 86; HÉJJNÉ 1960, 55–56, 65–66.

¹⁴ Vö. SOÓS–CSEH 1954.

¹⁵ HÉJJNÉ 1968, 246.

a 19. századi „magyar kispasztikát jelentős alkotásokkal gazdagította”.¹⁶ A már Kemény által is Schossellel összefüggésbe hozott munkácsi sakkjátékról pedig úgy vélte, hogy az „[é]rdekes példája a múlt század historizáló irányzatán belül gyakran megmutatkozó stíluskeverésnek, s ugyanakkor annak a törekvésnek, hogy a magyaros ízlés is érvényre jusson”.¹⁷ Előbbire a sakktábla négyzeteinek áttört gótikus mérműveit, utóbbira a figurák magyaros ruházatát hozta példának (2. kép).

Schossel teljes életútját a hazai öntöttvasművesség történetének több könyvet és tanulmányt szentelő Pusztai László közölte először.¹⁸ Pusztai, aki Schosselben elsősorban szobrászt látott, a Rampacher által felhasznált és az 1970-es évek végén újra előkerült vasgyári iratok alapján – Héjjnével szemben – a vasgyár valamennyi 1848 utáni ismert öntöttvas modelljét Schossel műveként azonosította, sőt ennél is tovább ment, s „a stílári jegyek alapján olyan jelzetlen öntvényeket is a művei közé sorol[t], amelyek mind ez ideig ismeretlen műöntvények voltak”.¹⁹ Vagyis olyan öntvényeket is az ő munkáiként azonosított, amelyeknek munkácsi eredete ugyan nem volt bizonyítható, de az öntvények minősége és egyes stílári jegyeik vagy egyszerűen témájuk alapján az ismert munkácsi modellekkel párhuzamba állíthatók voltak. Ezek közé tartozik egy Thorvaldsen műve után készített Vulcanus-szobor és a luzerni oroszlán egy kicsinyített másolata, de Pusztai Schosselnek tulajdonítja a természetgyógyász Vincenz Prießnitzet ábrázoló kis méretű szoborportrét, továbbá Petőfi és Arany egy-egy öntöttvas mellszobrát is.²⁰ Pusztai a felsorolt alkotásokon a vezető európai stílusáramlatokhoz való kapcsolódást fedezte fel. Szerinte Schosselnek nem csupán „számos kisebb-nagyobb dolga készült” Munkácson, hanem meghatározó szerepet játszott a munkácsi műöntészet felvirá-

16 Héjjné 1956, 86.

17 Héjjné 1956, 85–86, vö. Héjjné 1960, 65–66.

18 Pusztai 2005, 19–26.

19 Pusztai 1998, 103.

20 Vö. Pusztai 1978a, 131–132; Pusztai 1998, 108; Pusztai 2005, 22. A Pusztai által Schosselnek tulajdonított kispasztikák esetében többnyire azok munkácsi eredete sem bizonyítható, az árjegyzékeken nem szerepelnek, s datálásuk is bizonytalan. Ehelyütt legyen elég Arany János Pusztai által közölt mellszobrára utalnunk, amely a költőt szakállal ábrázolja. Arany csak időskorában viselt szakállt, ahogy arról több, 1880-ban Ellinger Ede által készített fénykép tanúskodik, amelyek alapján Theodor Mayerhofer készített egy rajzot. Ennek *Az Athenaeum Nagy Képes Naptára az 1881-dik évre* című kötetben megjelent reprodukciója szolgálhatott a bronzírozott öntöttvas szobor előképeként, az 1874-ben meghalt Schossel azonban ezt nem ismerhette. Vö. Pusztai 1978a, 136–138; Pusztai 2005, 36–37; Kaszap-Asztalos – Sidó 2018, 44, 50, 77. Pusztai egy szénhordó fiút ábrázoló jelzetlen öntvényt is munkácsinak és Schossel munkájának tart, az ismert árjegyzékek azonban ilyen típusú munkácsi öntvényre nem utalnak. Vö. Pusztai 1978a, 138. Valószínűleg Pusztai lendületét követve Szvoboda Dománuszky Gabriella mindezekon felül – vélhetően csupán a térbeli kapcsolat alapján – egy állítólag a munkácsi vár kertjében álló sas és egy egész alakos antik férfiszobor modelljét is Schossel munkájának tartja, vö. Szvoboda Dománuszky 2007, 189. A szerző azonban valószínűleg téved a szobrok helyét illetően, és az ungvári vár kertjében álló szobrokra gondol, amelyek azonban bizonyosan nem Schossel munkái. A tévedésre Baranyi Elek hívta fel a figyelmem.

goztatásában. Alkotásaiban „valami egészen újszerű, még a művészeti központnak tartott Pesten sem mindig érzékelhető, tartalmában is határozottan új irányú szobrászművészet körvonalai bontakoztak ki”,²¹ vagyis „korát megelőzve, szimbolikus jelentésű kisplasztikáival és nagy méretű szobraival elsőnek érzett rá a romantika nemzeti tartalmakat rejtő kifejezési lehetőségeire”,²² és „tehetsége a [munkácsi] gyárat a nemzeti romantika korának kiemelkedő, egyéni ízű kisplasztikai műhelyévé avatja”.²³ Úgy tűnik azonban, a hazai művészettörténet-írás sem Héjjné, sem Pusztai értelmezést nem fogadta el, hiszen a legutóbb megjelent művészettörténeti korszak-monográfiában hiába keressük Schossel nevét vagy alkotásait, műveinek kanonizálása elmaradt.²⁴

A helyi hagyományokból építkező kismester, a késő klasszicizmus európai rangú művésze, vagy nemzeti formákat kereső romantikus szobrász? A fenti megállapítások ellentmondássága nem kis részben annak következménye, hogy a kutatás nem egységes a Schosselhez köthető alkotások meghatározásában. Mint láttuk, egyes kutatók – így Rampacher és Pusztai – a munkácsi gyár valamennyi 1848 utáni műöntvényét Schossel munkájának tartják, míg velük szemben Héjjné alig néhány műöntvény esetében ismeri el Schossel kétségbevonhatatlan szerzőségét. Attól függően aztán, ki hogyan rajzolja meg a Schosselhez köthető alkotások körét, hol a klasszicizmus, hol a romantika, hol a historizmus hazai képviselőjeként tüntetik fel, aki egyszer a magyar nemzeti, másszor a helyi ruszin hagyományból merít ihletet. Ráadásul míg a régebbi szerzők inkább iparművészként tekintettek rá, az újabb szakirodalom immár plasztikai munkáira helyez nagyobb hangsúlyt. A továbbiakban Schossel életrajzi adatainak ismertetése után a múzeumi gyűjteményekben őrzött munkácsi műöntvények számbavétele és a vasgyári iratok alapján teszünk néhány észrevételt Schossel életművének újraértékeléséhez.

Schossel András élete

Schosselről kevés egykorú nyomtatott forrás emlékezik meg,²⁵ a munkácsi vasgyár fennmaradt iratai alapján azonban életpályája viszonylag részletesen rekonstruálható: 1824-ben a Beregszászhoz közeli Felsőremetén (ma Veliki Berehi – Verhnyi Remeti, Ukrajna) született, ahol a Schönborn-uradalom majorsága állt.²⁶ Apja valószínűleg az a Schossel Franz volt,

21 PUSZTAI 2005, 24.

22 PUSZTAI 2005, 22.

23 PUSZTAI 2005, 26.

24 Vö. PAPP–KIRÁLY 2018.

25 Korabeli nyomtatott forrás Schosselről: G[USZTRINYI], 200–201.

26 Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (a továbbiakban: MÉM MDK), gy. sz. 856: Schossel András személyi lapja. Rampacher szerint az Ung vármegyei Felsőremetén

aki 1824-től a munkácsi vasgyárban ácsmesterként dolgozott, s esetenként a formázáshoz használt faminták, sablonok készítését is rá bízta.²⁷ Fiának a rajzolásban és fafaragásban megmutakozó tehetségét látva és egy képzett mintázó szükségességét felismerve a vasgyár vezetése 1840-ben úgy döntött, hogy Schossel Andrást évi 40 pengőforintos ösztöndíjjal Pestre küldik tanulni. Kiképzését eredetileg két évre tervezték, s a vele kötött egyezség szerint ösztöndíja fejében tanulmányai befejezését követően hat évig kellett szolgálnia a vasgyárat.²⁸

Schossel Uhrl Ferenc pesti műhelyébe került tanoncnak. Az akkor már elismert szobrász Olmützben született és a bécsi akadémián végzett, majd Pestre költözött, s itt – akárcsak a kor többi szobrásza – elsősorban díszítőszobrászati munkákat végzett, de ő készítette az 1834-ben a Ferenciek terén felállított Né Reidák kútját is.²⁹ Schossel saját előrehaladásáról – valamint az Uhrlnál folyó munkáról – levélben rendszeresen tájékoztatta Rombauer Tivadart, a munkácsi vasgyár igazgatóját. Fennmaradt három – saját kézzel, német nyelven írt – leveléből tanulási körülményeit is megismerhetjük.³⁰

A szobrászműhely mellett a pesti rajziskolát látogatta. 1842-ben a vonalrajzolásban már képzettnek mondta magát, s elkezdte az árnyékolást tanulni, de mivel Uhrl ezt szobrászok esetében szükségtelennek tartotta, nem sokkal később abbahagyta a rajziskolát. Bevallása szerint esténként, ha ideje engedte, az alakrajzot gyakorolta, s a test felépítésének tanulmányozása érdekében egy anatómiakönyv megvásárlásáról álmodozott, bár erre nem volt pénze. 1842 nyarán tanulmányai egy évi meghosszabbítására kért engedélyt, amit meg is kapott, de ennek lejárta után sem tért vissza Munkácsra.

Leveleiből kiderül, hogy kezdettől fogva elsősorban a figurális szobrászat terén szerette volna képezni magát, de Pesten nem sokat tanulhatott. Uhrl műhelyében alig kapott komoly feladatot. 1842 decemberében arról panaszkodott, hogy munka ugyan sok van, mindennap este 9-ig dolgoznak, de csak díszes sarokkövek és oszlopfők gipszből való öntésén foglalkoztatják, amiből nem sokat tanul. 1843 nyarán az iparműkiállításra készítettek rozettákat és oszlopfőket, egyéb munka alig volt: „Pesten most egyre rosszabb a helyzet a szobrászati

(ma Remetské Hámre, Szlovákia) született, ahol a Sztáray grófoknak működött vasgyára, valószínűbb azonban, hogy a vasgyári iratokban szereplő születési hely a Bereg vármegyei Felsőremetével azonos, hiszen a Beregszász közelében fekvő település a Schönborn-uradalomhoz tartozott, ami megmagyarázza, hogyan került az apja ácsként az uradalmi vasgyár szolgálatába; vö. RAMPACHER É. N., 1. Schossel születési helyeként Fleischer a bécsi akadémia anyakönyve alapján a Trencsén megyei Dubnicát adja meg, ez azonban minden bizonnyal téves. FLEISCHER 1935.

27 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Gr. Schönborn-féle munkács-szentmihályi uradalom munkácsi vasgyára, Z 1502, 1. tétel: 23 IV. A 823.

28 Schossel taníttatására lásd SAS 1955, 58.

29 Uhrl Ferencről lásd SZERDAHELYI 2013.

30 A leveleket magyar fordításban a mellékletben közöljük.

munkák tekintetében, a jobb munkákat Bécsben vagy Itáliában csináltatják, és így a pestieknek csak a rosszabbak maradnak” – írta levelében.³¹

A korszakban a Magyar Királyság területén nem működött szobrászati iskola, így aki tovább akarta képezni magát, annak többnyire a bécsi akadémiára vezetett az útja. A pesti körülményeket látva Schosselben is megfogalmazódott, hogy tanulmányait Bécsben folytassa. Erre az akkori vasgyári igazgató, Dragonszky József javaslatára az uradalom bécsi jószágkormányzóságától újabb egy évre engedélyt és további pénzügyi támogatást is kapott.³²

1843. november 20-án iratkozott be a bécsi képzőművészeti akadémiára,³³ s végül az uradalom engedélyével és ösztöndíjával négy évig maradt a császárvárosban.³⁴ Az akadémia szobrászati szakosztályán Joseph Käßmann tanítványa volt.³⁵ Egy 1845-ben keletkezett vasgyári feljegyzés szerint emellett egy műhelyben is szeretett volna elhelyezkedni, hogy a figurális munkák terén nagyobb gyakorlatot szerezhessen.³⁶ Eredményei igen kiválóak voltak, hiszen 1846-ban, majd 1847-ben Gundel-díjat, és jól sikerült, természet után mintázott aktjáért még ugyanebben az évben Vinzenz Neuling-díjat is kapott.³⁷ Tanulmányait 1847 szeptemberében mintázó szobrászként fejezte be, de Munkácsra, ahová „tanulmányi szerződése” miatt kénytelen volt visszatérni, csak 1848 nyarán érkezett meg. Hogy hol töltötte a forradalmak esztendejét, nem tudni, bár egy közel egykorú, talán személyes közlésen alapuló forrás szerint német öntödéket látogatott meg.³⁸ Annyi bizonyos, hogy 1848 augusztusában Bécsből érkezett Munkácsra, ahová mintarajzokat is hozott magával.³⁹ A vasgyári személyi lapja szerint magyarul, németül és szlávul egyaránt beszélő Schossel ekkortól a frigyesfalvi öntödében dolgozott mintázóként, s konvenciója mellett az öntőkhöz hasonlóan az elvégzett munka, az elkészített minták után fizették.⁴⁰

31 MÉM MDK, gy. sz. 856: 93 IV. A 1843.

32 MÉM MDK, gy. sz. 856: 93 IV. A 1843.

33 RAMPACHER é. n., 4; Державний архів Закарпатської області, Фамільний фонд графів Шенборнів (Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, a továbbiakban: DaZo, Schönborn-iratok), 1500.2.171. Oberamtsprotokoll pro 1844: 79.

34 Schossel 1846-ig minden évben kérvényezte az ösztöndíj meghosszabbítását, amit minden alkalommal meg is kapott. DaZo, Schönborn-iratok, 1500.2.186: 1846. Repertorium der Oberamt Protocolle Zu Munkács. Schoszel Andreas Bildhauers Unterstützung mit 40 f. (I. 534).

35 FLEISCHER 1935, 83.

36 MÉM MDK, gy. sz. 856: 93 IV. A 1845.

37 FLEISCHER 1935, 83.

38 Gusztrinyi, aki munkácsi beszámolóját Schossel rajzaival illusztrálta, írja, hogy a szobrász „beutazott több külföldi nagyvárost”. G[USZTRINYI] 1863, 201. Pusztai szerint – aki tévesen Schossel 1853-as drezdai tartózkodását is 1848 előtte teszi – többek között Berlinben, Gleiwitzben és Hanauban is megfordult, bár ezt tanúsító forrásokra nem hivatkozik. PUSZTAI 1999, 149.

39 MÉM MDK, gy. sz. 859: 99 IV. A 1848.

40 A vasgyári iratok között több ilyen elszámolása fennmaradt. MÉM MDK, gy. sz. 856: 86 IV. 1851.

1852 októberében további tanulmányok céljából fél éves szabadságért folyamodott,⁴¹ amelyet meg is kapott, s 1853-ban⁴² – immár saját költségén – Drezdában néhány hónapig Ernest Rietschel, az ottani művészeti akadémia szobrásztanárának műhelyében dolgozott. Október végén tért vissza Munkácsra, s minden bizonnyal ezt követően vette feleségül az 1836-ban született Czehenter Idát.⁴³

A következő két évtizedben a vasgyár mintázójaként dolgozott, munkája és szorgalma elismeréseképpen 1868. január elsejétől korábbi természetbeni járandóságai megtartása mellett 200 forint évi fizetéssel nyugdíjképes mintakészítőnek nevezték ki.⁴⁴ 1871. január elsejétől pedig a vasgyár átszervezése keretében a műöntészeti munkák felügyelőjévé, lényegében az öntöde vezetőjévé emelték, a mintakészítéstől az öntésen át az összeszerelésig és felületkezelésig a teljes gyártási folyamatot ő ellenőrizte és irányította. Úgy tűnik azonban, közben másfelé is tájékozódott. Ugyanebben az évben megpályázta az országos mintarajziskola és rajztanárképezde szobrászati tanszékére meghirdetett tanári állást, igaz, itt nem járt sikerrel. A bírálók, akik Schossel helyett Izsó Miklóst választották, így összegezték álláspontjukat:

„Nemcsak éltesebb kora, hanem művészileg elmaradt álláspontjánál fogva sem ajánlható tanárnak. Gyári mintázó minőségében benyújtott iparos rajzai a jelenkor követelőbb ízlésével és haladásával lépést nem tartanak, a figurális csoportozat eredetije pedig, a Zrínyi halálát ábrázoló, melynek fényképét a folyamodványhoz csatolva szemlélhetni, gondos kivitele dacára a Képzőművészeti Társaság műcsarnokában sem volt képes figyelmet gerjeszteni szerzője iránt. Iskolánkhoz frissebb erő kell, a szóban forgó művészt azonban a fővárostól és a legújabb mozgalomtól való hosszabb ideig tartó elzárkózottsága haladásában láthatólag megakasztotta.”⁴⁵

Schossel ezt követően még három évig dolgozott a munkácsi vasgyárban. 1874. május 31-én, ötvenéves korában halt meg.⁴⁶

41 MÉM MDK, gy. sz. 856: 98 IV. 1852.

42 Rampacher szerint 1853 elején vasgyári szobrásszá léptették elő, ezt azonban általunk ismert korabeli feljegyzés nem erősíti meg. Vö. RAMPACHER é. n., 8.

43 MÉM MDK, gy. sz. 856: Schossel András személyi lapja.

44 MÉM MDK, gy.sz. 856: 301 XIII. 1868.

45 ELKH BTK MI Adattár, Képzőművészeti Főiskola iratai, MDK-C-I-1/180.1–6.

46 MÉM MDK, gy. sz. 856: 21 VI. 1871. Schosselt a frigyesfalvi (ma Klenovec, Ukrajna) katolikus temetőben temették, sírját – Rampacher szerint, aki azt még eredeti állapotában látta – a saját maga által mintázott angyalos öntöttvas síremlék jelölte. RAMPACHER é. n., 13. Pusztai – aki könyvében Schossel sírfeliratát is közli – úgy tudja, hogy a sír a munkácsi református temetőben állt, s azt egy félbetört dór oszlop díszítette. PUSZTAI 1998, 110; PUSZTAI 2005, 23. 2017-ben a frigyesfalvi katolikus temetőben állították fel újra Schossel betonból öntött síremlékét, amely Pusztai adatait követve dór oszlopot mintáz. BADÓ 2017.

Schossel, a vasgyári mintázó

A munkácsi vasgyárban az 1770-es évek óta működött öntöde, de műöntvényeket csak 1814 óta öntöttek, ezek mintáit kezdetben a formázók vagy munkácsi iparosmesterek készítették. Az öntödében csak az 1830-as években alakítottak ki különálló mintakészítő műhelyt. Az első gyári mintázó Willaschek Valentin volt, aki 1834-ben Porosz- vagy Csehországból érkezett.⁴⁷ 1840-ben a vasgyár vezetése az ő gyakori betegeskedésére hivatkozott, amikor Schossel András kitaníttatását javasolták, de figyelembe véve, hogy Schossel nyolc évig képezte magát az uradalom költségén Pesten és Bécsben, úgy tűnik, valójában nem volt sürgős, hogy Willaschek utódját kineveljék.⁴⁸ Utóbbi elismertségét jelzi az is, hogy 1841-ben nyugdíjképes vasgyári mintázóvá léptették elő,⁴⁹ s jóval Schossel András munkába állása után is a vasgyárban dolgozott még.⁵⁰

Schosselt tehát Willaschek utódjának szánták, s a kutatók általában azt feltételezik, hogy teljesen átvette a feladatait, vagyis a műöntvények mintázását. De mit is jelentett ez?

A vasöntés és különösen a műöntvények gyártása a 19. századi öntödékben rendkívül összetett folyamat volt, amely a tervező, mintázó, formázó, öntő, összeszerelő és felületkezelő szakmunkások együttműködésén, egymásra épülő munkáján alapult. Az öntödék olyan műhelyek, manufaktúrák voltak, amelyekben a gyártási folyamatot részelemeire bontották, s azt a fentieknek megfelelően különböző szakemberek végezték.

A mintázás tehát egy bonyolult gyártási folyamatba illeszkedett, amelynek első eleme a minta tervezése volt. Munkácson azonban az 1840-es évek vége előtt megfelelő szakember hiányában nem foglalkoztak műöntvények tervezésével, ehelyett elsősorban máshonnan beszerezett mintalapokat, mintakönyveket használtak, vagy kész modelleket vásároltak, ahogy tették azt 1815-ben, amikor Bécsből érkeztek horowitzi kályhamodellek.⁵¹ A későbbiekben a környéken dolgozó kézművesmesterektől vásároltak terveket. A műöntvényminták elkészítéséhez szükséges vázlatok, rajzok készítésére elvben bármelyik nemzeti rajziskolát végzett és a vasgyár közelében letelepült céhes kézműves-iparos, asztalos, ács, lakatos stb. képes lehetett, hiszen a kornak megfelelő klasszicizáló, majd neogótikus díszítések rajzolását tanították ezekben az iskolákban. Ilyen rajziskola ugyan csak az ország jelentősebb városaiban, a vasgyár közelében Kassán és Debrecenben működött, de a kézművesek vándorlása miatt a környéken letelepedő mesterek jóval távolabbról, akár külföldi tartományokból is érkez-

47 PUSZTAI 1978a, 104.

48 SAS 1955, 58.

49 DaZo, Schönborn-iratok, 1500.2.151. Oberamtsprotokoll 1841: Willaschek.

50 MÉM MDK, gy. sz. 856: 21 VI 871. Halálának időpontja nem ismert.

51 DaZo, Schönborn-iratok, 1500.2.24. Technologisch Mineralogisches Department, Eisenwerks Protokoll IV.B 1815/46 és 74.

hettek.⁵² Az egyik fennmaradt kályhaterv 1833-ból éppenséggel egy környékbeli mestertől, Keppler Antontól származik,⁵³ és arról is tudunk, hogy 1840-ben szintén egy a közelben dolgozó mesterrel, a szoborkályhát is mintázó, akkor a Sztáray-féle felsőremetei vasgyárnak dolgozó Wilhelm Kinnével készítettetek kályhaterveket.⁵⁴

A rajzok, tervek alapján egy asztalos vagy a fémöntésben és fémmegmunkálásban jártas öntő vagy esztergályos, illetve a kifejezetten a mintakészítésre specializálódott mintázó készítette el a formázáshoz használt mintát vagy mintákat, ami önmagában is összetett folyamat volt. Amennyiben egy másik öntőde modelljét vették át, a mintakészítés viszonylag egyszerű feladat volt, hiszen a beszerzett mintáról vagy öntvényről kellett levenni egy negatívot, amelynek segítségével valamilyen könnyűfém-ből, cinkből vagy cinből kiöntötték az öntvénymintát, illetve mintákat. Tervek alapján új minta készítése már bonyolultabb feladat volt. Ebben az esetben az öntvény jellegétől függően vagy fából faragták, esztergálták a mintát – így jártak el kályhadíszek, síremlékek díszítései esetében –, vagy fémből öntötték – ahogy az a kisebb rátétek és kisplasztikák esetében történt. Utóbbi esetben először gipszből, agyagból vagy viaszból kellett megmintázni a kívánt formát, és csak ez alapján lehetett kiönteni az öntőmintát esetenként vasból, de naggyobbrészt ónból, cinkből, ólomból vagy sárgaréz-ből, amelyek cizellálás után voltak használhatók a formázáshoz.

A mintázó feladata volt tehát a minta tervezése, illetve egy terv, rajz alapján a megfelelő, könnyen formázható anyagból való megmintázása, majd ezt felhasználva a mester- vagy az öntő minta elkészítése, amelyet aztán az öntők a formázásnál használhattak. Hogy megtudjuk, Schossel milyen munkácsi öntvények mintáit készítette, először a közgyűjteményekben őrzött,

3. kép. Kossuth Lajos öntöttvas mellszobra Schossel szignójával, 1848, MNM Rákóczi Múzeuma, ltsz. 214.2.395.1.

52 MNL OL Z 1502, 1. tétel: 26. IV. B 1820 és 23. IV. A 1826.

53 MNL OL Z 1502, 1. tétel: 44. IV. A 1833. A rajzok kísérőlevelén ugyan az aláírás mellett nem szerepel helységnév, Pusztai úgy tudja, Keppler Anton beregszászi kályhámester volt. Vö. PUSZTAI 2006, 11.

54 MNL OL Z 1502, 1. tétel: 95. IV. A 1840.; MÉM MDK, gy. sz. 856.

nevével szignált alkotásokat vesszük számba. Ezek a következők: egy Kossuth-szobor 1848-ból, egy férfi mellszobor és egy gyufatartó ládika 1854-ből, egy virágváza 1856-ból, egy gyertyatartó 1859-ből, továbbá egy közepes méretű doboz, amelyet felirata szerint 1874-ben készített.

A fenti tárgyak közül a legismertebb a Kossuth-szobor (3. kép). A négyzet alakú talapzaton, orsóidomú posztamensen álló mellszobor a politikust zsinóros kabátban, hosszan lelógó szalagcsokor-nyakkendővel ábrázolja. Rá jellemző körszakállt és bajuszt visel, haja baloldalt elválasztva és oldalt előre fésülve takarja a fülét. A 24 cm magas öntvényen a büszt a posztamenshez idomuló kör keresztmetszetű tagozatból indul, amelynek elülső ívén „Kossuth” felirat, hátsó ívén pedig vésett „1848.” felirat olvasható; az utóbbi felett, tehát a büszt hátulsó, váll alatti kidolgozatlan részén ugyancsak vésett, kurzív „Schoszel” felirat látható.⁵⁵ Schoszel Barabás Miklós 1847-es Kossuth-litográfiáját vagy az az alapján készült, a Batthyány-kormány tagjait – köztük a pénzügyminiszter Kossuthot – ábrázoló 1848-as litográfiát használta a szobor megmintázásakor,⁵⁶ s 1848 októberében már ki is öntötték az első példányokat, hiszen a gyárigazgató ekkor állapította meg az új modell munkadíjait és árát (5. kép). Ebből tudható az is, hogy a szobrot feketített és bronzírozott változatban tervezték árusítani.⁵⁷ Bronzírozott példányok gyártására nincs további adat, feketített változatából ellenben 1849. augusztus elején Munkácson még 17 darab volt raktáron,⁵⁸ a későbbiekben azonban az általunk ismert árjegyzékeken nem szerepelt.

1925-ben a debreceni múzeumnak Nyitráról kínáltak eladásra egy ilyen Kossuth-szobrot, amelyet tulajdonosa a szabadságharc leverését követően megmaradt egyetlen példánynak tartott. A családban hagyományozott legenda szerint a császári ágyúkból öntött Kossuth-szobrokat a megtorlás során beolvastották – egyetlen kivétellel, amely az aradi várat megszálló osztrák csapatok egyik századosának, egy bizonyos Brunnernek a birtokába került, aki azt egy spárgára akasztva az íróasztala fölött tartotta. Ha valaki szót emelt előtte az aradi várban raboskodó magyarok érdekében, akkor válasz helyett gúnyosan a „felakasztott” Kossuth-szobrot kezdte lóbálni. Egy alkalommal Schott László honvéd őrnagy⁵⁹ felesége jelentkezett be

55 Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 56.558-N (FK 6940), vö. HÉJYNÉ 1960, 56.

56 KÖRMÖCZI 1994, 326.

57 MÉM MDK, gy. sz. 856: 121 IV. A 1848.

58 Pusztai szerint a szoborból 38 példány készült, az adat azonban félreértésen alapul, hiszen a vasgyári iratokban fellelhető számok nem a gyártott, hanem a különböző időpontokban raktáron tartott készletek számára utalnak. PUSZTAI 1981.

59 Székelyhidi Schott László 1848 júniusában vonult be a Pesten alakult I. honvédszászlóaljba. Részt vett már a horvátok elleni harcokban is, majd Lázár György tábornok mellett volt segédtsz, 1849 januárjától a komáromi várőrségnél szolgált, és végül Világosnál tette le a fegyvert – igaz, jelen tudásunk szerint nem őrnagyként, hanem századosként. Aradon tíz év várfogságra ítélték, de 1851-ben kegyelmet kapott, és szabadulása után Pozsonynádason élt 1867-ben bekövetkezett haláláig. Felesége, Babóthy Erzsébet 1891-ben halt meg, gyermekük nem született. BONA 2009, 322.

4. kép. Kossuth Lajos öntöttvas mellszobra munkácsi gyárjelzéssel, Magyar Nemzeti Múzeum, Vegyes Gyűjtemény I., ltsz. 1974.40.

5. kép. Barabás Miklós rajza alapján készült litográfia Kossuth Lajosról, 1847, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 84.9.

Brunnerhez, hogy férje érdekében szót emeljen, amikor azonban meglátta a felakasztott Kossuth-szobrot, egyszerűen nyakon vágta a császári tisztelet. Brunner állítólag felháborodás helyett az asszonynak ajándékozta a szobrot, akitől aztán később rokonai örökölték.⁶⁰ A családi legenda történeti igazsága persze megkérdőjelezhető, de a hasonló családi mítoszok hitelessége többnyire nem abból táplálkozik, hogy minden részletükben valós, megtörtént eseményeket mesélnek el, hanem abból, hogy a családi identitás kifejeződései. Éppen ezért a fenti történettel kapcsolatban csak annyit érdemes megjegyezni, hogy a legenda egy másik változata szerint a Kossuth-szobor felakasztására a munkácsi várban került sor, miután a kormányzón a halálos ítéletet nem tudták végrehajtani. Ezt a szobrot a fegyházörök megvesztegetésével Riedel Ignác kereskedő segítségével egy Kovács Lőrinc nevű 48-as honvéd

60 A legenda leírását közli HÉJYJNÉ 1960, 54–55. Vö. *Magyarság* 1927. május 7., 9; *Magyarság*, 1927. május 12.

6. kép. Klinkárt Frigyes öntöttvas mellszobra, 1854, Magyar Nemzeti Múzeum, Vegyes Gyűjtemény I., ltsz. 1975.4.

őrnagy szerezte meg az abszolutizmus idején, akinek Nagybányán élő özvegyétől a kolozsvári Országos Történelmi Ereklyemúzeumba került.⁶¹ Egy harmadik híradás szerint pedig a munkácsi Kossuth-szobor egy példánya az emigrációban a volt kormányzó asztalát díszítette.⁶² Mindenesetre már Ádámfy József felhívta rá a figyelmet, és azóta közgyűjteményeink is tanúskodnak róla, hogy a szabadságharcot több munkácsi Kossuth-szobor is túlélte.⁶³

A Kossuth-szobornak egy másik változata is ismert, amely méretében és a büszt alsó részének megformálásában mutat eltérést. A valamivel magasabb, 27 cm-es, az előbbivel azonos talapzatú változaton a büszt egy félkör keresztmetszetű tagozatból indul, amelynek elülső, egyenesen záródó részén téglalap alakú mezőben kapott helyet a „Kossuth” felirat. Az utóbbi változaton sem évszámot, sem Schossel szignóját nem találjuk, a talapzat alja azonban a nagybetűs „Munkács” gyárjelzést hordozza (4. kép).⁶⁴ Az eltérő változatok eredetére jelenleg nem rendelkezünk egyértelmű magyarázattal, elképzelhető, hogy két különböző időpontban öntött sorozat darabjairól van szó.

A Kossuth-szobor mellett még egy öntöttvas kispaszতিকát ismerünk, amely kétséget kizáróan Schossel modellje alapján készült (6. kép). A nyolcszögű talapzaton

és a Kossuth-szoborhoz hasonló formájú, orsóidomú talpon álló kis méretű büszt állszakállas és hegyesre pödört bajszú, hátrafelé fésült hajú férfit ábrázol, aki inget, mellényt és kerek gombokkal és zsinórokkal záródó, álló gallérú nyitott kabátot visel. Mellényének felső gombjától óralánc indul, melynek végét a kabát takarja. A büszt hátsó oldalán a váll alatt az „Andr. Schossel” és „1854” feliratok olvashatók. A szobor a szakirodalomban Kralovánszky László vasgyári felügyelő mellszobraként szerepel, de a Magyar Nemzeti Múzeum hiteles-

61 *Magyarság*, 1927. május 20., 7.

62 A Kossuth család tulajdonában volt szobor hitelességet igazoló cédula feliratát közli: PUSZTAI 1978, 152, 327. j.

63 Ádámfy hét Kossuth-szobor létezéséről tudott. ÁDÁMFY 1978, 103. A múzeumi példányokra lásd HÉJJNÉ 1960, 55; RIDOVICS 2002, 532–533.

64 Múzeumi példányok: Iparművészeti Múzeum (a továbbiakban: IMM), Ötvös-gyűjtemény, ltsz. 54.349.1.; ltsz. 74.209.1.; Magyar Nemzeti Múzeum (a továbbiakban: MNM), Vegyes Gyűjtemény I., ltsz. 1976.40.1.

7. kép. Öntöttvas gyufatartó a munkácsi vasgyárból Schossel András szignójával, 1854, Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Ganz Ábrahám Öntödei Gyűjtemény

nek tartható nyilvántartása alapján valójában Klinkárt Frigyes, a munkácsi vasgyár akkori pénztárosát ábrázolja.⁶⁵

A gyufatartó egy volutás díszítésű talapzaton álló, koporsó formájú kinyitható ládika (7. kép). Alsó részének oldalait stilizált palmettalevelek díszítik, fedelének oldalai pedig a gyufa meggyújtását segítő bordázott felületűek. A fedél tetején egy pörge kalapos, bajszos, fejével jobb kezére támaszkodó, pipázó, szűk magyar nadrágot és magyar csizmát viselő fekvő férfialak helyezkedik el. A fedél belső oldalának peremén kurzív „fecit Andr. Schossel Munkács 1854” felirat található. A tárgy jellegzetes példája a 19. század közepén Közép-Európában mindenhol kedvelt népi zsánereknek.⁶⁶

65 A téves meghatározás Pusztaitól származik: PUSZTAI 1978a, 133; PUSZTAI 2005, 35–36. Innen a nemzetközi szakirodalomba is átkerült: SCHMUTTERMEIER 1994, 180. Az ábrázolt személy azonosítására: RAMPACHER é. n., 9 és RIDOVICS 2002, 532–533. Múzeumi példányok: IMM, Ötvösgyűjtemény, ltsz. 74.219.1.; MNM, Vegyes Gyűjtemény I., ltsz. 1975.4.

66 Pusztai László szerint 1854-ben „a szabadságharcot megtorló időszak még nem ért véget, s a munkácsi várból színylő rabok élete és sorsa a művész [Schossel] számára sem volt közömbös”, így a koporsó-formán és a ládikára helyezett kispasztikán a szabadságharc leverése miatt érzett nemzeti gyász kifejeződését vélte felfedezni. A temetői művészetből ismert „szomorkodó génuszok analógiájával” szerinte Schossel Izsó Miklós búsuló juhászát megelőzve alkotta meg „a hazája fölött búslakodó magyart”. PUSZTAI 2005, 24–25. Bár ez az értelmezés sem zárható ki teljesen, a miniatűr kompozíció a nemzeti művészet formanyelvét kereső, s azt az antik formák népiesítésében meglelő 19. század közepi kísérletek közé is beilleszthető, de könnyed, pajkos stílusa és díszítése alapján a bécsi Glanz-féle műöntöde népi zsáne-

8. kép. Czartorisky-váza a munkácsi vasgyárból
Schossel András szignójával, 1856,
MNM Rákóczi Múzeuma, ltsz. 2014.2.363.1.

Ugyancsak jelzett öntvény az a klasszicizáló díszítésű virágváza, amely a szakirodalomban Czartorisky-váza néven is szerepel (8. kép). Négy részre tagolódó, kereszt formájú talapzaton áll, melynek szárain kagylóformában egy-egy szakállas férfimaszk látható, amelyeket delfinfejek választanak el egymástól. Az alsó részt körben hullámzó levélkoszorú zárja. Rajta finom profilú, lépcsős talp tartja az ívelt noduszon nyugvó kelyhet, amelynek alsó, felfelé szűkülő részét palmettasor, szélesedő részét bordázás, erősen kihajló peremét tojásdísz díszíti. A kehelyrész talpán körbefutó „Fecit Andr. Schossel Munkács 1856” kurzív felirat olvasható.⁶⁷

Az Iparművészeti Múzeum gyűjteménye több példányban is őriz egy Schossel névvel jelzett gyertyatartót (9., 10. kép). Széles, kerek, kissé homorú talpának peremén apró gyöngysor, középrészen virágminta fut körbe. A kúposan emelkedő középrészen nyolcszögletű lapos gallérból indul a hengeres szár, felső részén vastagabb, hosszúkás, oldalain hálós – Rampacher szerint ruszin fafaragást idéző – díszítésű nyolcszögletes taggal.⁶⁸ E fölött csipkézett szélű, szintén nyolcszögletű gallér tartja a csészét. A talp alsó felén mélyített, kurzív „Modell. Schossel Andr. Munkács 1859.” felirat látható.⁶⁹

Schossel utolsó szignált munkája egy közepes méretű, téglalap formájú láda, amely négy volutás, a doboz élein hermákban folytatódó lábon áll (11., 12. kép). Párhuzamos oldalain

rekkel díszített, hasonló funkciójú öntöttvas tárgyaival is bátran párhuzamba állítható. Az antik formák nemzetiesítésének korai példái Fesznek a Vigadó épületére tervezett szűrös parasztemberek formázó „magyar kariatidái” vagy Alexy Károlynak Deák Ferenc bronzszobrára borított „szűrféle köpenye”, vö. LYKA 1982, 139–143. A Glanz-féle műöntődére lásd PALL 2011, 21–38. Molnár szerint a pápai kőedénygyár termékei között már az 1830-as években megjelent a betyár-szabadlegény motívum, amely más iparművészeti területeken is fellelhető már ebben az időszakban. MOLNÁR 1978, 64. A népi zsáner magyarországi elterjedésére: SZVOBODA DOMÁNSZKY 2011, 131–135. Múzeumi példányai: IMM, Ötvösgyűjtemény, ltsz. 74.287.1–2., MNM Rákóczi Múzeuma, ltsz. 2014.2.377.1.

67 Vö. PUSZTAI 1978b, 250. Egy példányát a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Ganz Ábrahám Öntődei Gyűjtemény (a továbbiakban: MMKM GÁÖGY) őrzi, ltsz. 2007.14.1. További példány: MNM Rákóczi Múzeuma, ltsz. 2014.2.363.1.

68 RAMPACHER é. n., 10.

69 Vö. HÉJYNÉ 1960, 65–66. Példányai: IMM, Ötvösgyűjtemény, ltsz. 57.386.1. és 74.248.

10. kép. Schossel András szignója a gyertyatartó talprészén

9. kép. Öntöttvas gyertyatartó a munkácsi vasgyárból Schossel András szignójával, 1859, Iparművészeti Múzeum, Ötvösgyűjtemény, ltsz. 74.248.1.

azonos megformálású keretbe foglalt indás-leveles díszítés, fedelén két egymásra hajtott leveles tölgyfaág. A doboz aljának peremén mélyített, kurzív „A. Schossel fecit 1874” felirat található. Két változata ismert, amelyek a fedél középső részének díszítésében térnek el, az egyik változaton a tölgyfaágak között kilencágú grófi korona, a másik változaton egy monogram látható.⁷⁰ A dobozfedél belső oldalán nyomtatott nagybetűs „Munkáts” gyárjelzés egyértelműsíti a készítés helyét.

A bemutatott kispasztikák és iparművészeti tárgyak tehát egyértelműen Schossel elgondolásai, mintái alapján készültek, és világossá teszik, hogy Schossel nemcsak szobrász volt, hanem használati tárgyakat is tervezett és mintázott. Kérdés, hogy lehetséges-e további munkáit is azonosítani.

⁷⁰ Mindkét változat egy-egy példányát az Iparművészeti Múzeum őrzi: IMM, Ötvösgyűjtemény, ltsz. 66.352.1. és 74.145.

11. kép. Öntöttvas fedeles ládika a munkácsi vasgyárból Schossel András szignójával, 1874, Iparművészeti Múzeum, Ötvösgyűjtemény, ltsz. 74.145.

Az alábbiakban a vasgyári iratok segítségével erre teszünk kísérletet. Elsőként Rampachert és Pusztait követve, de adataikat pontosítva megpróbálkozunk azoknak a munkácsi műöntvényeknek a meghatározásával, amelyek Schossel munkába állása után kerültek a kínálatba, és ezért feltételezhető, hogy azok terve, illetve mintája Schosseltől származik, majd számba vesszük, hogy milyen egyéb feljegyzések szólnak Schossel vasgyári munkáiról, végül bemutatjuk az adatokat, amelyek vasgyáron kívüli szobrászati munkáiról tanúskodnak.

Az 1848, tehát Schossel frigyeshalvi munkába állása után bevezetett új műöntvényeket a bolti készletnyilvántartások, illetve az árjegyzékek alapján azonosíthatjuk.⁷¹

12 kép. Schossel András szignója a ládika fenekén

⁷¹ MNL OL Z 1502, 17. tétel.

Schossel András, a munkácsi vasgyár mintázó szobrásza

A munkácsi vasgyár német nyelvű irataiban szereplő új műöntvénymodellek, 1848–1870

1848	Kossuth Büste	Kossuth Lajos mellszobra
1849	Spuckkasten Schreibzeug fürs Comitat	köpőláda vármegyei tintatartó
1851	Schachspiel samt Etuis Gartentisch Gartenstuhl Büste Schönborn Büste Gräfin Schönborn	sakkjáték dobozban kerti asztal kerti szék Schönborn-mellszobor Schönborn grófnő mellszobra
1852	Spiegel, oval Blumenträger Kleiderhaken mit Hirsch	ovális tükör virágtartó szarvasos levélnehezék
1853	Thürbeschläge mit geriffelten Drücker Rolettenzug Briefdrücker mit Hirsch	ajtóbevonat recés kilinccsel függönykamis szarvasos levélnehezék
1854	Büste Tabódy	Tabódy-mellszobor
1855	Nähzeug mit Amor Fidibusbehälter Statue Johann Kalvins Zündhölzbehälter	Ámor-figurával díszített varróeszköz fidibusztartó Kálvin János szobra gyufatartó
1860	Blumenvase No. 2. Leuchter mit Herma Leuchter mit Hund und Epheu Schreibzeug für Damen Schreibzeug mit Epheu Spiegel, groß	2-es számú virágváza gyertyatartó hermával gyertyatartó kutyaival és borostyánnal női tintatartó tintatartó borostyánnal nagy tükör
1865	Leuchter ordinärer neues Modell Nadelkissen mit Cupido/Amor	egyszerű gyertyatartó, új modell Ámor-figurával díszített tűpárna
1870	Fokos, poliert Leuchter mit Comode Schreibzeug für Kanzleien Kerzentasse	polírozott fokos gyertyatartó fiókos szekrénnel irodai tintatartó gyertyacsésze

A listán találunk kisplasztikákat éppúgy, mint különféle használati tárgyakat, bútorokat, sőt szerelvényeket is, viszont a megnevezéseket csak néhány esetben tudjuk ismert munkácsi műöntvényekhez kötni. Az 1855-től árusított gyufatartó esetében elképzelhetőnek tartjuk,

hogy az a bemutatott, Schossel által 1854-ben szignált parasztfigurás gyufatartót rejti, a többi tárgy meghatározása azonban nehézségekbe ütközik. A szarvasos levélnehezék és a szarvasos ruhaakasztó azonosítását Pusztai elvégezte ugyan, és ezeket Schossel munkáiként határozta meg, ha azonban azonosítása helyes, akkor a szerzőség vonatkozásában téved, ugyanis mind a két öntvény porosz modellek után gyártott munkácsi másolat, akárcsak a fenti felsorolásban szintén szereplő Ámor-figurás tűpárna és varróeszköz.⁷² A munkácsi vasgyár 1848 előtt is nagyrészt porosz modellek másolatait öntötte, s úgy tűnik, ezzel a gyakorlattal később sem szakítottak teljesen. És bár valószínűsíthető, hogy ezeknek az új öntvényeknek Munkácson használt mintáit Schossel készítette, azok semmiképpen sem tekinthetők önálló alkotásoknak. Hogy a fenti listán szereplő öntvények közül mennyi lehetett a más öntődék termékei közül átvett és másolt modell, azt pusztán a megnevezések alapján nehéz megállapítani. Egy-két esetben azonban ez kizárható. Kulturális összefüggései miatt egészen bizonyosan új és munkácsi modell a vármegyei tintatartó, a sakkjáték, a Schönborn-szoborpár, a Tabódy-szobor, Kálvin János szobra és végül a polírozott fokos, amelyek esetében nem zárható ki Schossel szerzősége sem. Sőt.

Lehoczky Tivadar 1881-ben megjelent, *Beregmegye monográfiája* című könyvében így emlékezett meg Schosselről:

„[A] két rendbeli pesti műipari és 1873. évi bécsi nemzetőri [sic!] kiállításon jutalmakkal kitüntetett különféle apró feszületek, szobrocskák, sakkjáték alakjai, metszett legyezők, gombolyítók, karperecek, butorok, kályhák, síremlékek és egyéb tárgyak valóban tekintetre méltók. Schossel András jeles mintász († 1874) megmutatá, mikép a vasból is lehet a legparányibb tárgyat művészi tökélyel önteni.”⁷³

Valószínűleg ezt a szinte egykorú felsorolást követve írta Kemény Lajos, majd rá hivatkozva Lyka, hogy Schossel sakkfigurákat is készített, s ez alapján vélekedett úgy Héjjné is, hogy a közgyűjteményeinkben is megtalálható munkácsi öntöttvas sakkjátékot Schossel készítette.⁷⁴

A 32 × 32 cm-es sakktábla (2. kép), amely a figurák dobozaként is szolgál, váltakozó színű és mintájú négyzetes mezőkből áll – ahogy az más sakktáblák esetében is jellemző. A sötét mezők kereszt formában áttört apró négyzetekből állnak, a világos mezőket bordázás díszíti. A figurák kis, kerek talapzaton állnak. A hatszögletű, téglamintás bástya tetején kis zászló áll, a futó középkori ruhát visel, fején tollas süveg, a ló ágaskodó lovat mintáz, amelyen zsinóros ruhában,

⁷² PUSZTAI 1998, 108–109. Vö. HINTZE 1927, 89.

⁷³ LEHOCZKY 1881, 465.

⁷⁴ Vö. KEMÉNY 1912; LYKA 1942b; HÉJJNÉ 1956a, 85–86; PUSZTAI 1978a, 139–143; BATÁRI–VADÁSZI 1992, Nr. 428; DÓZSA 2004, Nr. 3.2.31; GÁL 2022, 233. Példányai: IMM, Ötvösgyűjtemény, ltsz. 52.2673.1.; MMKM, GÁÖGY, ltsz. 2017.355.1.; MNM Rákóczi Múzeuma, ltsz. 2014.2.389.1.

13. kép. August Prinzhofer litográfiája Schönborn-Buchheim Károlyról, Anton Einsle festménye után, Österreichische Nationalbibliothek, Portätsammlung

14. kép. Schönborn-Buchheim Károly mellszobra, MNM Rákóczi Múzeuma, ltsz. 2014.2.398.1.

tollas süvegben lovas ül, kezében ostorral. A királynő hosszú szoknyát, kabátkát, fátyolt és nyitott koronát, a bajszos-szakállas király lábszárközépig érő csizmát, szűk magyar nadrágot, zsinóros dolmányt, köpenyt és sapkát visel, a paraszt lándzsát szorít. Pusztai szerint a figurák a magyar történelmet idézik, a királyt Szent István, a királynőt Zrínyi Ilona, a lovat egy kuruc lovas ihlette, és bár a konkrét előképek bemutatásával adós maradt, a figurák kétségtelenül a 19. századi nemzeti viselet elemeit mutatják.⁷⁵ A tábla mindkét szárnyának belső peremén domború betűkkel „MUNKÁTS” felirat olvasható. A sakkjátékot, amely 1851-től szerepelt az árjegyzékeken, bemutatták az 1857. évi kassai kiállításon, az 1873-as bécsi világkiállításon és az 1885. évi Országos Kiállításon is. Az egyik legdrágább műöntvény volt, ára 12–15 forint körül

75 Vö. PUSZTAI 1998, 102; PUSZTAI 2005, 22–23.

15. kép. Schönborn-Buchheim Károlyné sz. Bolza Anna mellszobra, MNM Rákóczi Múzeuma, ltsz. 2014.2.399.1.

mozgott. A szerzőség kapcsán zavarba ejtő azonban, hogy a sakkjátéknak egyetlen olyan példányát sem ismerjük, amelyen Schossel szignója is szerepel – erre azonban magyarázatot adhat, ha Lehoczky majdnem egykorú híradását szó szerint értelmezzük, és csak a sakkfigurákat tartjuk Schossel munkáinak, a dobozként is szolgáló játéktáblát nem.

Hasonló problémával állunk szemben a Schönborn-szoborpár esetében, amelynek egyetlen ismert példányán sem találjuk meg Schossel szignóját: az alkotói öntudat hiánya az uradalom birto­kosáról készült szobrok esetében megmagyarázhatatlan. Ugyanakkor a vasgyári iratokat még eredeti helyükön kutató Rampacher egyértelműen Schossel munkájaként említi a büsztöket, és egy általa hivatkozott, de mára elveszett irat szerint éppen e munkáinak köszönhet­te, hogy uradalmi szobrásszá léptették elő.⁷⁶

A hitbizományt 1846-tól vezető Schönborn Buchheim Károly mellszobra kétlépcsős, hasáb alakú talapzaton áll, melynek tetjét háromfokos lapos lépcsőzet zárja, rajta orsóidomú talpon körszakállas, bajszos, tar fejű férfi mellszobra, aki szőrmegalléros, gyöngyberakásos lánc­cal kapcsolt mentét, alatta sujtásos szélű mellényt és szalagcsokor-nyakkendőt visel (14. kép). Akárcsak a Kossuth-szobor esetében, Schossel itt is egy korabeli portré, August Prinzhofernek Anton Einsle festménye után készült litográfiája alapján mintázott (13. kép).⁷⁷ Schönborn Buchheim Károlyné sz. Bolza Anna mellszobra azonos talapzaton és talpon áll, arca kerekded, haja loknikba rendezett, kétoldalt leomló fátyollal, gyöngy-

sorral és tollal díszített pártát visel, nyakát hétszeres gyöngysor, mellét széles kivágású ruha fedi (15. kép). A büsztök mintái 1851-ben készültek el, és egy-egy példányuk 1873-ban a bécsi világkiállításon is szerepelt. A szobrok 38 cm magas példányai megtalálhatók gyűjteményeinkben, de Rampacher az 1940-es években életnagyságú változataikat is látta a podheringeni sörgyár raktárában.⁷⁸

76 RAMPACHER é. n., 8–9. Ezt a kinevezést más forrás nem erősíti meg, és Schossel a későbbi iratokban is mintázóként (Modelleur) szerepel.

77 RITTERHAUSEN 1962, 80.

78 RAMPACHER é. n., 8. A Schönborn-szobrokat közli: HÉJYNÉ 1960, 55; PUSZTAI 1978a, 134–135. Pusztai ismert­et egy magángyűjteményben őrzött példányt, amelyet zöld színű lakkréteg borít. PUSZTAI 1981, 249. A két mellszobor mestermintáját ma az MNM Rákóczi Múzeuma őrzi. LENGYELNÉ 2014, 45, ltsz. 2014.2.308.1. és 2014.2.309.1. További ismert példányok: MNM Rákóczi Múzeuma, ltsz. 2014.2.398.1. és 2014.2.399.1.; IMM, Ötvösgyűjtemény, ltsz. 57.350.1 és 57.351.1.

Még nehezebb a helyzet a Tabódy-büsztt és a Kálvin-szobor esetében. Előbbi Pusztai szerint Tabódy Józsefet ábrázolta, aki 1860-ban adta ki *Munkács múltja és jelene Magyarországtörténetében* című munkáját, de figyelembe véve, hogy a szobor 1854 és 1860 között a nyilvános árjegyzékeken is szerepelt, valószínűbbnek tartjuk, hogy olyan személyt ábrázol, akinek szoborportréja iránt azokban az években széles körű kereslet mutatkozott. Ebben az esetben pedig a szobrot nem Józsefről – akinek Bereg vármegyei karrierje csak 1862-ben indult, amikor főjegyzővé nevezték ki –, hanem apjáról, Tabódy Pálról mintázták, aki 1845-ig Ung vármegye főjegyzője, majd – és szempontunkból ez a lényeges – a Bach-korszakban Ugocsa és Bereg vármegyék megyefőnöke volt. Mind ez megmagyarázza azt is, miért tűnt el az öntvény a kínálatból 1860, vagyis az alkotmányosság átmeneti helyreállítása után. Képességei és tudása alapján joggal feltételezhető, hogy ennek az egyelőre azonosítatlan szobornak a mintáját Schossel készítette.⁷⁹

Az árjegyzékeken szereplő Kálvin-szobor ezzel szemben teljesen ismeretlen, csak annyi tudható róla, hogy 25–30 cm magas példányát Rampacher Pál még látta a szentmiklósi kastélyban.⁸⁰ Még ennyit sem tudunk a vármegyei tintatartóról és a polírozott fokosról.

Ezek és a fenti listán szereplő további öntvények azonosítása és Schosselhez kapcsolása érdekében a vasgyári feljegyzésekhez és számadásokhoz fordulhatunk. Pestről írt leveleiből tudjuk, hogy már tanulmányai idején is dolgozott a vasgyárnak, rajzokat és mintákat is készített. 1842 februárjában griffmadárrajzokat küldött Munkácsra,⁸¹ majd júniusban már ezek fából való kivitelezését is ígérte kályhadísz céljából. Pár hónappal később pedig egy 14 hüvelyk magasságú – vélhetően szintén fa – Krisztus-szobor Munkácsra küldésére készült.⁸² 1847-ben immár Bécsből két arabeszk famintáját küldte különböző lépcsőkhöz és egy fél rozettát egy huzamkályha díszítésére.⁸³ Tudjuk azt is, hogy 1848-ban díszítések és síremlékek mintalapjait hozta magával Munkácsra, bár az nem ismert, hogy ezek alapján kapott-e megrendeléseket a vasgyártól.⁸⁴

Schosselt 1868-ig természetbeni konvenciója mellett az elvégzett munka után fizették, így feltételezhető, hogy a vasgyári számadások szerint 1850-ben műöntvénymodellekért kifizetett 242 forint, továbbá a következő évben egy síremlékhez tartozó angyal gipszben való formázásáért, ólomból való kiöntéséért, illetve az ólomöntvény cizellálásáért és a modellhez tartozó mag formázásáért kiadásként könyvelt 230 forintnak Schossel volt a kedvezményezettje.⁸⁵

79 IMM, Ötvösgyűjtemény, ltsz. 74.217. Vö. PUSZTAI 1978a, 133; PUSZTAI 1998, 109; PUSZTAI 2005, 35–36.

80 RAMPACHER é. n., 10.

81 MÉM MDK, gy. sz. 856: 87 IV. A 1842.

82 MÉM MDK, gy. sz. 856: 93 IV. A 1843.

83 MÉM MDK, gy. sz. 856: 46. IV. A 1847.

84 MÉM MDK, gy. sz. 856: 121. IV. A 1848.

85 DaZo, Schönborn-iratok, 1500.3.129. Geldhauptbuch für das Jahr 1850; MÉM MDK, gy.sz. 856: 86. IV. 1851.

1863-ban litografált mintalapokhoz rajzokat készített az öntőde termékeiről.⁸⁶ Ugyanebben az évben két régebbi kályha díszítésére tervezett, öntött és cizellált összesen 43 darab új dízmintát, továbbá egy síremlékeken felhasználható kialvó fáklya, illetve egy uradalmi határkő díszítésére a Schönborn-oroszán mintáit készítette el ólomból.⁸⁷

Mindezek az adatok tehát sajnos nem visznek közelebb Schossel munkáinak meghatározásához, de rávilágítanak mintázóként végzett feladatainak sajátosságaira. Az említett síremlék és a kályhadíszek arról tanúskodnak, hogy a műöntvényeket többnyire nem egyben, hanem különálló darabokban öntötték. Ez a vasöntésben általánosan elterjedt technológia kedvezett a sorozatgyártásnak, ami a tárgyak alkotóelemeinek normalizálása és a termelés racionalizálása irányába hatott, hiszen egyrészt leegyszerűsítette bonyolult formájú modellek öntését, másrészt azzal az előnnyel is járt, hogy a tárgy szerkezete alapján tagolt egyes alkotórészek, illetve díszítőelemek más modelleken is felhasználhatók, sőt akár új funkcióban is újrahasonosíthatók voltak. Kiváló példát nyújtanak erre az ékszerek vagy az a Munkácsról is ismert nyilazó Ámor-figura, amely hol egy gyertyatartó, hol egy óratartó alkotóelemeként szerepelt.⁸⁸ A szabad kombinálhatóság mellett kereskedelmi szempontból a technológia előnye volt az is, hogy a vásárlóknak kínált modellek könnyen megújíthatók voltak, egy már kevésbé keresett kályha például a díszítések cseréjével új termékként volt piacra dobható. A mintáknak ez a daraboltsága az árjegyzékeken értelemszerűen nem jelent meg, hiszen ott a kész termékek szerepelnek, de a vasgyár modellraktárának leltárában nyomon követhető.⁸⁹ E nyilvántartás szerint, amely 1851-ig áll rendelkezésre, 1848 után az alábbi új műöntvényminták készültek Munkácson:

A munkácsi vasgyár német nyelvű eszközléltárában szereplő új modellek, 1848–1851

1848	Büste Kossuths Vase auf dreiseitiges Monument	Kossuth-mellszobor háromoldalú síremlékre való váza
1849	Leuchter mit kniender Figur (2 Modell) Leuchter, gerippte	gyertyatartó térdeplő lakkal (kétrészes) bordázott gyertyatartó
1850	Blumenkranz zu Grabkreuz Leuchter 2armig (2 Modell) Karnisbüsten zur Thürfüllung, Rosette, Eckmodell und Büsten zu Säulen für Großwardein (Blei)	temetői keresztre való virágkoszorú kétkarú gyertyatartó (kétrészes) Nagyváradra készített, ajtóra való karnistartók, rozetta, sarokmodell és oszlopfejek (ólom)

86 MÉM MDK, gy. sz. 856: 1744. VI. 1863.

87 MÉM MDK, gy. sz. 856: 1773. VI. 1863.

88 PYRITZ 2007, 42–46.

89 DaZo, Schönborn-iratok, 1500.3.140.

Schossel András, a munkácsi vasgyár mintázó szobrásza

1851	Büste des Graefen Carl Schönborn mit Postament Büste des Graefin Schönborn Engel (Blei) Christus (Gips) Inschriftenplatte auf Crucifix Nr. 2 (Blei) Gartenstuhl Briefdrücker mit Hirsch	Gróf Schönborn Károly mellszobra posztamensen Schönborn grófnő mellszobra angyal (ólm) Krisztus (gipsz) 2-es számú feszületre való felirattábla (ólm) kerti szék szarvasos levélnehezék
------	---	---

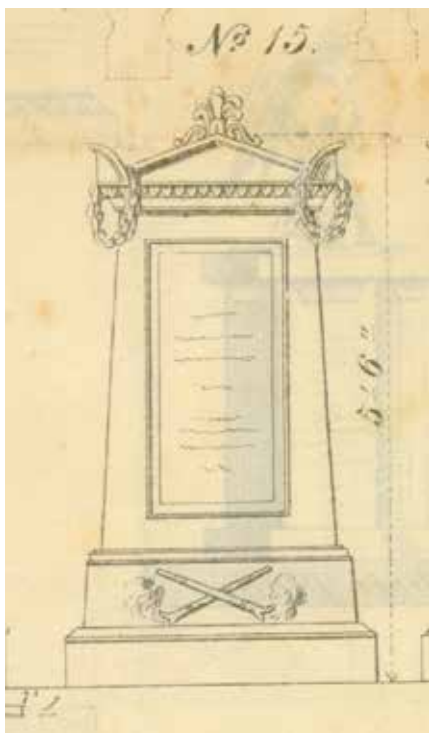
A listán szereplő megnevezések különböző – sárgaréz, cink, ón és ólm – fémmintákat rejtenek, amelyek között vannak önmagukban értelmezhető tárgyak, mint a mellszobrok, a levélnehezék vagy a gyertyatartók, és vannak díszítések, amelyek valamilyen egyéb öntvényre szerelve nyerték el funkciójukat, mint a váza, a virágkoszorú és a feszületre való felirat.

Az előbbiekre közé tartozó Kossuth-büszttöt és a Schönborn-szoborpárt már azonosítottuk mint Schossel modelljeit, és feltételezhető, hogy Schossel készítette a gipsz Krisztus-szobrot és az angyalszobrot is. Előbbi talán egy síremlékre készülhetett, bár erre utaló forrás nem áll rendelkezésre, utóbbi esetében viszont nagy valószínűséggel arról a síremlékhez készült angyalszoborról van szó, amelynek ólommintáját 1851-ben fizette ki neki a vasgyár. Az egyik hagyomány szerint ez az általa mintázott angyal díszítette Schossel sírját is. A számadások szerint Schossel által készített kialvó fákllya (16. kép) alapján joggal feltételezhetjük, hogy ő mintázta a vasgyár síremlékeinek a fenti listában szereplő további díszítéseit, a vázát (17. kép) és a virágkoszorút is. Ugyanakkor a vasgyár 1863. évi mintalapján bemutatott síremlékek között is látható olyan, amely más öntöde termékének másolata – így a Kutuzov tábornok bunzlaui emlékművét idéző oroszlanos obelisz, amelyhez hasonló az említett Gencsy tábornok sírját is díszítette –, és ezek díszítéseinek és szobrainak mintázása vagy újramintázása is bizonyosan Schossel feladata volt.⁹⁰

A kisebb használati tárgyak esetében eldönthetetlen kérdés, hogy közülük melyek mintázásában volt része Schosselnek. A néhány rendelkezésre álló vasgyári számadás ilyenekről mindenestre nem szól. A szarvasos levélnehezék esetében már tisztáztuk, hogy egy átvett porosz modelltől van szó, a felsorolt gyertyatartók és a különféle ajtoszerelvények esetében azonban az azonosítás is nehézségekbe ütközik.

Még nagyobb problémát jelentenek a vasbútorok. A modellnyilvántartásban megjelenő kerti szék és az árjegyzékről ismerős kerti asztal mellett 1861-ben már bronzírozott mosdóasztal is készült az öntödében, 1863-ban pedig ágymodell is; a folyamatosan bővülő kínálatról az

⁹⁰ MÉM MDK, gy. sz. 856: Gróf Schönborn Munkácsi vasgyárában kiállítani szokott öntöttvas síremlékek és keresztek.

16. kép. Öntöttvas síremlék fáklyamotívummal a munkácsi vasgyár 1863. évi mintalapjáról, Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, gy. sz. 856.

17. kép. Öntöttvas síremlék vázával a munkácsi vasgyár 1863-as mintalapjáról, Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, gy. sz. 856.

1871. évi mintalapok adnak teljes képet.⁹¹ Annyi bizonyos, hogy semmilyen forrás nem utal arra, hogy Schossel ezek tervezésében részt vett volna, de kizárni sem lehet, hogy akár csak egy-egy díszítőelem tervezését, mintázását – a síremlékekhez, kályhákhoz vagy lépcsőkhöz hasonlóan – ő végezte.

A vasgyári iratok alapján tehát nagyon kevés konkrét, ma is ismert műöntvényt tudunk Schossellel kapcsolatba hozni, úgy véljük azonban, hogy éppen a műöntészet sajátosságai miatt a vasgyár termékeinek jelentős része – a kályhák, síremlékek és kisebb használati tárgyak egyes elemei, díszítései, talán bútorok és építészeti öntvények – az általa készített minták alapján készült, de megjegyzendő, hogy ezek mintázásánál nem feltétlenül saját ötleteit valósította meg, hanem mintalapokat másolt. Több elemből összeállított és időnként

91 MNL OL Z 1502, 1 tétel: 1499 IV 1861; MÉM MDK, gy. sz. 856: 2293 VI 1863 és Gróf Schönborn Munkácsi vasgyárában készült öntöttvas bútorok mintalapja.

részleteiben megújított műöntvények esetében ezért helyesebb, ha csak azoknak a tárgyaknak a tervezőjeként, alkotójaként fogadjuk el Schossel Andrást, amelyeket nevével szignált, vagy amelyeket a hagyomány hozzá kapcsolt.

Schossel, a szobrász

Minázóként végzett feladataitól elkülönítve is érdemes megemlékezni Schossel szobrászati munkáiról, hiszen bár a Kossuth-szobor és a Schönborn-szoborpár egyértelműen a vasgyár termékeiként került forgalomba, a Klinkárt-szobor, amely semmilyen árlistán nem szerepel, tanúskodik róla, hogy egyedi megrendelésekre is dolgozott. Ahogy láttuk, Schossel a vasgyártól természetbeni konvenciót és az elkészített minták után pénzbeli fizetséget kapott; a fennmaradt elszámolások szerint ez gipszből való formázást és ólomminták készítését jelentette. Utóbbiak kerültek a vasgyár fémmodellraktárába, miközben a gipszszobrok – a leltárban szereplő gipsz Krisztus kivételével – minden bizonnyal Schossel műhelyében maradtak. Ez a szobrászműhely nem szerepel a vasgyár leltárkönyvében, így az Schossel saját házában kellett legyen – közvetve erre utal, hogy 1852-ben egy a vasgyár tulajdonában álló mintázóasztalt Schossel használatában lévőként leltároztak.⁹²

Közgyűjteményeink két további olyan öntöttvas mellszobrot őriznek, amelyek ugyan semmilyen szignót vagy gyárjelzést nem tartalmaznak, de a hagyomány egyértelműen munkácsi öntvényként tekint rájuk, és a vasgyárban egyedül Schossel rendelkezett olyan képzettséggel, hogy ezeket megmintázza.

Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében található egy mellszobor, amely nyolcszögű kétlépcsős talapzata és orsóidomú talpa alapján a Klinkárt-szoborral állítható párhuzamba. A szobor széles bajszerű férfit ábrázol, haját jobb oldalon elválasztva, oldalt előre fésülve hordja, prémgalléros, zsinóros és vitézkötéses kabátot, alatta zsinóros mellényt és inget, a gallér alatt széles láncot visel. A büsztöt, amely Rampacher Pál gyűjteményéből férfiportréként került a gyűjteménybe, Pusztai Balogh Ferenc uradalmi prefektus portréjaként azonosítja, de magyaros, a Bach-huszárookra emlékeztető ruházata alapján valószínűbbnek tartjuk, hogy nem uradalmi tisztviselőt, hanem közigazgatási hivatalnokot ábrázol, s ezért úgy véljük, hogy ezt a szoborportrét Tabódy Pálról mintázták, és azonos az árlistákon szereplő, korábban bemutatott Tabódy-szoborral (18. kép).⁹³

Az Iparművészeti Múzeum egy Rampacher Pál gyűjteményéből származó másik mellszobrot is őriz. A négyzetes talapzaton, elnyújtott hengeres posztamensen álló portré bajszerű,

92 DaZo, Schönborn-iratok, 1500 III 1089.

93 IMM, Ötvösgyűjtemény, ltsz. 74.217.1. Vö. PUSZTAI 1978a, 133; PUSZTAI 2005, 35–36.

18. kép. Tabódy Pál mellszobra, 1854, Iparművészeti Múzeum, Ötvösgyűjtemény, ltsz. 74. 217.1.

19. kép. Kralovánszky László mellszobra, 1852, Iparművészeti Múzeum, Ötvösgyűjtemény, ltsz. 74.218.1.

szakállas, magas homlokú, előrefésült hajú férfit ábrázol, aki álló gallérú, zsinórral és gombbal záródó nyitott kabátot, alatta kétsoros gombolású kihajtott gallérú mellényt és nyakkendő-sálat visel. A posztamens kör keresztmetszetű zárótagján elől „K.L.” monogram, hátul „1852.” felirat olvasható. A ruházata alapján egyértelműen a Klinkárt-büszttel párhuzamba állítható szobrot Rampacher a monogram alapján Kralovánszky Lászlóval, a vasgyár 1851-ben kinevezett igazgatójával azonosította. Ezt mi is elfogadhatónak tartjuk, és hozzátehetjük, hogy az uradalmi tisztviselőt ábrázoló szobor egyedi megrendelésre készülhetett (19. kép).⁹⁴

94 Kralovánszky Lászlóra (időskori fényképével): BONA 2009, 605–606. Múzeumi példányok: IMM, Ötvösgyűjtemény, ltsz. 74.214.1.; MNM, Vegyes Gyűjtemény I., ltsz. 1975.3.

Ha Schossel egyedi megrendelésekre is dolgozott, nem zárható ki, hogy másokról is mintázott hasonló szobrokat – amelyeket nem feltétlenül öntöttek ki később vasból is.⁹⁵ Az Öntödei Múzeum például őriz egy „A. Schossel Blh.” feliratú, azaz Schossel A. szobrászt ábrázoló homokkő szobrot, amelyet Pusztai önarcképnek tart. A kétlépcsős alacsony kerek posztamensen álló mellszobor szakállas-bajszos, hullámos hajú férfit ábrázol, aki csokorra kötött nyakkendősalát és – Klinkárthoz és Kralovánszkyhoz hasonlóan – gombos-zsinóros kabátot visel (20. kép).⁹⁶

A bemutatott síremlék- és mellszobrok mellett Schosseltől még egy további plasztikai munkát ismerünk. Szó volt róla, hogy egy *Zrínyi halála* című gipszcsoporttal szerepelt az 1859. évi bécsi akadémiai és az 1860. évi pesti műegyleti kiállításon, amelyre megrendelést azonban nem kapott. Gusztirinyi Sándor, a *Vasárnapi Ujság* cikkírója 1863-ban Schossel műhelyében még látta az alkotást, amely szerint „nagyobb művészi igényeknek is megfelel”, és amelyet egy 20. századi fénykép szerint később mégis kiöntöttek vasból (21. kép).⁹⁷

A ránk maradt fényképen egy kétalakos szobor-torzó látható. Az egyik alak fél térdre ereszkedve hátrafelé dől, és jobb kezére támaszkodik, bal kezét behajlítva maga elé emeli, eredetileg talán szablyát vagy zászlót tartott. Sujtásos dolmányt, vállán átvetve köpenyt, fején süveget visel. A másik bajszos alak terpeszben mögötte áll, teste enyhén hátradől, hiányzó jobb karjával talán a térdelő alakot támogatta, bal karja szintén hiányzik. Prémhajtókás dolmányt és sujtásos süveget visel.

20. kép. Schossel András mellszobra, MMKM Ganz Ábrahám Öntödei Gyűjtemény

95 Szvoboda Dománszky szerint ugyan „Schossel több kisplasztikát mintázott és öntött ki vasból magyar politikusokról és költőkről, amelyeket a műegyleti tárlatokon mutattak be és adtak el, sőt olyan is volt, amelyet a részvényeseknek kisorsoltak”, az alkotásokat azonban nem nevesíti, s az általa közölt kiállítási tárgyjegyzékeken sem szerepel több Schossel-mű. Vö. SZVOBODA DOMÁNSZKY 2011, 157.

96 MMKM GÁÖGY, ltsz. 2009.24.1.; PUSZTAI 1998, 110.

97 Az alkotás címe Wurzbachnál: *Zrínyi's Tod beim letzten Ausfalle gegen die Türken in Szigeth; Juranics steht dem Helden hilfreich zur Seite*. WURZBACH 1876, 240. *Vasárnapi Ujság*, 1863. június 7., 200–201; PUSZTAI 1978a, 135–136; PUSZTAI 2005, 20. A szobor mára elveszett, és ma már a róla készült fénykép sem lelhető fel a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ gyűjteményében.

21. kép. Zrínyi halála Juranics karjaiban, Schossel András öntöttvas szobra, 1860 körül

Pusztai szerint Schossel műve a szabadságharc után az első „életnagyságúnál nagyobb méretű s történelmi múltunkra utaló szoborcsoport”, amelyben a művész „korát megelőzve elsőnek érez rá a romantika nemzeti tartalmakat rejtő kifejezési lehetőségeire”. Bár kétségtelen, hogy a „Zrínyi-hagyomány a magyar nemzeti múlt egyik eleven rétege volt”, nem tartható különösebb forradalmi tettnek, hogy Schossel 1859-ben e „nemzeti tartalmú” művét Bécsben is bemutatta. Josef von Hormayr történeti koncepciójának hatására ugyanis Zrínyi Miklós hősi halálát Bécsben a 19. század eleje óta a dinasztikus lojalitás szimbólumaként értelmezték. Kétségtelen azonban, hogy Schossel a közismert témát eredeti módon fogalmazta újra, hiszen nem a Peter Krafft által megteremtett és Kazinczy által is elismert hősie „kírohanás”, hanem a halál pillanatát ábrázolta, amivel a témát személyesebbé tudta tenni. Nem kizárt, hogy az erőteljes kompozíció és az aprólékos kivitelezés ellenére éppen emiatt maradt el a kortárs hazai elismerés. A közönség érdektelensége talán éppen azzal függött össze, hogy a szobor kompozí-

ciója gyökeresen eltért a téma közismert és előszeretettel másolt feldolgozásától, amelynek újrafogalmazásától más művészek éppen ezért sokáig tartózkodtak.⁹⁸

A szobor ugyanakkor egyértelműen mutatja, hogy Schossel nemcsak mellszobrok, kisplasztikák alkotásához értett, hanem a nagyobb kompozíciók sem voltak egészen idegenek tőle. Ilyen megrendelésekre az 1850-es, az 1860-as években Munkácson persze kevésbé számíthatott, vasgyáron kívüli munkái – amelyekről tudunk – egyszerűbb igényeket tükröztek: 1863-ban a Schönbornok zsdenyovai vadászlaka részére egy szarvasfejet faragott fából, Rampacher Pál szerint pedig az 1860-as évek végén két anyalt faragott szintén fából az alsó-schönborni katolikus templom számára.⁹⁹

Ezeknél jelentősebb megbízás volt, hogy 1872-ben a sátoraljaújhelyi nőegylet felkérte, hogy az épülő Carolineum katolikus leánynevelde és kiseddóvó homlokzatára domborműve-

98 GALAVICS 1981, 64; PUSZTAI 1998, 101.

99 MÉM MDK, gy. sz. 856: 1757 IV. 1863; RAMPACHER é. n., 11–13. A Rampacher által említett szobrok az alsó-schönborni templomban ma már nem találhatók meg.

„Carolineum” róm. kath. leánynevelő-intézet és polg. leányiskola a szatmári Irgalmas nővérek vezetése alatt Sátoraljaújhelyben.

22. kép. A sátoraljaújhelyi Carolineum, képeslap, 1910-es évek, Zempléni Múzeum

ket készítsen. Schossel májusban egy hónap szabadságot kapott a bécsi jószágigazgatóságtól, hogy a sátoraljaújhelyi munkát elvégezze, majd azt időközben bekövetkezett és a munkát hátráltató betegsége miatt 14 nappal meghosszabbították. A Carolineum régi fényképein még kivehető a lányokat tanító apácákat ábrázoló oromzatszobor, illetve a tetőpárkány alatti kör alakú reliefek, de ezeket az 1940-es években eltávolították (22. kép).¹⁰⁰ A fenti példák, továbbá egy 1869-ből származó görögkatolikus egyházi ajánlás alapján feltételezhető, hogy Schossel más hasonló egyházi és világi megrendelésekre is készített díszítő és egyéb szobrászati munkákat, ezek feltérképezése azonban még várat magára.¹⁰¹

Beregen túlmutató ambícióit ugyanakkor nemcsak a bécsi és pesti kiállításokon való szereplése mutatja. 1865-ben a Széchenyi-szobor pályázat iránt érdeklődött, meg is kapta a szükséges dokumentumokat, de pályázatot, tervet végül nem adott be.¹⁰²

¹⁰⁰ MÉM MDK, gy. sz. 856: 242 XIII. 1872 és 936 XIII. 1872; A Carolineum alapítására lásd PÉCZELI 2002.

¹⁰¹ Mihajlo Pryymych szóbeli közlése.

¹⁰² BUDAY 1895, 24.

Összegzés

Constant von Würzbach – aki Schosselről bécsi szereplésén kívül semmilyen adattal nem rendelkezett – úgy vélekedett róla, hogy olyan feltörekvő tehetség lehetett, aki művészi megbízások hiányában szétforgácsolta gazdag szellemét.¹⁰³ Ez a sejtés talán nem is áll olyan távol az igazságtól. Schossel már tanulmányai idején is elsősorban a figurális szobrászat iránt érdeklődött, s Ernst Rietschel műhelyében is minden bizonnyal ezen a területen szeretett volna új tapasztalatokra szert tenni, mégis kevés ilyen munkájáról tudunk. Az 1850-es évek első felében készített mellszobrai, valamint az évtized végén készült Zrínyi-szobra a magyar szobrászat történetének méltatlanul figyelmen kívül hagyott alkotásai, pályafutásának későbbi időszakából azonban nem ismerünk komolyabb plasztikai munkákat, s ebben a vonatkozásban feltűnő, hogy eredeti szándéka ellenére végül nem indult a Széchenyi-szobor-pályázaton sem, s 1871-es tanári pályázatához is csak az akkor már több mint tíz éve készült Zrínyi-szobrot mellékelte. A néhány ismert példa alapján nem zárható ki, hogy kőből, gipszből, fából további alkotásokon is dolgozott egyházi, városi vagy éppen magánmegrendelésre, ha voltak is azonban ilyen munkái, azok mára vagy megsemmisültek, vagy lappanganak.

Kétségtelen, hogy a korszak nem kedvezett a tisztán szobrászati munkáknak. A magyar emlékműszobrászat csak az 1860-as évektől kezdett kibontakozni, és az ország társadalmi és kulturális életének központjaira korlátozódott. Munkács és környéke kétségtelenül nem tartozott ezek közé, és a vidéki szobrászok számára szinte lehetetlen volt bekapcsolódni a fővárosi köztéri szobrok tervezéséért és kivitelezéséért folyó versenybe.¹⁰⁴ Akkoriban egyedül a portrészobrászat terén mutatkozott nagyobb kereslet, de szobrászaink nagy része ebben az időszakban is többnyire díszítőmunkákkal foglalkozott, vagy egyházi megrendelések-re templomok díszítésén dolgozott, esetleg síremlékeket készített, ahogy ennek nyomai Schossel pályáján is felfedezhetők.¹⁰⁵

Plasztikai életművétől érdemes különválasztani öntödei munkáit. Schossel olyan magasan képzett, akadémiai végzettségű szobrásztípust képvisel, aki szaktudását a gyári tömegtermelés szolgálatába állította, a munkácsi vasgyár gazdasági érdekei azonban művészi ambícióit erős korlátok közé szorították. 1860 után az öntöde kínálatában már nem jelent meg új önálló kispasztika, s fokozatosan a korábbiak gyártásával is felhagytak. A díszműáruknál az öntöde termékei között hagyományosan egyébként is jelentősebb volt a kályhák és síremlékek forgalma – utóbbiak népszerűségéről a beregi temetők máig tanúskodnak –, s a piaci lehetőségeket keresve az 1850-es évektől fokozatosan a vasbútorok gyártása került előtérbe.

¹⁰³ WURZBACH 1876, 240.

¹⁰⁴ DEBRECZENI-DROPPÁN 2022, 96–97.

¹⁰⁵ Az 1850-es, 1860-as évek szobrászatára általában lásd LYKA 1942, 249–259; SZERDAHELYI–BOROVI 2022, 51–53, 57–59.

E termékcsoporthoz jelentőségét jelzi, hogy miközben a kisplasztikákról és kisebb díszített használati tárgyakról soha nem készítettek mintalapokat, a kályhákról, síremlékekről, építészeti öntvényekről és bútorokról legkésőbb 1863-ban képes árjegyzékeket jelentettek meg. Schosselnek öntödei mintázóként – ahogy arról a tanári pályázatához benyújtott „iparos rajzai” is tanúskodnak – elsősorban a fenti termékekhez szükséges minták tervezése, elkészítése és nem utolsósorban megújítása, karbantartása volt a feladata, s ennyiben bizonyosan igazolta azokat az elvárásokat, amelyek annak idején taníttatására ösztönözték a vasgyár vezetését. Schossel iparművészeti alkotásainak körét – éppen a műöntészet sajátosságai miatt – ezért a téma korábbi kutatóival szemben jelentősen szűkebbre vontuk, és lényegében a szignált tárgyak, a gyufatartó, a gyertyatartó, a Czartoryski-váza és a kazetta, továbbá a sakkgurák esetében tartjuk kétségbevonhatatlannak. E megállapítások azért is fontosak, mert megkérdőjelezzik azt a kijelentést, amely szerint „Schossel András a munkácsi vasöntödében eltöltött 25 éve alatt a nemzeti romantika korának kiemelkedő, egyéni ízű kisplasztikai műhelyévé avatja a gyárat”.¹⁰⁶ A munkácsi vasgyár ugyanis nem szobrászati műhely volt. Termelését soha nem valamilyen esztétikai program, hanem a gazdaságosság és a piaci igények, a megrendelői elvárások formálták, ezeknek pedig Schossel nem irányítója, hanem csak követője lehetett.

¹⁰⁶ PUSZTAI 1998, 111.

Függelék

Schossel András levelei 1842–43-ból¹⁰⁷

1.

Nagyon Tisztelt Felügyelő Úr!¹⁰⁸

Június 3-án átadtam Liedemann¹⁰⁹ úrnak egy rajzot, hogy juttassa el Önnek. Ezúton is legalázatosabban kérem a kegyelmes felügyelő urat, ne rója terhemre, hogy ismét csak ilyen sokára küldök valamit, de a rajziskolában csak most lettem kész vele. A rajztanár úr mostanában árnyékolásos feladatokat ad, amelyek nagyon sok időt igényelnek. Uhrl¹¹⁰ úr szerint ugyan az árnyékolás ismeretére szobrászoknak egyáltalán nincs szükségük, csak a vonalrajzolást kell ismerniük, de ilyen vonalrajz [= mintarajz] nem sok van ebben a rajziskolában, én pedig szinte már az összeset megrajzoltam.¹¹¹

Legközelebb küldök két fából faragott griffet azok alapján a rajzok alapján, amelyeket februárban eljuttattam Önhöz. Ha nem lesznek túl durvák, talán valamelyik egyszerű kályha díszítéséhez fel lehet használni őket. Pénzzel nagyon rosszul állok, a rajz- és íróeszközöket sem tudom beszerezni, ezért alázatosan kérem felügyelő urat, szíveskedjen részemre egy kis támogatást juttatni. Ruhákra is szükségem lenne már. A kereskedelmi iskolába¹¹² is csupán fél évre iratkoztam be, mivel nem

¹⁰⁷ MÉM MDK, gy. sz. 856.

¹⁰⁸ A leveleket Schossel minden bizonnyal az uradalom ipari és bányászati felügyelőjének, Rombauer Tivadarnak (1803–1855) címezte. Rombauer a selmeci akadémián tanult bányászatot, kohászatot és erdészetet, majd 1825-től a rhónici kincstári vasgyárnál gyakornokoskodott. 1826-ban a Schönbornok timsógyárának műszaki vezetője lett, majd 1830-tól a vasgyár igazgatását vette át, végül az uradalom ipari felügyelőjévé nevezték ki. 1843 őszén szerződött át a Rimai Coalitiohoz. VASS 1996, 31–37.

¹⁰⁹ Liedemann Frigyes (1790–1861) pesti nagykereskedő. Üzlete a részben a Schönbornok tulajdonában álló munkácsi timsógyár lerakataként működött, de a Schönborn-uradalom érdekeiben is eljár. Kiválasztásában szerepet játszhatott, hogy rokonságban állt Rombauer Tivadarral. Liedemann szervezte a munkácsi vasgyár 1842. évi pesti iparműkiállításon való bemutatkozását is. Vö. KÖVÉR 2002, 34–35.

¹¹⁰ Uhrl Ferenc (1794–1862) a bécsi akadémián végzett, majd Pestre költözött. A kor egyik legtöbbet foglalkoztatott szobrászmestere. Elsősorban díztőszobrászati munkákat végzett, de ő készítette az 1834-ben a Ferenciek terén felállított Nereidák kútját. SZERDAHELYI–BOROVI 2022, 103–105.

¹¹¹ Schossel minden bizonnyal a pesti normáliskolát látogatta, amelyet ebben az időben Schwarz József vezetett, aki mellett Heldwein István és Engerth Vilmos oktatott. LYKA 1942a, 152–153. A rajziskolai oktatás mintarajzok másolásán alapult. Vö. ROSTÁS 2012, 35–36.

¹¹² Schossel valószínűleg a Bibanco Gyula Emmánuel (1797–1841) által alapított első pesti kereskedelmi iskola vasárnapi iskoláját látogatta, ahol többek között nyelvtant, helyesírást, fogalmazást, szépírást, kereskedelmi számtant és könyvvitelt tanítottak vasár- és ünnepnapokon napi négy órában. A tandíj egész évre 5 forint volt. Bibanco halála után az iskola vezetését Hampel Antal vette át. SCHACK 1930, 204.

tudom, hogy hosszabb ideig maradok-e. Szeretném magam az alakmunkák terén tovább képezni, de ha vasárnaponként nem tudok gyakorolni, nem sokat haladok. Sok-sok fejet meg kell faragni, mire az ember egy alakmunkához jut, és két év amúgy sem elegendő, hogy az ember mindent megtanuljon, ami ahhoz kell, hogy igazi szobrásszá váljon. Uhrl úrnál most szinte egyáltalán nincs munkánk, és ilyen körülmények között nagyon nehéz boldogulni.

Legalázatosabban köszönöm kegyelmes felügyelő úr eddigi jótékonyágát és jóságát.

Alázatos szolgája, Schossel A[ndrás]
Pesten, 1842. június 3-án

2.

Nagyon Tisztelt Felügyelő Úr!

Örömömről szolgál, hogy [Pesten] maradhatok, hogy a szobrászatban tovább jussak, bár [Uhrlnál] most csak gipszmunkáink vannak, amelyekből nem sokat lehet tanulni, mert ezeket mind öntjük. A munkák egy uraság számára készülnek, egy terem díszítésére gipsz sarokdíszeket és több nagyobb oszlopfőt készítünk, valamennyit Blondel stílusban.¹¹³ Uhrl úr most nagyon sürgeti a munkákat, egy ideje minden nap este 9-ig kell dolgoznunk és vasárnap is van munka. Szinte semmi időm nem marad, hogy gyakoroljak. Jó ideje dolgozom egy 14 hüvelyk¹¹⁴ magas Krisztuson, amelyet haza akarok küldeni, de nem jutok hozzá, hogy befejezzem.

Uhrl úr már nem küld a rajziskolába. Otthon rajzolok most esténként, ha nincs munka. Nagyon szeretnék egy anatómiakönyvet vásárolni magamnak, hogy a test felépítését tanulmányozhassam, ami egy szobrász számára nélkülözhetetlen, de erre sajnos nincs pénzem. Uhrl úr sem fizet nekünk semmit, a szabad időnkben is dolgoztatott minket, de semmit nem fizetett. Liedemann úr mondta, hogy engedélyeztek számomra egy kis támogatást, de ő még nem kapta meg a megbízást, hogy kifizesse, ezért legalázatosabban kérem kegyelemes felügyelő urat, intézkedjen a

¹¹³ A Blondel-stílus az V. Ferdinánd udvarában elterjedt, Mária Terézia korát idéző neorokokó stílus elnevezése, nevét a francia rokokó építész, Jacques-François Blondel után kapta. Magyarországon első nagyszabású alkalmazására a pesti Károlyi-palota berendezése során került sor. Vö. ROSTÁS 2012, 88–89.

¹¹⁴ 1 bécsi hüvelyk = 2,63 cm, vagyis Schossel egy majdnem 40 cm magas Krisztus-szobron dolgozott.

kifizetés ügyében. A vasárnapi iskolába¹¹⁵ továbbra is eljárók, de a sürgős munkák miatt sokat mulasztok.

Legalázatosabb köszönetem a kegyelmes felügyelő úrnak irántam tanúsított jóságáért.

Alázatos szolgája, Schossel A[ndrás]
Pest, 1842. december 23.

3.

Nagyrabecsült Kegyelmes Felügyelő Úr!

Nagy örömömre szolgálna, ha a [szobrász] mesterség elsajátításában még tovább juthatnék és egy időre Bécsbe mehetnék. Ott keresnék a magam számára munkalehetőséget és szorgalmammal is kitűnnék.

Alázatosan esedezem ezért kegyelmes felügyelő úr jóindulatáért, hogy még egy ideig ne kelljen visszatérnem, és tovább folytathassam a tanulmányaimat. Most egyáltalán nincs munkánk, Uhrl úr a kiállításra¹¹⁶ készített velünk rozettákat és gyámköveket. Pesten most egyre rosszabb a helyzet a szobrászati megrendelések terén, a jobb munkákat Bécsben, sőt Itáliában csináltatják, s így a pestieknek [a szobrászoknak] csak a rosszabbak maradnak. Vasárnaponként most mintáznom kell, egy négy kisdedet és két sast ábrázoló díszítésen dolgozom. Ezt a tanulmányt Uhrl úr számára készítem, nagyon sok munka van vele és Uhrl úr azt akarja, hogy amíg itt vagyok, vasárnaponként fejezzem be.

Ismétlem legalázatosabb kérésem és írom tisztelettel mint az Ön alázatos szolgája,

Schossel Andr[ás]
Pest, 1843. június 29.

115 Schossel vagy az előző levelében említett kereskedelmi iskola vasárnapi iskolájára, vagy az iparostanoncok vasárnapi ismétlőiskolájára gondol.

116 A levél dátumából ítélve Uhrl az 1843 augusztusában megnyitott második pesti iparkiállításra készülhetett. NYÁRÁDY 1962, 162.

Bibliográfia

- DR. ÁDÁMFY József 1978. *A világ Kossuth szobrai*. Budapest.
- BADÓ Zsolt 2017. Aki nem emlékszik a múltra, annak nincs jövője. <https://karpatalja.ma/kultura/kulturalis-hirek/aki-nem-emlekszik-a-multra-annak-nincs-jovoje-potoltak-schossel-andras-siremleket/>
- BATÁRI Ferenc – VADÁSZI Erzsébet 1992. *Historizmus és eklektika. Az európai iparművészet stíluskorszakai*. Budapest.
- BONA Gábor 2009. *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. kötet. L–ZS*. Budapest, 2009.
- BUDAY József 1895. *Széchenyi István portrészobrának leírása és története*. Budapest.
- DEBRECZENI-DROPPÁN Béla 2022. *A múzeumkerti Arany János-szobor*. Bibliotheca Humanitatis Historica 20. Budapest.
- DÓZSA Katalin 2004. *Az áttörés kora. I–II. Bécs és Budapest a historizmus és az avantgárd között (1873–1920)*. Budapest.
- ÉBER László 1935. *Művészeti Lexikon II*. Budapest.
- FLEISCHER Gyula 1935. *Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián*. Budapest.
- GÁL Vilmos 2022. *Magyar expo sikerek 1851–2021. Kiállítási katalógus*. Budapest.
- GALAVICS Géza 1981. A Zrínyi kirohanása témátörténete (Peter Krafft képe és hatása). In: Szabó Júlia – Széphelyi F. György (szerk.): *Művészet Magyarországon 1830–1870. Katalógus I–II*. Budapest, 31–35.
- G[USZTRINYI] S[ándor] 1863. A frigyesfalvi vasgyárak. *Vasárnapi Ujság*, 1863. június 7., 200–201.
- HÉJJNÉ DÉTÁRI Angéla 1956. Néhány probléma a művészi öntöttvasművesség köréből. *Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei II*. 1955. Budapest, 74–89.
- HÉJJNÉ DÉTÁRI Angéla 1960. Az öntöttvas gyűjtemény új szerzeményeiről. *Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei III–IV*. 1959. Budapest, 49–67.
- HÉJJNÉ DÉTÁRI Angéla 1968. Schossel András. In: Zádor Anna – Genthon István (szerk.): *Művészeti lexikon*. Budapest, 246.
- HINTZE, Erwin 1928. *Gleiwitzer Eisenkunstguß*. Breslau.
- JAKAB Attila 2015. „Hogy a Jövő számára feledésbe ne merüljön...” Adatok a Balkány-kecsképusztai Gencsy Ferenc-féle síremlék történetéhez. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 50/4, 78–100.
- KARLOVSKY M. Ida: A munkácsi vashámor drámája. *Képes Családi Lapok* 1887–1888/51, 52. és 53.
- KASZAP-ASZTALOS Emese – SIDÓ Anna 2018: *Melyik talál? Arany János életében készült képmásai*. Budapest.
- KEMÉNY Lajos 1912. Schüssel József. *Művészet* 9, 202.
- KÖRMÖCZI Katalin (szerk.) 1994. „...leborulok a nemzet nagysága előtt”. *A Kossuth-hagyaték*. Budapest.
- KÖVÉR György 2002. Liedemann és Wahrmann. 19. századi kereskedő-bankár családi stratégiák. In: uő: *A felhalmozás íve*. Budapest, 31–46.
- LYKA Károly 1942a. *A táblabíró világ művészete*. Budapest.
- LYKA Károly 1942b. *Nemzeti romantika. Magyar művészet 1850–1867*. Budapest.
- NYÁRÁDY Gábor 1962. *Az első magyar iparműkiállítás*. Budapest.
- PALL, Martina 2011. *Eisenkunstguss aus der Österreichisch/Ungarischen Monarchie. Exponate aus der Hans Schell Kollektion Graz*. Graz.

- PAPP Júlia – KIRÁLY Erzsébet (szerk.) 2018. *A magyar művészet a 19. században*. Budapest.
- PÉCZELI Pálné 2002. *A sátoraljaújhelyi Carolineum története*. Sátoraljaújhely.
- PUSZTAI László 1978a. *Magyar öntöttvasművesség*. Budapest.
- PUSZTAI László 1978b. Ismeretlen munkácsi öntöttvas kisplasztikák. *Bányászati és Kohászati Lapok* – Öntöde 29/11, 241–260.
- PUSZTAI László 1981. Schossel András. In: Szabó Júlia – Széphelyi F. György: *Művészet Magyarországon 1830–1870. Katalógus I–II*. Budapest, 249.
- PUSZTAI László 1985. Ismeretlen magyarországi műöntvények. *Bányászati és Kohászati Lapok* – Öntöde 36/11, 256–260.
- PUSZTAI László 1998. *Öntöttvasművesség Magyarországon*. Budapest.
- PUSZTAI László 1999. Schossel. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. XI. Wien.
- PUSZTAI László 2005. *A munkácsi vasöntöde jelentősége*. Budapest.
- PYRITZ, Albrecht 2007. Tradition und Innovation – Die technische Geschichte des Eisenkunstgusses in Berlin. In: Charlotte Schreiter – Albrecht Pyritz: *Berliner Eisen. Die Königliche Eisengießerei Berlin. Zur Geschichte eines preußischen Unternehmens*. Berliner Klassik. Eine Großstadtkultur um 1800, Band 9. Berlin, 29–51.
- RAMPACHER Pál é. n. Schossel András. Kézirat. ELKH BTK Művészettörténeti Intézet, Adattár MKCS-C-I-37/1088-1093.
- RIDOVICS Anna 2002. A Vegyes Gyűjtemény. In: Pintér János (szerk.): *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum Gyűjteményei*. Budapest, 529–538.
- RITTERHAUSEN, Gottfried 1962. *August Prinzhofer. Ein österreichischer Porträtlitograph. Lebensbild des Künstlers mit einem Katalog seiner litographischen Werke*. Wien – Bad Bocklet – Zürich.
- ROSTÁS PÉTER 2012. *Bútorművészet Magyarországon 1800–1850*. Budapest.
- SAS Andor 1955. *Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán*. Bratislava.
- SCHACK Béla 1930. *A kereskedelmi oktatásügy fejlődése és mai állapota Magyarországon: a külföldi kereskedelmi oktatásügy történetének vázlatával*. Budapest.
- SOÓS Gyula 1954. Magyar történelmi kisplasztika a XIX. században. *Művészettörténeti Értesítő* 1954/1, 92–101.
- SOÓS Gyula – CSEH Miklós 1954. Magyar kisplasztika és érmészet a XIX–XX. században. In: *Magyar kisplasztikai és grafikai kiállítás 1800–1954*. Budapest.
- SZERDAHELYI Márk 2013. Adalékok a régi pesti városháza szobrainak történetéhez. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 38, 115–131.
- SZERDAHELYI Márk – BORÓVI Dániel 2022. *Szobrok és szobrászok a 19. századi Magyarországon*. Budapest.
- SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella 2007. *A Pesti Műegylet története: a képzőművészeti nyilvánosság kezdetei a XIX. században Pest-Budán*. [Miskolc.]
- SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella 2011. *Magyar biedermeier*. Budapest.
- TABÓDY József 1960. *Munkács multja és jelene Magyarországon történetében*. Pest.
- VASS Tibor 1996. *Rombauer Tivadar, a gyáralapító (1803–1855)*. Ózd.
- VOZÁRY Aladár 1943. *Munkács*. Budapest.
- WURZBACH, Constant von 1876. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XXXI*. Wien.

KÖPFLER BALÁZS | történész-muzeológus
Magyar Nemzeti Múzeum, Központi Adattár
kopfler.balazs@mnm.hu

Friedrich István miniszterelnök szerepe Cinkota történetében

ABSZTRAKT | A tanulmány bemutatja, hogy Friedrich István – aki 1919 augusztusa és novembere között Magyarország miniszterelnöke, majd a Horthy-korszak egyik meghatározó ellenzéki politikusa volt – milyen szerepet játszott a Budapest melletti Cinkota nagyközség életében. A téma feldolgozását a helytörténeti források és a szakirodalom mellett (Cinkota képviselőtestületi üléseinek jegyzőkönyvei, Lantos Antal munkái) a Friedrichre vonatkozó levéltári források és a település mindennapjait bemutató napi sajtó segítette.

Friedrich 1908-ban költözött Cinkotára ifjú feleségével, Asbóth Margittal. Rövidesen megalapította műhelyét. Vállalkozása gyors fejlődésnek indult. A közélet iránt mindig érdeklődő „self-made man” először újságot, majd sportegyesületet alapított. A községi képviselőtestületbe is beválasztották. 1914-ben a Függetlenségi Párt felkérte, hogy legyen a cinkotai választókerületi jelöltjük. A tanulmány bemutatja, milyen közéleti tapasztalatokat szerzett Friedrich, mielőtt nagypolitikai karrierje elindult volna, milyen kihívásokkal kellett szembenéznie egy dinamikus fejlődő, de sok problémával küzdő agglomerációs településen, és milyen szerepet játszott abban a tizenöt évben, míg ott élt a nagyközségben.

KULCSSZAVAK | Cinkota, Friedrich István, településfejlődés, vállalkozástörténet, közélet, lokálpatriotizmus, Budapest

BALÁZS KÖPFLER | historian, museologist
Hungarian National Museum, Central Database
kopfler.balazs@mnm.hu

The Role of Prime Minister István Friedrich in the History of Cinkota

ABSTRACT | The present study demonstrates the role played by István Friedrich, Prime Minister of Hungary between August and November 1919 and later one of the leading opposition politicians of the Horthy era, played in the life of the village of Cinkota near Budapest. In addition to local historical sources and theoretical literature (minutes of the sittings of Cinkota's Council of Representatives and Antal Lantos's works), the research draws on by archival sources on Friedrich and articles in the daily papers reporting on the everyday life of the settlement.

Friedrich moved to Cinkota with his young wife, Margitta Asbóth, in 1908. Soon, he set up a workshop and his business developed rapidly. Showing a keen interest in public life, the "self-made man" founded a newspaper and later a sports club. He was also elected to the municipal council. In 1914, the Party of Independence asked Friedrich to be their candidate for the Cinkota electoral district. The study discusses the experience Friedrich gained in public life before his political career started, the challenges he faced in a dynamic but troubled agglomeration, and the role he played in the fifteen years he resided in the settlement.

KEYWORDS | Cinkota, István Friedrich, settlement development, business history, public life, localism, Budapest

1919. augusztus 6-án egy csapat ellenforradalmár puccsot hajtott végre a Tanácsköztársaság után hatalomra került, Peidl Gyula vezette „szakszervezeti” kormány ellen. Vezetőik maguk közül a cinkotai Friedrich Istvánt léptették fel miniszterelnöknek, akinek a következő hónapokban kül- és belpolitikai kihívások sokaságával kellett megküzdenie.

Friedrich ekkor már több mint másfél évtizede lakott a főváros melletti nagyközségben, Cinkotán. A Magyarország egykori miniszterelnökének életútját bemutató írások mindeddig nem foglalkoztak azzal, hogy milyen szerepet játszott lakóhelyének életében – jelen cikk ezt a hiányosságot igyekszik pótolni.

Cinkota a századfordulót követően is dinamikusan fejlődött. Egyre több volt a beköltöző, és több új gyárat is alapítottak ebben az időszakban. Friedrich István egy volt a betelepülő, majd vállalkozásba kezdők közül. Miközben cége növekedésnek indult, bekapcsolódott a település életébe, és annak egyik meghatározó szereplője lett. Segítette a közműhálózat kiépülését, gyárában egyre több helyi munkásnak adott munkát; lapot, majd sportegyesületet alapított. Az itt szerzett kapcsolatai és tapasztalatai segítették későbbi politikai karrierjét.

A tanulmány azt a közel másfél évtizedet szeretné bemutatni, amely mind a self-made man politikus, mind az agglomerációs település életében meghatározó volt.

Cinkota

A Rákos mentén található községet a környékbeli településekkel együtt 1951-ben csatolták Budapesthez a XVI. kerület részeként. Ekkorra már hosszú történelmi múlttal rendelkezett.

A településről az első írásos emlék 1259-ből maradt fenn, amikor IV. Béla más falvakkal együtt a Nyulak szigeti domonkos apácarendnek adományozta, amely jól jövedelmező birtokot alakított ki a területen.¹ Az oszmán uralom időszakában a környező települések elnéptelenedtek. Cinkota, bár lakosság száma megcsappant, továbbra is lakott maradt. 1606-ban a falut I. Rudolf király Beniczky Ferenc váci várkapitánynak adományozta. A község Buda 1683-as ostroma idején megsemmisült. A Beniczky család 1699-től kezdődően több hullámban telepítette be a felvidéki birtokairól toborzott „tót” (szlovák) jobbágyokat, akiknek többsége evangélikus vallású volt. Leginkább legeltető állattartással foglalkoztak. A 18. század elejétől a Csömör melletti területeken szőlősokeket és gyümölcsösöket alakítottak ki. A cinkotai kastélyt az 1730-as években Beniczky Tamás építtette meg.² A település fejlődését Buda és Pest központi szerepének erősödése segítette. Egyrészt a növekvő népesség biztosította a cinkotai mezőgazdasági termények iránt a keresletet, másrészt Cinkota egy fontos országút mentén

1 FIAR–Izsák 1996, 151–166.

2 LANTOS 2009, 5–127.

feküdt, amely többek közt összekötötte Pestet Gödöllővel, Hatvannal és Egerrel. A növekedés a kiegyezéssel, majd Óbuda, Buda és Pest 1873-as egyesítésével folytatódott. A következő évtizedekben folyamatosan nőtt a betelepülők száma. 1881-ben Cinkotán 1329-an laktak (357 magyar, 27 német, 945 szlovák). 1900-ban már több mint 3122-en (2052 magyar, 116 német, 954 szlovák) éltek a nagyközségben.³ A településen több vallás képviselői éltek. 1900-ban 1471 fő katolikus, 1262 fő evangélikus, 177 fő református és 210 fő izraelita vallású volt. Az 1900-as évek elejére Cinkota gazdasági szerkezete is átalakult. A budapesti piacokra zöldségfélét, paradicsomot, paprikát, leveszöldséget, apróbaromfit és feldolgozott tejtermékeket tudtak eladni.⁴ A főváros környezetében kibontakozó iparosodás is érezte hatását. Több kisebb-nagyobb gyár is létesült: a Fonalfestő és Fehérítő Gyár, Goldner János jéggyára, Heuffel Sándor Lámpaáru- és Cseppfolyós Gázgyára és egy téglagyár.⁵ A térség településeinek fejlődését az is segítette, hogy az 1870-es évektől elkezdtek megtervezni, majd megvalósítani a fővárost a környező településekkel összekötő kötőtpályás, vasúti közlekedést. A Keleti pályaudvartól Rákosfalva és Pusztaszent-Mihály érintésével Cinkotáig épült meg a vasúti pálya. A BHÉV-en (Budapesti Helyiérdekű Vasút) 1888. július 28-án indult meg a forgalom,⁶ és a következő évtizedekben az útvonalat meghosszabbították Gödöllőig. 1908-ban elkezdtek tervezni a vonal villamosítását.⁷

A kiegyezést követő évtizedekben az anyaközség környezete is rohamos átalakulásnak indult. Megkezdődött a területek felparcellázása, a házhelyek kimérése, majd új épületek építése. Tucatnyi új telep nőtt ki szinte a semmiből. Ehmann Viktor, a helyi Nagycicce vendéglő bérloje, majd rövidesen tulajdonosa elkezdte felvásárolni a településtől nyugatra, a Kerepesi úttól északra lévő mocsaras földeket, melyeket rövidesen feltöltetett, majd 100–150 négyszögöles telkeket méretett ki. Ehmann azért is mert belevágni ebbe a vállalkozásba, mert ekkor már érzékelhető volt a főváros dinamikus fejlődése, ami egyre több embert vonzott, akiknek olcsó és tartós lakhatási lehetőségre volt szükségük.⁸ Ez lett később az alapítójáról elnevezett Ehmann-telep.⁹

Ezzel egy időben indult el Cinkota és a későbbi Ehmann-telep között található terület betelepülése is. Itt nem lakónegyed, hanem üdülő-pihenőtelep jött létre. 1887-ben kezdték el

3 1872-től számított annak.

4 LANTOS 2011, 14–19.

5 Uo. 49, 89, 109.

6 Uo. 54–55. Bár Lantos szerint Cinkota „hatalmas lehetőséget” kapott az infrastrukturális fejlesztéssel, és „kedvező személy- és teherforgalmat” alakíthatott volna ki, az anyatelepülés nem tudott élni a lehetőséggel.

7 Uo. 124–125.

8 Uo. 48–49.

9 Az Ehmann-telep adta a későbbi Sashalom településrész magját, amely az első világháborút követően önállósodott.

„gründolni” a Mátyásföldi¹⁰ Nyaralótulajdonosok Egyesületét. A céljuk egy új nyaralótelep kialakítása volt a főváros határában. Tagjai száma gyorsan gyarapodott, pár hónapon belül már 65-en vállalták, hogy részt vesznek a telep létrehozásában. Cinkota mellett döntöttek, mert kellemes, ligetes környék, ahol volt patak és egy kisebb tó is. A telkeket a Beniczky-birtoktól vették meg, majd mérették ki. Az egyesület teljesen önálló, szuverén egységet hozott létre Cinkotán belül, önálló gazdálkodással és közigazgatással. A villanegyed nagyon jól járt a BHÉV-vel, teljes mértékben ki tudta azt használni.¹¹

A világháborút megelőzően a telepekkel együtt már 7600-an laktak Cinkotán, a többség az újonnan létesített községrészekben. A lakosság 91%-a magyarnak vallotta magát. 60% katolikus, 22% evangélikus, 10% református és 6% izraelita vallású volt.¹²

A századforduló után egy újabb terület parcellázása kezdődött meg a Mátyásföldi Nyaralótelep mellett. Ez lett később a Corvin-telep, amelyet rövidesen inkább Újmátyásföldnek hívtak.¹³ 1896-ban – a millennium alkalmából – a Mátyás király téren felállították a névadó uralkodó mellszobrát, Mátray László alkotását.

Friedrich István, a XVI. kerület „elfelejtett” híressége

A későbbi miniszterelnök a Pozsonymegyei Malackán született 1883. július 1-jén egy jómódú polgárcsaládban. A szülei német származásúak voltak, és Alsó-Ausztriából vándoroltak be Magyarországra az 1860-as években.¹⁴ Az édesapa, Friedrich János gyógyszerészete biztosította azt az anyagi háttérrel, melyből mindegyik gyermeküket taníttathatták. István elemi osztályait Malackán végezte el, majd a pozsonyi főreáliskolában folytatta tanulmányait. Részt vett az iskolai életben, tagja volt az önképzőkörnek, utolsó évben ő tanította be a táncot diáktársainak a ballagásra. 1901-től a Magyar Királyi József nádor Műegyetem gépészmérnök hallgatója lett. Tanulmányi eredményei átlagosak voltak. Sokkal inkább érdekelt a futball. Ezenkívül rengeteg időt töltött kávéházakban társaival, hogy közügyekről beszélgessenek.¹⁵

10 Mátyásföld a legenda szerint azért kapta a nevét, mert a 15. században Mátyás királynak ezen a területen volt a vadasparkja. A kutatások később inkább azt valószínűsítették, hogy ez a terület inkább csak vadászterülete lehetett az uralkodónak. VICZIÁN 2018.

11 LANTOS 2011, 56–57.

12 Uo. 102.

13 Uo. 88; LANTOS 2012, 38–39. Az itt letelepülők 1899. december 3-án Corvin-telep Egyesület néven létrehozták lakóegyesületüket. A telepet később inkább Újmátyásföldként emlegették. Ebből vagy e helyett alakult meg később az Újmátyásföldi Ház- és Telektulajdonosok Egyesülete.

14 Édesanyja, Wágner Erzsébet testvérei Bécsben dolgoztak mint földmérők (Simon István családfakutató tájékoztatása).

15 KÁDÁR 1920, 18.

1. kép. Friedrich István mint műegyetemi hallgató, a *Pesti Napló* Képes melléklete, 1937. március 28., 3

Jó játékosnak számított. Atletikus, magas (189 cm) termete kiválóan érvényesülhetett a meccseken. A Műegyetemi Atlétikai és Football Club (MAFC, 1903 előtt Műegyetemi Football Club, azaz MFC) labdarúgócsapatának tagja volt. Általában jobbszélső poszton mozgott.¹⁶ Másodéves korában nemzetközi meccsen is pályára léphetett a First Vienna Football Club elleni „revanche” mérkőzésen 1901 októberében. A végeredmény 2:1 lett a bécsiek javára.¹⁷ Friedrich 1903. október 11-én a válogatottban is játszhatott egy Ausztria elleni meccsen, melyen Magyarország 4:2-re kikapott.¹⁸ Többször előfordult, hogy a sportlapok dicsérték a teljesítményét.¹⁹

Egyetemi éve alatt megmutatta, hogy szervezőként is szeret szerepet vállalni aktuális közössége életében. 1901 novemberében az MFC egyik jegyzőjévé választották meg.²⁰ 1902-ben a MAFC főtitkára.²¹ 1904 októberétől a MAFC egyik alelnöke gróf Csáky István mellett.²² 1905-ben a MAFC egyik ifjúsági alelnöke és a „football szakosztály” elnöke.²³

Ekkoriban került be először egy országos jelentőségű szervezetbe: a MAFC őt delegálta a Magyar Labdarúgók Szövetségének tanácsába. 1903. március 26-án a Magyar Labdarúgók Szövetségének pénztárnokává választották.²⁴ 1904. február 10-én újraválasztották.²⁵ 1904. július 24-én viszont hirtelen lemondott a tisztségéről.²⁶

1904 márciusában, még egyetemistaként tett kísérletet először egy saját újság alapítására *Sporthíradó* néven. A lap, bár hat nagyobb sportegyesület is támogatta, igen rövid ideig működött, 1904 áprilisában már be is szüntették a kiadását.

16 *Sport-Világ*, 1903. március 27., 108.

17 *Sport-Világ*, 1901. október 27., 358.

18 *Sport-Világ*, 1912. november 3., 4.

19 „Friedrich, mint mindig úgy most is jó volt.” *Sport-Világ*, 1904. április 17., 139. „Mellette Friedrich erőteljes és lelkes játéka érdemel külön dicséretet.” *Sport-Világ*, 1904. június 5., 202–203.

20 Főiskolai sportélet. *Budapesti Hírlap*, 1901. november 7., 9.

21 *Sport-Világ*, 1902. október 26., 1–2; *Pesti Hírlap*, 1901. november 7., 15.

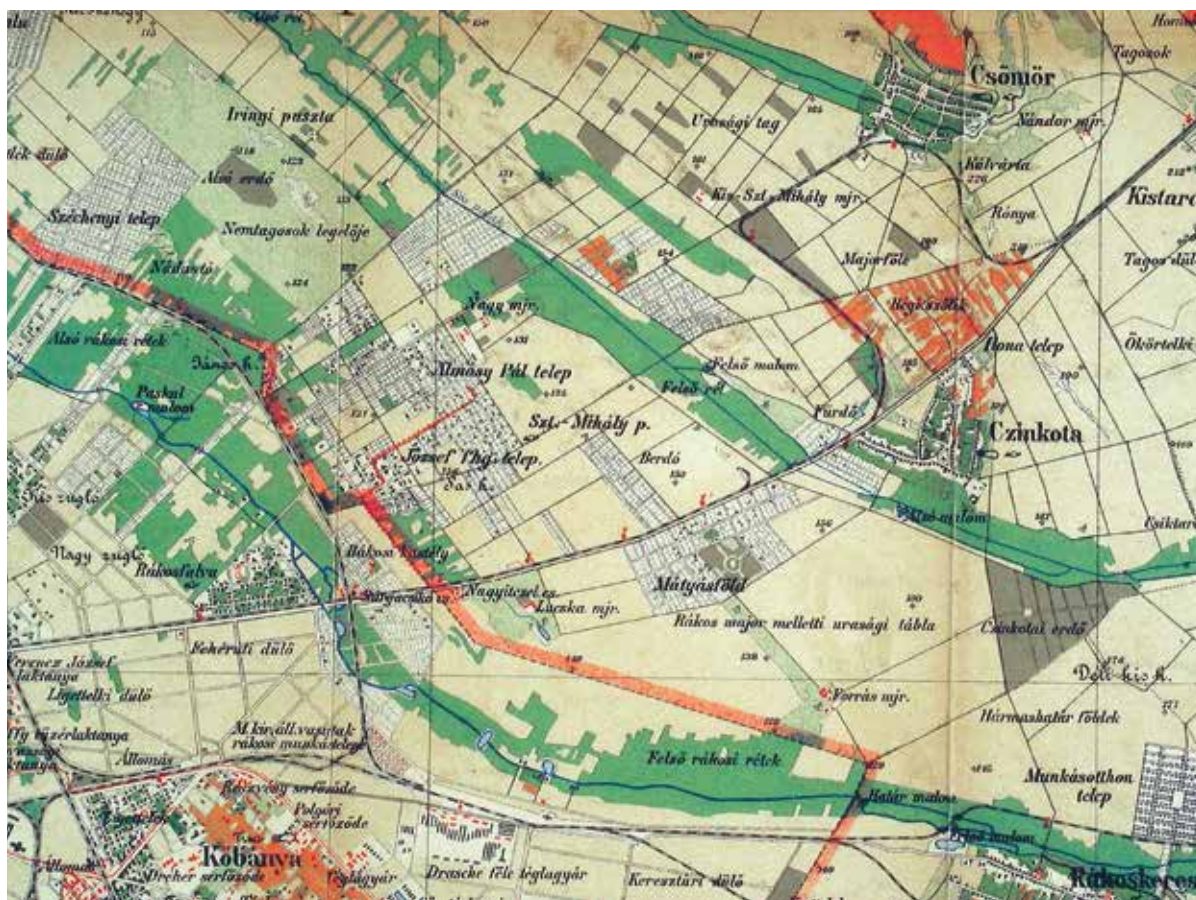
22 *Pesti Hírlap*, 1904. október 30., 9.

23 A *Nemzeti Sport* az évi első számának végén található a sportklubok tisztségviselői listája: *Nemzeti Sport*, 1905. január 1., 14.

24 *Sport-Világ*, 1903. március 29., 109. Ez volt az MLSZ harmadik rendes közgyűlése, melyet a Ferencvárosi Polgári Kör dísztermében tartottak. *Hazánk*, 1903. március 28., 9.

25 *Sport-Világ*, 1904. február 14., 56.

26 *Sport-Világ*, 1904. július 24., 260–261.

2. kép. Budapest keleti részének és szomszédos településeinek várostérképe (részlet), 1905 körül, Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár, ltsz. TM 1102.

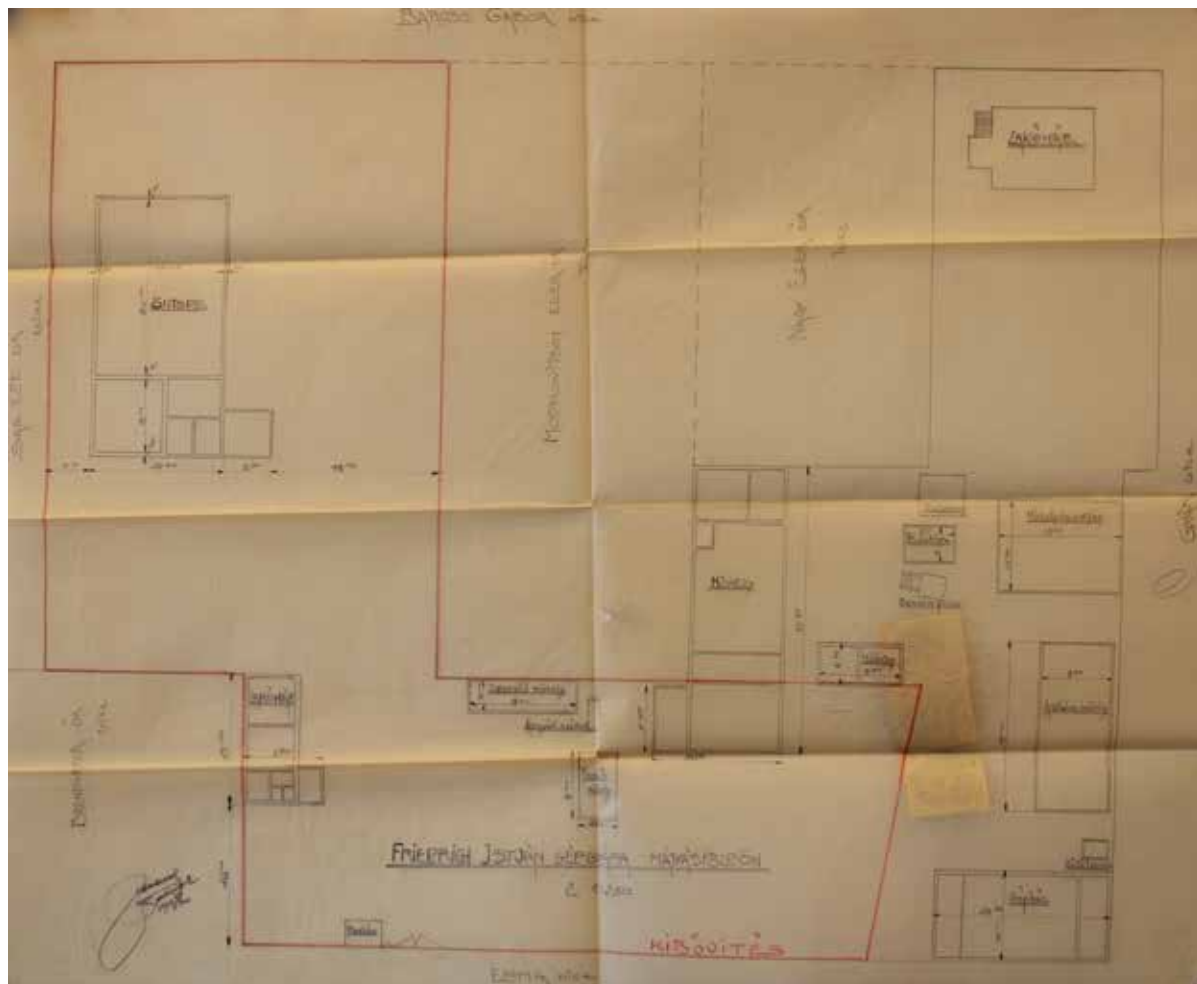
Friedrich gépészmérnöki oklevélének 1905. szeptember 29-i megszerzése²⁷ után tűzérőnkéntes lett a hadseregben.²⁸ Szolgálati idejének letöltése után tartalékos tűzér hadnagyi kinevezést kapott.

1906. október 3-án feleségül vette Asbóth Margitot.²⁹ Hamarosan két gyermekük született, Gitta és Erzsébet. 1906–1907-ben Németországba utazott tapasztalatszerzésre, a charlottenburgi műegyetemre. Majd az *Allgemeine Elektrizitätswerke* (*Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft*, a mai

²⁷ Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Levéltár, Oklevél könyv 2045–3908., 3498. számú oklevél.

²⁸ NÁDAS 1928, 34.

²⁹ *Pesti Hirlap*, 1906. szeptember 30., 13. Lásd még *Budapesti Hirlap*, 1906. szeptember 30., 9; *Magyarország*, 1906. október 2., 9.

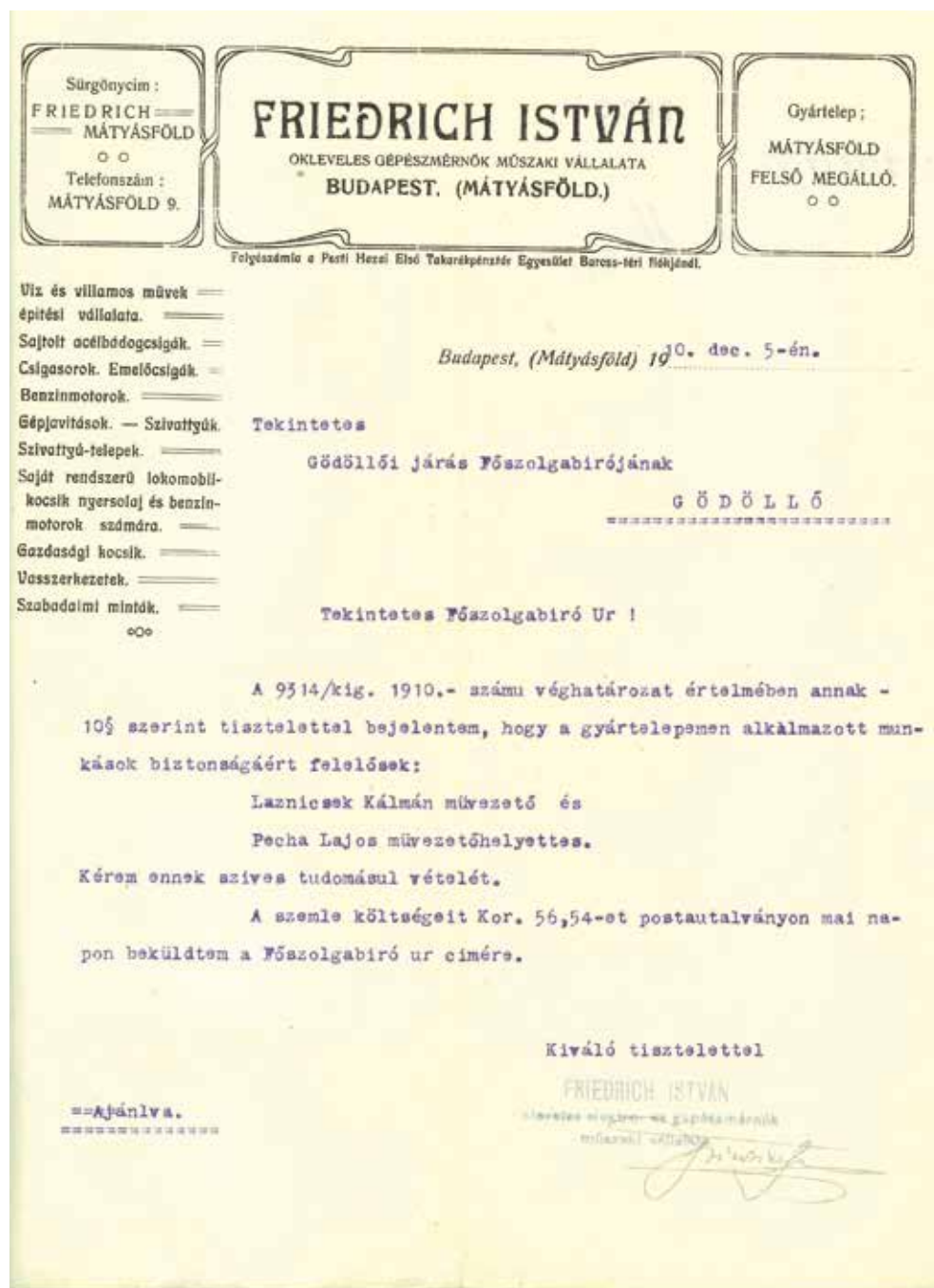

3. kép. Friedrich gyárának alaprajza, Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltára, IV. 427.b. 2012/1919

AEG elődje) mérnökeként helyezkedett el. Később főmérnökké nevezték ki.³⁰ Hazatérte után a Ganz Villamos Rt.-nél kapott állást. Ennek igazgatója apósa, Asbóth Emil volt, aki hosszú külföldi tanulmányút után a műegyetemi gépszerkezettanszék tanára volt, majd katedráról való leköszönését követően lett az említett cég vezetője. Tagja volt az Országos Ipartanácsnak és a Mérnök Tanácsnak is, 1908-ban Ferenc József-renddel tüntették ki. Az Asbóth családdal való kapcsolata segíthette Friedrich fővárosi nexusának kiépítését. Ezt követően rövid ideig az Altenstein és Brant mérnökök gépgyáránál dolgozott.³¹

³⁰ VIDOR 1921, 48–49.

³¹ *Félegyházi Közlöny*, 1908. április 12., 1.

4. kép. Friedrich válaszelevele a gödöllői járási főszolgabírónak (1910. december 5.), Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltára, IV. 427.b. 2012/1919

Feleségével 1908-ban Cinkotára költöztek. A Baross Gábor utcában vásároltak egy telket. Ez a település Újmatyásföld elnevezésű részén volt, ahol sok polgárcsalád telepedett le ebben az időszakban. Friedrich 1908-ban alapította meg a műhelyét, mely külön szivattyúteleppel is rendelkezett. Vállalkozása gyorsan fejlődésnek indult, 1914-re már 100 munkást foglalkoztatott. Növekedését nagyban köszönhetette a település mezőgazdasággal foglalkozó részének, mivel cége mezőgazdasági eszközöket gyártott és javított.³² A gyár fejlődése indokolhatta – nőhetett az elvégzendő adminisztratív feladatok mennyisége –, hogy 1908 decemberében már gépírókisasszonyt keresett.³³ Friedrich gyártulajdonosi viselkedéséről, munkásaihoz való viszonyáról kevés adat áll rendelkezésre. Takács István mesélte el – aki a Tanácsköztársaság idején autószerelő végzettséggel gépkocsivezető volt a Belügyi Népbiztosságnál –, hogy 1911-ben 13 évesen kezdett el dolgozni a későbbi miniszterelnök mátyásföldi gyárában mint autószerelő. 1913-ban Takács elmondása szerint Friedrich napi 10 órától 13 órára szeretne volna növelni a munkaidőt. Erre páran összeálltak, és hajnali öt helyett csak hét órára mentek be dolgozni. Erre a gyárvezetés és Friedrich felsorakoztatta őket, és a renitensnek tartott munkásokat felpofozták. Ezt követően Takácsék felbontották a szerződésüket.³⁴ Ebből a történetből inkább egy profit- és teljesítményorientált, a munkásai fizikai és lelkiállapotával kevésbé foglalkozó cégtulajdonos képe mutatkozik meg.³⁵

Két év után a gyára kinőtte eredeti telephelyét, ezért 1910. október 31-én Friedrich új engedélykérelmet adott be. Ebben részletesen leírta, hogy birtokában van egy áramfejlesztő telep, mely 2 darab „30-35 HP teljesítményű szívógáz motorból, az akkumulátor telepből és a kapcsolótáblából áll”, majd részletesen bemutatta ezeket az eszközeit, és arra is kitért, hogy a villamos telep „a Magyar Mérnök és Építész Egyesület idevágó szabályainak figyelembevételével létesült”. Emellett volt egy vasbeton alapra épült raktára egy 1 méter mélységbe épített benzinpincével, továbbá egy 10 méter magas „vasvázás víztorony”, mely 80 hektoliter víz tárolására volt alkalmas, végül egy próbahelyiség és egy műhelyépület, melyben a cég irodái is elhelyezést kaptak. Részletesen felsorolta, hogy milyen eszközökkel rendelkezik a gyár. Kérvényében egy új műhely építésére is kitért, mely 3 helyiségből állt, egy irodából, egy szerszámműhelyből és egy szerelési csarnokból.³⁶ A beadott kérvény alapján a gödöllői járás főszolgabírója helyszíni szemlét rendelt el november 24-re, melyre az iparfelügyelővel együtt minden környékbeli meg-

32 NÁDAS 1928, 34.

33 *Pesti Hírlap*, 1908. december 30., 31. Az álláshirdetésben kikötötte, hogy „csakis keresztény, feltétlenül tisztességes, jó házból való” jelentkezőket vár.

34 *Autó-Motor*, 1969. március 21., 3–4.

35 Ez abból a szempontból volt érdekes, hogy a világháború utolsó éveiben baloldali mozgalmakkal került kapcsolatba, és egy baloldali, szociálisan érzékeny, társadalmi reformokat képviselő csoportot is szervezett.

36 Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL PML) IV. 427.b Gödöllői járás főszolgabírói iratai. 2012/1919. Műszaki leírás. 1–3.

hívót kapott.³⁷ A november 8-i határozatában a tűzrendészeti felügyelőt is meghívta az ellenőrzésre.³⁸ A szemlén megjelentek Friedrich szomszédjai, Modrovich Elek és Nagy Elek is. A véghatározatot november 30-án állította ki Decsy főszolgabíró. Ebben egyrészt előírta, hogy a műhelyek ajtajai kifelé nyíljanak. A szellőzést is biztosítani kellett. Ezenkívül azt is belefoglalta a főszolgabíró, hogy a magasfeszültségű vezeték javítását csak teljes feszültségmentesítés mellett lehet végezni. Felhívták a tulajdonos figyelmét, hogy nevezze meg, kik felelősek a telepen dolgozók biztonságáért. Decsy József főszolgabíró végül megadta a létesítési engedélyt, miután sem Heinrich György járási tűzrendészeti felügyelő, sem más jelenlévő nem emelt kifogást.³⁹ Friedrich december 5-én tájékoztatta a főszolgabírót, hogy postautalványon elküldte neki a szemle költségeit. Majd hiánypótlásként bejelentette, hogy a művezető és helyettese felelős a telepen alkalmazott munkások biztonságáért.⁴⁰

Az ezt követő években cége szépen fejlődött. Annyira, hogy 1918 végén újra igény merült fel a bővítésre. Friedriché mellett más gyárak is létesültek a település környékén. A Magyar Általános Gépgyár – melybe a Skoda Művek is bevásárolta magát – 1916 januárjában elhatározta, hogy 70 holdon 1200 munkást foglalkoztató üzemet építtet fel Mátyásföld és a Rákospatak közé. Az erről beszámoló cikk is előrevetítette, hogy ez komoly változással fog járni a község számára, munkás- és tisztviselőcsaládok lakásokat keresnek majd a környéken. Ezenfelül ez „új munkaalkalom [helyi] szakmunkásoknak”. Azt is várták, hogy megnő az igény egy új iskolára.⁴¹ A márciusi képviselőtestületi ülésen tárgyaltak arról, hogy az épülő

5. kép. A Mátyásföldi Gépgyár munkásainak csoportképe 1913-ból, *Autó-Motor* 1969/3, 3

37 MNL PML IV. 427.b. 2012/1919. Gödöllői járás főszolgabírójának 1910. október 8-i határozata.

38 MNL PML IV. 427.b. 2012/1919. Gödöllői járás főszolgabírójának 1910. november 8-i határozata.

39 MNL PML IV. 427.b. 2012/1919. 1910. december 1-i véghatározat.

40 MNL PML IV. 427.b. 2012/1919. Friedrich István 1910. december 5-i levele.

41 *Cinkota környéke*, 1916. január 20., 2. A cikk szerzője ezenfelül kitért az esetleges negatív hatásokra is. Ez szerint veszélyeztetni fogja az anyaközség földműves jellegét, és „füstfelhőbe fogja burkolni az ország egyik legszebb nyaralótelepét”. Ezért sok villát eladnak majd. Végül megállapította, hogy Cinkotából ugyanúgy a főváros ipari elővárosa lesz, mint Újpestből.

repülőgépgyárhoz a cég megelőlegezi az útépités összegét (8500 koronára becsülték), melyet a község esetlegesen közmunkában fizetne vissza.⁴² 1917 elején már új gyártelep építéséről szóltak a hírek. A hadvezetőség a Fokker típusú repülőgéphez rendelt tőlük motorokat.⁴³ A környék iparosodásával szemben nem szűntek meg a kritikus hangok. Ezt erősítette, hogy 1917 folyamán a Roessman és Kühnemann vállalat és a Schlick–Nicholson cég is gyárépítésbe kezdett Mátyásföld mellett.⁴⁴

A cinkotai közvilágítás kálváriája

A 20. század elején egyre több kisebb településen is felmerült az igény, hogy megtörjék az éjszakai sötétség uralmát. Először a gazdagabb mátyásföldi üdülőtelepnél merült fel a közvilágítás és az ehhez kapcsolódó villamoshálózat kiépítésének ötlete. Erre pályázatot írtak ki, amelyre a környékre települt Friedrich István is beadta ajánlatát. Ebből azonban kisebb-fajta botrány kerekedett 1908-ban. A *Rákos vidéke* tudósítása szerint Friedrich mint még az Altenstein és Brant alkalmazottja tett ajánlatot. Miután kilépett a cégtől és önállósította magát, új feltételekkel szeretne volna megnyerni a nyaralótulajdonosok egyesületének támogatását, akik rendkívüli közgyűlésen hozzájárultak a szerződéskötéshez. Ezt követően Friedrich megtagadta az aláírást azzal az indokkal, hogy Mátyásföld Cinkotához tartozik, így külön nem köthetnek szerződést. Ezenfelül olyan hírek terjedtek, hogy Cinkota a Ganz társasággal szeretne megegyezni.⁴⁵ Fölmerülhet, hogy Friedrich esetleg azért hátrált ki az üzletből, mert a Ganz Villamossági Rt. igazgatója az apósa volt, de elképzelhető, hogy inkább a feladat komolysága és a költséges munka nagysága rettentette el, és élt a lehetőséggel, amikor talált egy kibúvót. Viszont a közvilágítás kérdését az egész településen rendezni kellett, ezért a cinkotai képviselőtestület is elkezdett foglalkozni az üggyel, miután úgy ítélték meg, hogy a telepek önállóan nem tudják megoldani a kérdést.

1911-ben a cinkotai képviselőtestület napirendre vette az ügyet, amelyhez ekkor már a vízvezeték-hálózat kiépítését is hozzáillesztették. Két pályázó jelentkezett: Friedrich István és a Phoebus⁴⁶ Villamos Vállalat.⁴⁷ Az április 11-i képviselőtestületi ülésen ismertették

42 *Cinkota környéke*, 1916. március 10., 2.

43 *Rákos és Cinkota környéke*, 1917. február 1., 3.

44 *Nép*, 1917. december 23., 3.

45 *Rákos Vidéke*, 1908. november 8., 3.

46 A cég nevét többféleképpen írták a korszakban. A tanulmányban egységesen Phoebusként szerepel.

47 Friedrich és cégének ekkori anyagi helyzetéről nincs pontos adat, viszont a Phoebus Villamos Vállalatok Rt.-jének beszámolóját 1910-re közzétették a Mihók-féle magyar *Compass*-ban. Itt többek közt szerepel, hogy a cég Budapesten kívül nyolc telephellyel rendelkezik, alaptőkéje 2 000 000 K, és folyó évben megkezdte a

Friedrich ajánlatát, mely szerint vállalja a település Országút – Csömöri út – Dietrich út – Szilas-patak által határolt területének villamos- és vízvezeték-hálózatának telepítését és a közvilágítás kialakítását, és kötelezi magát, hogy betartja a biztonsági szabályokat. A pályázatát kiegészítette még azzal, hogy a közvilágításért nem számol fel díjat, és tűzcsapokat is elhelyez. Pillér György képviselő hozzátette, hogy külön kellene választani a villamos- és a vízhálózat kiépítését. Mivel a Phoebus csak jelezte részvételi szándékát, konkrét ajánlat megkötésére kérték fel.⁴⁸ A lassú előrehaladás miatt a képviselők július 2-án arról határoztak, hogy kiküldenek egy bizottságot, hogy felmérje a község villanyvilágítással való ellátottságának az állapotát.⁴⁹ Az ügy augusztus 3-án került újból a testület elé. Azt kérték, hogy Friedrich mutassa be engedélyeit a beruházásra, mivel a Phoebusnak csak özvegy Berzeviczy Gáborné Batthyány Ilona grófné kastélyaig volt felhatalmazása hálózatfejlesztésre.⁵⁰ Augusztus 29-én Friedrich bemutatta engedélyeit és terveit; a Phoebus ennek ekkor még nem tett eleget.⁵¹ Október 25-én a testület újra tárgyalta az ügyet. Friedrich újra felmutatta az engedélyt a villanytelep felállítására és a közvilágítás kiépítésére. Két probléma merült fel: egyrészt a napirenden nem szerepelt a villanyvilágítási pályázatról való szavazás, ezért a jegyző szerint új közgyűlést kellene e célból összehívni. A képviselők végül megszavazták, hogy ezen az ülésen mégis tárgyalják az ügyet. A másik nehézséget az jelentette, hogy Friedrichnek már volt egy villanytelepe, mely a település egy részét (Újmátyásföld egy részét) már ellátta árammal, ezért Ádámffy V. Pál szeretne volna, ha kiveszik a pályázatból Friedrich területét. Pillér György ellenezte ezt, szerinte az egész településre kell vonatkoznia a kiírásnak. Véghatározatban végül Ádámffy javaslatát fogadták el, így Mátyásföld kikerült a pályázati felhívásból.⁵² November 7-én határoztak arról, hogy december 15-én versenytárgyalásokat tartanak, melynek kiírása: Mátyásföld kivételével Cinkota közvilágításának kiépítése, elektromos árammal való ellátása 50 évig, viszont ez nem terjed ki a villamosvasutak és más közlekedési eszközök áramellátásának biztosítására. Ezenfelül a technikai feltételeknél kitértek arra is, hogy a település utcáit, köztereit 130 db (80 db „féléjjeli”, 50 db „éjjeli”) izzós lámpával kell felszerelni, melyek égési ideje legalább 3500 óra. Kitértek továbbá arra is, hogy csak hazai anyagokat és alkatrészeket használhat fel a beruházó.⁵³

Vác–Budapest–Gödöllő helyiérdekű villamos vasutak és Budapest közelében egy központi villamosáramfejlesztő telep építését. DR. GALÁNTAI NAGY 1910, 756.

48 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL) V. 704.a 3. kötet. 154–155.

49 Uo. 175.

50 BFL V. 704.a 4. kötet. 4.

51 Uo. 5.

52 BFL V. 704.a 4. kötet. 17–18; LANTOS 2011, 144.

53 BFL V. 704.a 4. kötet. 20–21.

A testület több hónappal később foglalkozott újra a kérdéssel. 1912. május 2-án megállapították, hogy csak egy ajánlat érkezett be, a Phoebus Rt.-től.⁵⁴ Közben a Magyar Siemens Schuckert Művek Villamossági Rt. kérelmezte a községnél, hogy halasszák el a versenytárgyalást. Ezzel újra többszereplőssé vált volna a verseny.⁵⁵ Friedrich az 1912. október 15-i képviselőtestületi ülésen nyilatkozatot mutatott be. Ezt jegyzőkönyvbe vették. Eszerint a község a versenytárgyaláson a Phoebus Rt.-vel köthet szerződést, és Friedrich kijelentette, hogy semmilyen kára nem keletkezett emiatt, minden esetleges ilyen igényéről lemondott.⁵⁶

Később a Phoebus nem teljesítette a világítás kiépítését. Többek közt azért, mert 1913-ra komolyabb pénzügyi probléma alakult ki a vállalatnál, és 1914 elején konszolidálni kellett a céget.⁵⁷ A részvénytársaság helyzete később rendeződött.⁵⁸ 1916 márciusában Cinkota közgyűlése újra felszólította a Phoebust, hogy fejezze be a közvilágítás kiépítését. A cég a világháborúra hivatkozva közölte, hogy ennek nem tud eleget tenni. A képviselők bizottságot küldtek ki, hogy egyeztetéseket folytasson az ügyben.⁵⁹ A Barabás Béla vezette küldöttség csak Újmátyásföld ügyében ért el kisebb sikert. A cég ígéretet tett arra, hogy az egyesületnek adott lámpákat felszereli és azokat árammal fogja ellátni.⁶⁰ 1916 végére továbbra sem sikerült megegyezni a céggel. Sőt, novembertől 50%-kal megemelte az áram árát arra hivatkozva, hogy a szén 40%-kal, a munkabérek költsége pedig 100%-kal nőtt.⁶¹ Ezt azzal fokozták, hogy november 18-tól csak délután 4 és este 10 között szolgáltatnak áramot mind magán-, mind közfogyasztásra.⁶²

A századfordulón a villanyhálózat fejlesztése mellett a vízhálózat kiépítése is terítékre került. A képviselőtestület 1910–1911-ben kezdett ezzel foglalkozni. Friedrich István már korábban is érdeklődött a projekt iránt. 1908-ban megvette a Tuskulanum Házépítő Szövetkezet⁶³ szivattyútelepét és csővezetékét annak csődtömeggondnokától. A telepen építette ki gépgyárát, miután engedélyt kapott vízmű és gépműhely létesítésére. Ezt követően elkezdte a vízhálózat kiépítését, amire a telektulajdonosok adtak engedélyt, mivel ekkor még az utcák nagy része is magántulajdonban volt. Ezt a csőfektetést a község tudomásul

54 Uo. 56.

55 *Rákos Vidéke*, 1912. május 5., 5.

56 BFL V. 704.a 4. kötet. 51.

57 *Magyarország*, 1914. január 15., 22.

58 *Magyarország*, 1914. június 23., 4.

59 *Cinkota és környéke*, 1916. március 10., 2.

60 *Cinkota és környéke*, 1916. április 20., 2. A fejleményekről tájékoztató cikk nyitómondata érzékletesen írta le a helyzetet: „Cinkota község harcban áll a Phöbus villamosvállalattal.”

61 *Rákos és Cinkota környéke*, 1916. november 10., 3.

62 *Rákos és Cinkota környéke*, 1916. november 20., 3.

63 A szövetkezetet a későbbi Újmátyásföld területén hozták létre szintén parcellázási céllal a századfordulón, de csődbe jutott, ezt követően beolvadt a Corvin-telepbe.

vette és támogatta.⁶⁴ 1913 szeptemberében a cinkotai képviselőtestület megszavazta, hogy a községház és az iskolák udvarán lévő kutakat szivattyúval kell ellátni. A kivitelezésre Friedrich ajánlatát fogadták el.⁶⁵ A 20. század elején Cinkota lakóépületeinek 40%-ában volt vízvezeték-hálózat.⁶⁶

6. kép. Friedrich gyárának reklámja saját újságjában, *Cinkota és környéke*, 1915. december 10., 4

Friedrich „alapítványai”

Ipari vállalkozása mellett 1910-ben Friedrich István lapot alapított *Cinkota és környéke* néven. Az újság a Cinkotai Kerület Függetlenségi Pártjának, majd a Cinkotai Függetlenségi és 48-as Pártnak a hivatalos közlönye volt.⁶⁷ A későbbiekben kétszer is nevet változtatott, 1916-tól *Rákos és Cinkota Környékének*, 1917-től *Népnek* hívták. A lap vezércikkeiben általában országos ügyekkel és történetekkel foglalkozott. A középső oldalakon különböző helyi hírekről, rendezvényekről és szervezetek gyűléseiről tudósítottak. Ezenkívül beszámoltak a környékbeli települések legfontosabb eseményeiről. A hátsó oldalon kaptak helyet a – döntően helyi – hirdetések és a Friedrich család malackai gyógyszerárának reklámja is.⁶⁸ A cinkotai képviselőtestület 1911. április 11-én évi 200 koronát szavazott meg, hogy az újságban rendszeresen

7. kép. A *Cinkota és környéke* fejléce, 1915. december 24., 1

64 LANTOS 2012, 41.

65 LANTOS 2011, 163.

66 FARKAS 2013, 104.

67 LANTOS 2011, 137. A pártkörnek Friedrich is tagja volt. A lap munkatársai közé tartozott Vajdady Lehel, aki a titkári posztot töltötte be. *Rákos és Cinkota környéke*, 1916. november 10., 3.

68 BENEDEK 2002, 15.

közöljék a község hivatalos rendeleteit és hirdetményeit.⁶⁹ A lap főszerkesztője 1917. július 20-ig Barabás Béla volt.⁷⁰ A felelős szerkesztő posztját Friedrich maga töltötte be, leszámítva az 1916. január 10. és 1917. szeptember 20. közötti időszakot, amikor a tisztséget Hoffmann Károlynak adta át. A sajtóterméket a Világosság nyomdában nyomták.⁷¹ A lap a *Népre* történő címváltozás után a hivatalos pártközlöny helyett a „politikai hetilap” alcímet vette fel. A lap utolsó száma 1918. október 24-én jelent meg.⁷² Az újság megszűnésében közrejátszhatott a fokozódó papírhány és a laptulajdonos politikai elfoglaltsága. Friedrich a lap segítségével megerősíthette pozícióját a helyi függetlenségi pártkörben. Ez lehetőséget teremtett számára, hogy a pártvezetés felé is kapcsolatokat építsen ki. A mátyásföldi Barabás Bélának köszönhetően bekerült az országos pártkörbe is mint kültag.

Szerette volna fejleszteni a település sportéletét, ennek jegyében 1911 nyarán megalapította a Cinkota-Mátyásföld Sport Klubot. A *Nemzeti Sport* ősszel méltatta az új egyesület megalapítását. Arról számolt be, hogy az új csapat több szép mérkőzést játszott nagy közönség előtt. A labdarúgó mellett létrehoztak egy teniszszakosztályt is. A klub nyilatkozata szerint azt tervezték, hogy a klub az „MLSZ-be is belép, játékosait igazoltatni fogja, de bajnokságért játszani nem fog”.⁷³ 1913. május elején a klub csapata a MAFC-cal is összechapott, de 2:0-as vereséget szenvedtek.⁷⁴ Friedrich 1918 ősziéig vezette az egyesületet.

Friedrich mint cinkotai képviselő

Friedrichet 1912 novemberében községi képviselővé választották, 122 szavazatot kapott.⁷⁵ Rendszeresen részt vett a községi képviselőtestületi üléseken, több javaslatot is tett, többek között a BHÉV állomások áthelyezésére és további kocsmáztatási engedélyek kiadásának felfüggesztésére. A képviselőtestületben Friedrich képviselte szűkebb pátriája érdekeit. 1914. április 4-én felvetette, hogy a BHÉV megállóhelyei Mátyásföld alsó és felső kivételével mind baloldalt vannak kiépítve. Szerinte ezt egységesíteni kellene, mert balesetveszélyes a sín párokon való átkelés, amikor beáll a vonat. Ezenfelül mindkét oldalon esőbódét kellene

69 LANTOS 2011, 142. 4 évvel később 100 korona évi átalányt szavazott meg a képviselőtestület a községi hirdetmények közlésére, vö. LANTOS 2012, 136.

70 Barabás Béla főszerkesztőségének kezdetére nincs adat. Azért kellett lemondania, mert kinevezték Arad vármegyei főispánnak. *Rákos és Cinkota környéke*, 1917. július 20., 1.

71 Ez a Magyarországi Szociáldemokrata Párt nyomdája volt, itt nyomták a *Népszavát* is. A józsefvárosi Conti (ma Tolnai Lajos) utca 4. alatt lehetett megtalálni. FREUND 1930.

72 BENEDEK 2002, 27.

73 *Nemzeti Sport*, 1911. szeptember 17., 20; *Pesti Hirlap*, 1911. szeptember 10., 16.

74 *Sport-Világ*, 1913. május 5., 7.

75 *Rákos Vidéke*, 1912. december 1., 7.

építeni. Hozzátette, a vasúti megállóhelyeket éjjel is ki lehetne világítani. Az állomásokon lakó vasúti öröknek nem kellene engedélyezni, hogy disznókat tartsanak az állomásnál lévő lakóhelyük mellett.⁷⁶ A helyi közéletben való aktív szerepvállalásával az országos politikába való belépését is előkészítette.

1913-ban a Tisza István vezette kormány hozzákezdett a választójog reformjához is. Az 1914. évi XV. törvény szabályozta a választókerületi beosztást, a korábbi túl népes kerületeket felosztották, újratervezték. Azt számolták ki, hogy a tervezett 1,8 millió választópolgár 425 kerületre elosztva átlagosan 4226 főt jelent. Ezért a gödöllői kerületen is változtatni kellett,⁷⁷ miután 11 925 lakójával a negyedik legnagyobb volt az országban.⁷⁸ Az 1914. március 31-én kihirdetett törvényben szerepelt, hogy Cinkota lett az egyik új Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei választókerület székhelye.⁷⁹ Az ugyanekkor közzétett belügyminiszteri rendelet meghatározta, hogy mely települések tartoznak a cinkotai választókerülethez: Csömör, Cinkota, Kerepes, Kistarcsa, Nagytarcsa, Rákoscsaba, Rákoskeresztúr, Rákosliget és Rákosszentmihály.⁸⁰ Ezzel párhuzamosan a helyi politikai élet is megélénkült. A kerület pártjai megkezdték a felkészülést az 1915-ben esedékes országgyűlési választásokra.

A helyi függetlenségi pártkör (ekkor még Negyvennyolcas és Függetlenségi Párt Cinkotai Köre néven) 1898. január 30-án jött létre a település első politikai szervezeteként. Szándékaikat a következőképpen foglalták össze:

„[A] Kör célja önmívelődés, válogatott olvasmányok által; közérdekű, országos és községi ügyek megbeszélése és előmozdítása; a hazafiság érzésének fejlesztése; közhasznú felolvasások és nemes irányba szórakoztató mulatságok rendezése; a magyar alkotmány ismertetése a független államiság érdekében; az önkormányzati intézményekhez való ragaszkodásnak izmosítása; a község előljárósági, valamint vármegyei és országos képviselő választásoknak hazafias szellemben való befolyásolására.”⁸¹

76 BFL V. 704.a 5. kötet. 45.

77 Ezeknek a változtatásoknak az volt az alapvető célja, hogy arányosabbá tegyék a kerületi beosztást. A korábbi rendszerben legalább 30-40 olyan kerület volt, ahol csak pár száz szavazó élt, miközben voltak óriás kerületek.

78 1914. évi XV. tc. indoklása. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91400015.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D47>

79 1914. évi XV. tc. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91400015.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D47>

80 A m. kir. belügyminiszter 55.000/1914. B.M. számú körrendelete. Az országgyűlési képviselő-választókerületek részletes beosztásának közzététele. *Budapesti Közlöny*, 1914. március 31., 5–59.

81 LANTOS 2011, 75.

Lantos Antal szerint a kör volt az „egyetlen cinkotai szervezet, amelyik rendszeresen szervezett előadásokat és táncmulatságokat”.⁸² A település leghíresebb lakója, özv. Beniczky Gáborné szül. Batthyány Ilona grófnő – aki Batthyány Lajos, a 48-as mártír miniszterelnök lánya volt – támogatta a szervezetet, mely gyakran tanácskozott a cinkotai kastélyában.⁸³ Friedrich István Cinkotára költözése után nem sokkal bekapcsolódhatott a szervezet működésébe.

1914 elején elindult a felkészülés a következő választásokra. A kerület függetlenségi jelöltjének Friedrich Istvánt szánták.⁸⁴ A gyáros felkérése mellett egyrészt helyi ismertsége, másrészt közéleti aktivitása szólhatott, harmadrészt a pártkör hivatalos közlönyének kiadója is ő volt. Ezenkívül Barabás Béla segítségével a függetlenségi párt országos pártvezetésével is elkezdett kapcsolatot kiépíteni. A függetlenségi kör február 23-ra nagy népgyűlést tervezett, ahol a kör elnöke, Ádámffy V. Pál és Friedrich szólaltak fel. A program szerint Friedrich ismertette a választójogi törvényjavaslatot.⁸⁵

Egymás után tartották a választási gyűléseket a cinkotai kerület településein. Általában simán lezajlottak a rendezvények. Rákoskeresztúron azonban konfliktusba keveredtek a gödöllői járás szolgabíróságának képviselőjével. Szilágyi Gábor szolgabíró nemtetszését fejezte ki, hogy Friedrich korrupcióval vádolta a kormányt, és kritizálta annak választójogi szabályozását. Vitatkozni kezdett a szónokkal, majd behívatta a magával hozott rendőröket és csendőröket az ipartestületi székházba, ahol a gyűlést tartották, azok pedig „kituszkolták” a teremből az összegyűlteket.⁸⁶ Ez hosszabb távon nem zavarta meg Friedrichék korteshadjárát. A képviselőjelölt amerikai útjáig még tartottak több gyűlést is.

Friedrich Barabás Bélának köszönhetően vehetett részt Károlyi Mihály 1914. nyári amerikai körútján. A küldöttség szinte minden fontosabb magyar közösséget meglátogatott, nagygyűléseket tartottak és adományokat gyűjtöttek.⁸⁷ A trónörökös elleni merényletet követően hazaindultak, viszont Franciaországban több hónapra internálták őket.

82 Uo. 106.

83 A grófnő, aki gróf Batthyány Lajos miniszterelnök és gróf Zichy Antónia második gyermeke volt, a kezdetektől fogva támogatta a függetlenségi mozgalmat.

84 A cinkotai kerület függetlenségi pártjának szervezése. *Magyarország*, 1914. április 5., 2.

85 *Magyarország*, 1913. február 24., 4; LANTOS 2011, 158.

86 *Pesti Hírlap*, 1914. április 7., 4. A feloszlítás után a tömeg visszatért, hogy meghallgassa a szónokok rövid beszédét, de hamarosan fel kellett oszlaniuk, mivel hír érkezett arról, hogy nagy létszámú erősítést kapnak a csendőrök. A függetlenségi párthoz közel álló *Magyarország* így kommentálta a szolgabíró tevékenységét: „A kísérletező szolgabírócska a gyűlés szónokainak állandó zavarásával és párhuzamos szónoklatok tartásával pompás iskolát alapított, melynek bizonyára igen sok követője akad a jövőben, különösen akkor, ha még azt is megtudják, hogy a hatalmas szolgabíró úr csendőrökkel és rendőrökkel verette a gyűlést.” *Magyarország*, 1914. április 7., 5.

87 BARABÁS 1929, 187.

A külföldről való kalandos hazatérés után – Károlyi Mihállyal Spanyolországon keresztül hajóval jutottak haza – Friedrich katonai szolgálatra jelentkezett. A háború első időszakában a keleti frontra vezényelték. Itt egy időben Szurmay Sándor egyik parancsőrtsíjtje volt.⁸⁸ Később előléptették tartalékos tüzérszázadossá, így vett részt Przemyśl erődjének első ostromában a VII. számú Védelmi Kerület kerületi tüzérparancsnokaként. A harcokban kiemelkedő teljesítményt nyújthatott, mivel Katonai Érdemkeresztre terjesztették fel.⁸⁹ Egy idő után átvezényelték egy tüzérségi javítóosztaghoz.

Rendszeresen kapott eltávozást a frontról. Nem vesztette el a kapcsolatát Cinkotával. Több ügyben továbbra is szerepet vállalt a település életében. Egyik alkalommal, 1915. december 19-én Lacsny Árpáddal együtt létrehozták a Cinkota Vidéki Takarékpénztárt mint szövetkezetet, melynek elnökévé választották.⁹⁰

1916. január 4-ére írták ki a helyhatósági választásokat. Cinkotának ekkor már 40 fős képviselőtestülete volt.⁹¹ Friedrich továbbra is a testület tagja maradt (1918-ig), régi jogon.⁹² A választásokat követő héten az újságjában élesen támadta a szavazás lefolytatását, mivel úgy látta, hogy azt több eszközzel is manipulálták. Egyrészt „titkosan” tartották meg, mivel „alig tették közhírré”, majd gyakorlatilag csak a földműveseknek nyomtattak szavazólapot, „megfeleltek az iparosságról és fumigálták [azaz semmibe vették] a vagyonos Mátyásföld tekintélyes lakosait”. A szavazók kb. 17%-a vett részt a választáson; Friedrich véleménye szerint nem lehet úgy tekinteni, hogy az alacsony részvételi arány oka a nagyszámú

88 *Rákos és Cinkota környéke*, 1917. január 10., 3. Friedrich az uzsoki hágóért folyó harcok idején a tábornok törzsénél teljesített szolgálatot, vö. SZURMAY 1940, 193.

89 A kitüntetés indoklása: „Csoportjának a tüzet kimagasló hidegvérrel és körültekintéssel vezette, és saját kezdeményezéséből az ütegeinek tüzet időben összpontosította, mellyel az ellenségnek jelentős károkat okozott. Egy közelében becsapódó gránát a földre vetette, ami által egy rövid időre eszméletét veszítette. Öntudatát visszanyerve fáradhatatlanul vezette tovább a tüzet.” KISS 2012, 526.

90 A takarékpénztár összetétele azt mutatja, hogy Friedrichnek erős befolyása volt a létrehozásában. A tagok közül dr. Sándor Oszkár ügyvéd Friedrich cégének volt a jogtanácsosa. Asbóth Miklós Friedrich sógora volt, Hoffmann Károly pedig hosszabb időn keresztül segítette közéleti tevékenységeiben, többek közt mint a *Nép* egyik szerkesztője, vagy később mint pártszervező. Egy időben még a mátyásföldi gépgyárat is vezette. LANTOS 2012, 140–141. Lantos megállapította, hogy a tisztikar háromnegyede mátyásföldi, többségében újmátyásföldiek. Feltételezése szerint a takarékpénztárt elsődlegesen Újmátyásföldnek hozták létre. Lantosnál tévesen szerepel a december 25-i alakulási dátum, mivel az újság szerint ez már 19-én megtörtént. *Cinkota és környéke*, 1915. december 24., 2.

91 LANTOS 2012, 187; *Cinkota és környéke*, 1916. január 10., 2. 10 képviselői helyre (5 lejárt és 5 sorsolás útján kiesett mandátum) írtak ki választást, amelyet két kerületben tartottak meg. Az elsőhöz az anyaközség, Mátyásföld és Újmátyásföld tartozott, itt 7 rendes és 3 pótagot választottak meg. A másodikhoz tartozó Ehmann-telep és Sasalom 3 rendes és 1 pótag mandátumára volt jogosult. Egy későbbi cikk alapján Friedrich 1916-ban virilistaként is bekerülhetett volna a testületbe. *Cinkota és környéke*, 1916. február 20., 2.

92 BFL V. 704.a 6. kötet. 163. Az új választás idején a korábban megválasztottak sorsot húztak, és akik „nyertek”, továbbra is a testület tagjai maradtak.

katonáskodó lett volna. Ezenfelül szerinte nem a megfelelő névjegyzéket (az 1914 második felében összeállítottat) használták, így az 5-6 éve ott adót fizető polgároktól elvették a szavazás lehetőségét. Friedrich a községi testület alakuló ülésén is kifejtette kritikáját, de azt nem vették figyelembe.⁹³ Képviselőként két fontosabb előterjesztése volt, mindkét esetben a háborús segély kibővítését vagy emelését támogatta. Az első alkalommal a helyettesítő aljegyző kérte maga számára segély megszavazását, mivel mint helyettes ilyet nem vehetett volna igénybe. Friedrich felszólalt Schultz János aljegyző kérvénye mellett, „jogosnak és méltánylandónak” tartotta a kérést.⁹⁴ Egy másik esetben támogatta Holamann Viktor rendőrőrmester kérvényét, amelyben javaslatot tett arra nézve, hogy a helyi rendőröknek és csendőröknek 60 korona/hó segélyt szavazzanak meg. Ezt a javaslatot a tárgyalása során kiegészítették még ugyanakkora mértékű lakhatási segéllyel.⁹⁵

A háború a hátszágban egyre inkább veszélyeztette a közéleti életbiztonságát. Az árak rohamos emelkedése miatt szabályozni kellett a legfontosabb élelmiszerek árát. Az élelmiszer-ellátás is állami ellenőrzés alá került. 1915 végén a cinkotai igénylők egy része „rossz lisztet kapott” búzaliszt helyett, amiről 1915 decemberében a község főjegyzője, Huszka Jenő számolt be. Ezt több képviselő, köztük Friedrich sem fogadta el. Azt kérte, hogy a jövőben kapjanak rendszeres tájékoztatást az ügyben. Ádámffy V. Pál kezdeményezte, hogy küldjenek ki egy bizottságot, mely felülvizsgálja az elszámolásokat.⁹⁶ A lisztügy nem rendeződött véglegesen, rendszeresen előkerült a következő években, többek közt az ellátási nehézségek fokozódása miatt. Pár hónappal később az újmátyásföldiek egyesülete (Újmátyásföldi Ház- és Telektulajdonosok Egyesülete) foglalkozott az üggyel. Általános volt az aggodás, hogy liszthiány lesz.⁹⁷ A szomszédos Rákosszentmihályon valóban liszt- és kenyérhiány lépett fel.⁹⁸ A Pest vármegyét vezető Ráday Gedeon által elnökkölt közigazgatási bizottság megvizsgálta a felmerült problémákat, és megállapította, hogy minden rendben van.⁹⁹ Cinkotán nem igazán javult a hangulat. Az október közepén tartott képviselőtestületi ülésen újra előkerült az ügy. Friedrich hangsúlyozta, hogy ő már 1914–15-ben figyelmeztette a főjegyzőt, ne foglalkozzon „ilyen ügyletekkel”. Barabás Bélával együtt követelte, hogy minél hamarabb vizsgálják ki a „liszt-ügyet”.¹⁰⁰ Az általa vezetett bizottság november végén felszólította az érintetteket,

93 *Cinkota és környéke*, 1916. január 10., 2.

94 BFL V. 704.a 6. kötet. 140.

95 BFL V. 704.a 7. kötet. 48–49.

96 *Rákos és Cinkota környéke*, 1915. december 24., 3.

97 *Rákos és Cinkota környéke*, 1916. szeptember 10., 1.

98 *Rákos és Cinkota környéke*, 1916. szeptember 20., 3.

99 *Rákos és Cinkota környéke*, 1916. szeptember 20., 3.

100 *Rákos és Cinkota környéke*, 1916. október 20., 2.

hogy jelenjenek meg előttük.¹⁰¹ Az élelmezési helyzet 1917 elején sem javult. Folytatódott a drágulás. Polgár Ferencné vezetésével egy női deputáció kereste fel az előljáróságokat az élelmezés javítását kérve. A szűkölködő lakosság panaszait írásba foglalták, és Friedrichet kérték volna fel a küldöttség vezetésére. Ezt azonban nem tudta teljesíteni, mert megérkezett a behívója. Viszont megígérte, hogy felkeresi a kerület képviselőjét, Héderváry Lehel, hogy járjon közben az érdekükben.¹⁰²

Friedrich szűkebb lakókörnyezetét, Újmátyásföldet sem kerülték el a háború okozta nehézségek. Az 1916. április 1-jén tartott értekezleten kevesen vettek részt, hiszen a férfiak jelentős része katonaként szolgált. Amiatt jöttek össze, hogy megakadályozzák „a szabálysze-
gő elemeket” abban, hogy a bekerítetlen telkekre hordják a szemetet.¹⁰³ Májusban Cinkota világhírű lett egy rövid időre. Ekkor találták meg ugyanis Kis Béla bádogos áldozatait.¹⁰⁴ A bűncselekmény felhívta a figyelmet a külvárosok közbiztonsági problémáira. Rövidesen több telepen éjszakai őrseget szerveztek. A képviselő-testület intézkedéseket tett annak érdekében, hogy megerősítse a rendőri jelenlétet Cinkotán és környékén. Érdekes volt, hogy a község mellett található fogolytábor és katonai tábor¹⁰⁵ nem csökkentette a lakók biztonságérzetét. Az augusztus 10-i képviselőtestületi ülésen értékelték a helyzetet, és megállapították, hogy a behívott katonák miatt jelentősen romlott a település közbiztonsága. Úgy döntöttek, hogy az itthon maradt férfilakosság este 10 és hajnali 3 között őrseget állít.¹⁰⁶ A Cinkotán is megjelenő galíciai, döntően zsidó származású menekültek már komolyabb ellenérzéseket szültek. Ez Friedrich újságjában is megjelent.¹⁰⁷ Az újmátyásföldiek egye-
sülete 1916. szeptember végén elhatározta, hogy elkezdik az utak rendbetételét, legalább salakkal feltöltik azokat.¹⁰⁸

Friedrich 1916. április 29-től újra az északkeleti fronton szolgált egy mozgó tüzérségi javítóosztag parancsnokaként.¹⁰⁹ Augusztus végén érkezett hír Friedrich István súlyos sebesüléséről. Ekkor már hetek óta nehéz körülmények között kellett dolgoznia. Az ekkor zajló Bruszilov-offenzíva csak tovább rontott a csapat helyzetén, amikor egy front közelében lévő ágyút kellett megjavítaniuk. Az ellenséges tüzérség heves tüzecsapást mért a területre.

101 *Rákos és Cinkota környéke*, 1916. november 20., 2.

102 *Rákos és Cinkota környéke*, 1917. február 10., 3.

103 *Cinkota és környéke*, 1916. április 1., 3.

104 *Cinkota és környéke*, 1916. május 20., 1; *Cinkota és környéke*, 1916. május 20., 2.

105 *Cinkota és környéke*, 1916. június 1., 2.

106 *Rákos és Cinkota környéke*, 1916. augusztus 10., 1.

107 *Rákos és Cinkota környéke*, 1916. szeptember 10., 3. Amikor egy évvel később megalakult a helyi keresztény-szocialista csoport, az újság már elítélte a felekezeti gyűlöletkeltést és az antiszemitizmust. *Rákos és Cinkota környéke*, 1917. szeptember 20., 2.

108 *Rákos és Cinkota környéke*, 1916. október 1., 2.

109 *Cinkota és környéke*, 1916. május 1., 2.

Ekkor „a legsűrűbb srappeltűzben autójával keresett menekvést, de egy világító bomba fénye úgy elvakította, hogy a gépkocsit egy mocsárba vezette, és órákon át eszméletlenül feküdt a kocsi alatt. [...] Meghűlt, mellhártyagyulladását kapott és jelenleg Wygodában, a halicsi magánkorházban ápolják. Állapota javul.”¹¹⁰ Később Budapestre került, a XVI. helyőrségi kórházba, ahol mellhártyagyulladással és vérhassal ápolták.¹¹¹ Sebesülése után megkapta a bronz vitézségi érmet.¹¹² Felgyógyulás után újra bevonult katonai szolgálatra, de ekkor már nem került a frontra. 1917 márciusától a bécsi Arsenal hadiipari gyárban szolgált tovább, viszont még a háború vége előtt leszerelték.¹¹³

A háború nem csak a legalapvetőbb szükségletek területén okozott kormoly problémákat. Friedrich lapja foglalkozott azzal, hogy a „községre szomorú hatása a háborús időknek, hogy a társadalmi élet a klubokban, kaszinókban megszűnt”. A Mátyásföldi Kaszinó – melynek a későbbi miniszterelnök is tagja volt – szinte teljesen beszüntette a működését. Szórakozás nem volt, csak jótékony célú csendes estélyeket tartottak. A Mátyásföldi Teniszkлуб is elcsendesült. Elhagyatottan álltak a Cinkota-Mátyásföld Sport Klub újmátyásföldi pályái. A lovas szakosztálya fel is oszlott. A Cinkotai Függetlenségi Kör termeiben betegeket ápoltak. Sem a Cinkotai Polgári Kör, sem az Ehmanntelepi Egyenlőségi Kör, sem az Újmátyásföldi Egyesület nem tartott mulatságokat és összejöveleteket, már csak a háborús nehézségek könnyítésében próbáltak segíteni. A cikket a szerző azzal zárta, hogy a szomszédos településeken éppen ellenkező helyzet van, Rákoskeresztúron, Rákosligen és Rákosszentmihályon zajlik az élet, a sportklubok is egymás után szervezik az újabb és újabb összejöveleteket.¹¹⁴ Cinkotán is megpróbálták 1917 elejétől kezdve újraindítani a társadalmi életet. Batthyány Ilona grófnő támogatásával a cinkotai függetlenségi pártkörben jótékonyági műsort szerveztek. Friedrich István 5 koronával fizetett felül.¹¹⁵ 1918. szeptember elején újrakezdte működését a Cinkota-Mátyásföldi Sport Klub, melyet Friedrich alapított.¹¹⁶

1917. január 14-én Friedrich Istvánt az Anna- és Árpádtalepi¹¹⁷ Asztaltársaság díszelnökévé választották meg. Azzal köszönte meg a kitüntető bizalmat, hogy „biztosította az egybegyűlt polgárságot, számíthatnak, mint a múltban úgy a jövőben érdeklődésére és segítségére”. Hozzátette, hogy „az asztaltársaságnak mindent el kell követnie, hogy a telepek összes

110 *Rákos és Cinkota környéke*, 1916. augusztus 20., 2.

111 *Rákos és Cinkota környéke*, 1916. szeptember 1., 3.

112 *Honvédségi Közlöny*, 1916. június 3., 1467.

113 A lap felelős szerkesztője és kiadója. *Rákos és Cinkota környéke*, 1917. március 10., 2.

114 *Rákos és Cinkota környéke*, 1916. október 1., 2.

115 Özv. Beniczky Batthyány Ilona 100 koronával fizetett felül. *Rákos és Cinkota környéke*, 1917. január 20., 3.

116 *Nép*, 1918. szeptember 1., 4. Ettől kezdve Mátyásföldi Sport Klub néven folytatta tevékenységét.

117 Ezek is Cinkota telepei voltak, melyek az anyaközségtől északra helyezkedtek el.

lakosait tekintet nélkül a társadalmi állásukra és foglalkozásukra, tagjaik közé toborozza”.¹¹⁸ Pár hónappal később átalakultak, és április 15-én amellet döntöttek, hogy a továbbiakban Anna- és Árpádtelepiek Polgári Köre legyen a társaság neve. Hosszabb távon azt szeretnék volna elérni, hogy önálló kisközséggé váljanak.¹¹⁹

A háború negyedik évének kezdetét Friedrich otthon tölthette családja körében, de arra is kihasználta az alkalmat, hogy Mátyásföld érdekében fellépjen a cinkotai közgyűlésben. A testület a kéményseprők működését és díjazását tárgyalta. A telepek – leginkább az újmátyásföldiek (Modrovich Elek és Friedrich) – kifogásolták, hogy náluk drágábban seprik a kéményeket. Huszka Gyula főjegyző azzal védekezett, hogy a települést még a következő évben is köti a szerződés. Friedrich erre úgy válaszolt, hogy amikor lejár a szerződés, akkor azt úgy kell újrakötni, hogy már a telepekre is vonatkozzon.¹²⁰

Újra közelebb került az országos politikához. 1917 júniusában Friedrich István volt az egyik szervezője a Cinkotán tartott függetlenségi nagygyűlésnek. A helyi 48-asok szerettek volna kiállni a választójogi reformért, miután Pestmegye közgyűlése 194:34 arányban elutasította a jogkiterjesztést.¹²¹ A környező települések lakói mellett meghívták a párt vezetőit is. Károlyi Mihály is elfogadta az invitálást. A június 29-én délelőtt megtartott gyűlésen elfogadták a Friedrich által beterjesztett határozati javaslatot, melyben kiálltak a választójog széles körű kiterjesztése és az „annexió mentes, minden népet kielégítő béke mellett”.¹²² Friedrichnek a gyűlés sikeres lebonyolítása után vissza kellett térnie a bécsi Arsenalba, mivel lejárt a betegszabadsága.¹²³ A reményteli gyűlés után egy héttel egy nem túl optimista cikk jelent meg Friedrich újságjában. Ebben arra panaszkodott a szerző, hogy az Esterházy Móric vezette kormány ugyanúgy kezeli a személyi kérdéseket, mint a régi kormányok. A „sógorkomaság” elvén felépülő kabinetet átjárta a határozatlanság.¹²⁴ Pessimista hangulata csak fokozódott. Augusztus 20-i vezércikkében már arról írt hosszabban, hogy a korábbi reményteljes neki-buzdulás már teljesen elveszett, és a kulisszák mögött folyik az egyezkedés.¹²⁵

1917. szeptember 2-án összeült a Kísszentmihályi¹²⁶ Polgári Kör, amely az élelmezési problémák kezelésére egy bizottságot küldött Hadik Jánoshoz a lisztellátás javítása érdekében. A küldöttség vezetésére Friedrichet kérték fel. Hadik tájékoztatta őket, hogy senkivel

118 *Rákos és Cinkota környéke*, 1917. január 20., 2.

119 *Rákos és Cinkota környéke*, 1917. április 20., 2.

120 *Rákos és Cinkota környéke*, 1917. február 1., 2.

121 *Rákos és Cinkota környéke*, 1917. június 20., 1.

122 *Magyarország*, 1917. június 30., 2. Lásd még *Népszava*, 1917. június 30., 5; *Világ*, 1917. június 30., 4; *Az Újság*, 1917. június 30., 5; *Rákos és Cinkota környéke*, 1917. július 10., 1–2.

123 *Rákos és Cinkota környéke*, 1917. július 10., 3.

124 *Rákos és Cinkota környéke*, 1917. július 10., 2.

125 *Rákos és Cinkota környéke*, 1917. augusztus 20., 1.

126 Kísszentmihály Újmátyásföldtől északra helyezkedett el, Rákosszentmihály és Annatelep között.

8. kép. Friedrich István mint Magyarország miniszterelnöke, Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár, ltsz. 3745/1957 fk

nem tehet kivételt. Majd felkeresték az Olaj- és a Zsírközpontot. Ott is hasonló válaszokat kaptak.¹²⁷ Október elején az Ehmann-telepi asszonyok az ellátási nehézségeik miatt elégedetlenségükben Friedrichhez fordultak, hogy képviselje az ügyüket. Hadik Jánoshoz memorandumot juttattak el, majd a községi képviselő javaslatára Décsy Józsefet, a gödöllői főszolgabíró keresték fel. Neki elmondták, hogy a helyi élelmézési bizottság nem hallgatta meg őket, „rossz néven vették, hogy örökösen panaszkodó és rendetlenkedő asszonynépség” zavarja őket. A főszolgabíró meghallgatta sérelmeiket, leváltotta a bizottságot.¹²⁸

Friedrich egy politikai mozgalom szervezésére is kísérletet tett. 1917. szeptember végén a szintén cinkotai illetőségű Csizmadia Sándor szociáldemokrata politikussal és költővel együtt létrehozta a Néptársaság nevű mozgalmat. A következő hónapokban elkezdték a szervezet kiépítését és programjának megalkotását. Teljes politikai jogegyenlőséget követeltek férfiak és nők között, úgy gondolták, a „termelési

eszközök (pl. föld, gyár) azok kezébe kellene, hogy kerüljenek, akik a termelést végzik”. Leginkább a környező településeken próbáltak tagokat toborozni.¹²⁹ Nem találtak komoly támogatottságra. A Néptársaság 1918 januárjában beszüntette tevékenységét.

Április elején megtartotta közgyűlését az Újmányásföldi Ház- és Telektulajdonosok Egyesülete. Miután az elnök megtartotta beszámolóját, Friedrich István hosszabb kritikát

¹²⁷ Rákos és Cinkota környéke, 1917. szeptember 10., 2.

¹²⁸ *Nép*, 1917. október 14., 3.

¹²⁹ *Nép*, 1917. október 7., 1.

intézett az elnökséghez, annak kapcsán, hogy négy év óta nem tartottak közgyűlést, és az alapszabályok betartatásával sem foglalkoztak. Mások szintén bíralták a vezetést. Ennek ellenére az egyesület elnöksége egyhangúlag megkapta a felmentvényt. Kesnya Géza elnököt újraválasztották, Friedrich választmányi tag maradt.¹³⁰ Április 23-án újra összeültek. Tárgyaltak a Phoebus, a vízmű és a rendfenntartás kérdéséről. Építkezési szabályrendeletet fogadtak el. Határozatot hoztak az utak karbantartásáról.¹³¹ Ezt követően rendszeresebben üléseztek, ezzel erősítették a telep kohézióját. Pár hónappal később már a járdára gyűjtöttek pénzt.¹³² 1918 augusztusában Kopeckzy József gépészmérnököt bízta meg, hogy vizsgálja meg a Phoebus és Cinkota kapcsolatát, aki megállapította, hogy a cég állításai nem állják meg a helyüket (például hogy 8 fagymentes hónap kellett volna a hálózat kiépítéséhez), és azt javasolta, hogy a községnek határozottabban kellene fellépnie az esetleges kártalanítás érdekében.¹³³

1918. szeptember 1-jén több év után újra megtartotta közgyűlését a Cinkota-Mátyásfüldi Sportklub. Friedrich lemondott az elnöki tisztségéről. Beszédében kitért arra, hogy „a lelkemben megvan már a hajlandóság, hogy a háború utáni időre előkészüljenek, ezért a szép múltú klub újból akcióba lép és nemcsak sportpálya építését tervezi, hanem kaszinó jellegű klubházat is szándékozik létesíteni”. A klub elnöke Zerkovitz Emil, alelnöke dr. Sándor Oszkár (Friedrich ügyvédje) lett.¹³⁴

Friedrich 1918 októberétől egyre inkább eltávolodott a település életétől. A háború véget ért. Viszont az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése és az őszirózsás forradalom új helyzetet teremtett Friedrich István életében: a Károlyi-kormány hadügyi államtitkára lett. Egyre komolyabb szerepet játszott a függetlenségi párton belüli politikai küzdelmekben. 1919 januárjára teljesen szembekerült egykori pártvezérével, Károlyi Mihállyal. Aktívan részt vett az alakuló ellenforradalmi mozgalomban és Lovászy Márton pártjának szervezésében.

A cégének ügyeivel azért még megpróbált foglalkozni. Újabb gyártelepbővítési engedélykérelmet adott be 1919. február 20-án.¹³⁵ Március 1-jén fogalmazott válaszlevelében a gödöllői főszolgabíró kérte, hogy csatolja a műszaki leírást az újonnan létesítendő helyiségekről és gépekről. Ezenkívül megkérdezte, hogy kívánja-e a kerületi iparfelügyelő megjelenését a

130 *Nép*, 1918. április 15., 2.

131 *Nép*, 1918. május 1., 3.

132 Friedrich újságja úgy jellemezte a növekvő tenni akarást, hogy egy „új éra van kialakulóban”. *Nép*, 1918. július 15., 3.

133 *Nép*, 1918. augusztus 15., 4.

134 LANTOS 2012, 164.

135 MNL PML IV. 427.b. 2012/1919. Friedrich István 1919. február 20-i levele.

telepengedély tárgyalásához.¹³⁶ Március 28-án az illetékes szerv konstata, hogy a többszöri felszólítás dacára nem érkezett semmifajta válasz.¹³⁷

A Tanácsköztársaság hatalomra kerülése után Friedrich illegalitásba húzódott. Pár héttel később le is tartóztatták. A fogságból kiszabadult. 1919. augusztus 7-től november 24-ig Magyarország miniszterelnöke lett. Ezt követően március 15-ig a hadügyminiszteri tárcát vezette. Ebben az időszakban Friedrich már Budapesten lakott, miniszterelnökként a Sándor-palotában, majd 1920 tavaszától az Attila körúton bérelt lakást. Már csak a vállalkozása kötötte Cinkotához.

Még 1918. október 6-án Friedrich István Újmatyásföldön létrehozta a Corvin Vasöntő részvénytársaságot.¹³⁸ A cég tulajdonába került az újmatyásföldi vízhálózat is. Ez két cső-kutat és két magas tárolót jelentett, és majdnem 10 km-es csőhálózatot.¹³⁹ A cég 1920-ban magába olvasztotta „Friedrich István matyásföldi gépgyárát”,¹⁴⁰ és ezzel létrejött a Corvin Vasöntő és Gépgyár Részvénytársaság.¹⁴¹ Az alaptőkéket 6 900 000 koronában határozták meg (690 darab 10 ezer koronás részvény formájában bocsátották ki). Az igazgatóság tagja volt Friedrich mellett Asbóth Emil (Friedrich apósa), Hegedűs Izsó, dr. Pfeffer Károly, dr. Stranzky Zsigmond, Stasser Ernő, Magyar M. György, Kertész Arthur, Kertész Gyula, Kertész Vilmos, Rémi Fülöp és Vágó József.¹⁴² 1920 őszén komoly gyárbővítést hajtottak végre a matyásföldi telepen. Az építkezésre a *Pesti Napló* információi szerint Friedrich nem kért engedélyt. Állítólag mozgalom is indult a gyár működése ellen.¹⁴³ A céget 1923 nyarán megvette a Magyar Mezőgazdasági Hitelintézet.

Friedrich matyásföldi gépgyárának budapesti lerakata, mely a Vilmos császár út 55. alatt volt megtalálható, nem került be a Corvin Vasöntőbe. 1921 januárjában a Matyásföldi Gépgyár és Műszaki Részvénytársaság önálló céggé alakult. Pár évvel később Friedrich ezt a vállalkozását is eladta.

¹³⁶ MNL PML IV. 427.b. 2012/1919. Gödöllői járás főszolgabírójának levele, 1919. március 1.

¹³⁷ MNL PML IV. 427.b. 2012/1919. 1919. március 28-i feljegyzés.

¹³⁸ BFL VII.2e. 15351. Corvin Vasöntő és Gépgyár Rt.

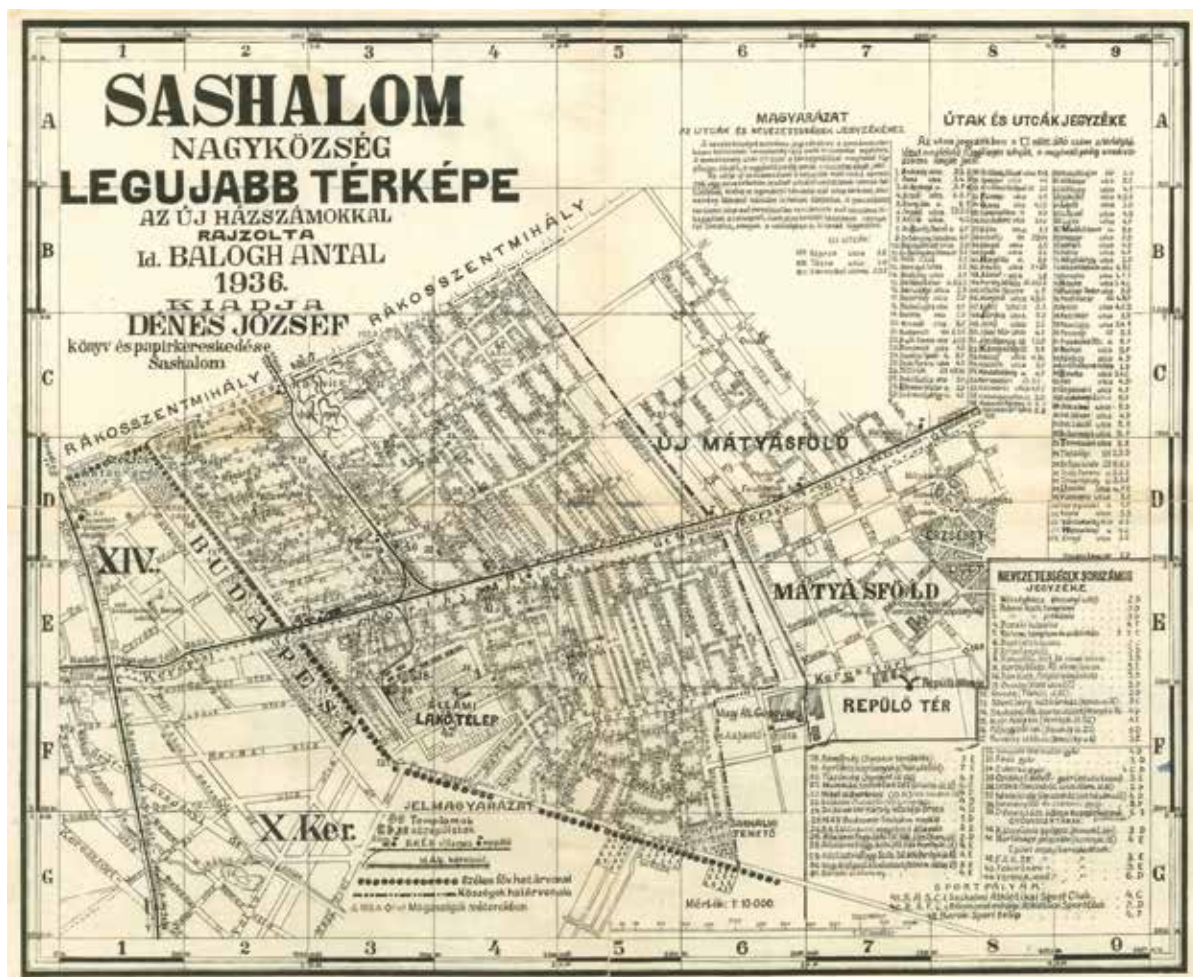
¹³⁹ VOJCSIK 1939, 515; BULKAI-DÓKA-FILÓTÁS 2006, 66.

¹⁴⁰ Az egybeolvasásra valamikor 1920. október végén, november elején kerülhetett sor. A cikk arról is tudósít, hogy az üzem megnagyobbítása céljából alaptőke-emelést szándékoznak végrehajtani. *Nemzeti Újság*, 1920. november 7., 8. 1920. november 10-én azt a hirdetményt tették közzé, hogy akinek Friedrich István matyásföldi gépgyárával szemben van követelése, azt november 15-ig jelentse be, mivel a „cég aktív követelése, valamint tartozásai nem mentek át a vevőre”. *Budapesti Közlöny*, 1920. november 10., 36.

¹⁴¹ *Dunántúl*, 1920. november 13., 3.

¹⁴² DR. GALÁNTAI NAGY 1920, 574.

¹⁴³ *Pesti Napló*, 1920. október 26., 5.

9. kép. Sashalom község legújabb térképe, Budapest Főváros Levéltára, A volt peremtelepülések térképei, Sashalom térképei, BFL XV.16.f.287/6

Friedrich utolsó cinkotai szereplése

Az 1920. január 25–26-i nemzetgyűlési választásokon Friedrich több helyen szerzett mandátumot, ezek egyikét a cinkotai kerületben mint a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának jelöltje. Mivel erről lemondott, és a belvárosi, Wekerle Sándorral szemben megszerzettet tartotta meg, a körzetben pótválasztást írtak ki. Friedrich Wein Dezsőt, a KNEP pártigazgatóját támogatta. Wein az első fordulóban győzött, de csak relatív többséget szerzett, ezért

második fordulót kellett tartani.¹⁴⁴ Friedrich személyesen nem vett részt Wein kampányában, rölapokkal és plakátokkal buzdított a rá való szavazásra. Többekben (például a környékbeli lap, a *Rákos vidéke* olvasóiban) ellenérzéseket szült, hogy „csak úgy küldenek neki jelöltet” a pártközpontból.¹⁴⁵ Az elégedetlenség odáig fajult, hogy a helyi párt gyakorlatilag kettévált. Ezt Wein később megpróbálta feloldani.¹⁴⁶ Friedrich a választásokat egy héttel megelőzően nyílt levelet adott ki, melyben azt írta: „ismételten arra kérem a keresztény és nemzeti ügy minden igaz hívét, hogy szavazatával támogassa meghitt barátomat, Dr. Wein Dezsőt”.¹⁴⁷ Talán Friedrich támogatása is segített, hogy Wein ezt a fordulót, ha nem is a szükséges mértékben, de megnyerte. 1920. március 25–26-án 4357 szavazatot kapott, a második helyezett, id. Milcsevics János 4118-at. Mivel Wein nem kapta meg a voksok 50%-át, újabb fordulót kellett tartani. Erre április 8–9-én került sor. Végül Milcsevics vitte a mandátumot 8850 szavazattal. Az utolsó szavazáskor érvényesíteni tudta, hogy szolgabíróként helyben jobban beágyazott jelöltnek számított.

Friedrich 1920-ban már nem költözött vissza Cinkotára. Rövidesen megvásárolta a Svábhegyen a Mátyás király utca 32. alatti Gergelyi-villát, és odaköltözött családjával. Majd nem 15 éven keresztül játszott fontos szerepet a település életében, de ezt követően teljesen elvesztette kapcsolatát Cinkotával. A község telepei közül Sashalom az önállósodás útjára lépett a harmincas években, de nem sokáig élvezhette azt. 1951-ben Budapest közigazgatási határának kiterjesztésével Rákosmente jelentős része beolvadt a fővárosba, és így jött létre a XVI. kerület.

Bibliográfia

BARABÁS Béla 1929. *Emlékirataim*. Arad.

BENEDEK Ágnes (szerk.) 2002. „Az újságíró lelke van ezekben az ólombetűkben...”. *Sajtótörténet. Rákosszentmihály, Mátyásföld, Cinkota, Sashalom. 1898–1945*. Budapest.

BERTÓK László – BULKAI Pál – FEJÉR László – KOLTAY József (szerk.) 2006. *Az ivóvíz honfoglalása. A közműves ivóvízellátás fejlődése Magyarországon a római kortól napjainkig*. Budapest.

FARKAS József (szerk.) 2013. *Gödöllő története II. 1867–1945 2*. Gödöllő.

¹⁴⁴ *Rákos Vidéke*, 1920. február 29., 4.

¹⁴⁵ *Rákos Vidéke*, 1920. február 22., 5.

¹⁴⁶ *Rákos Vidéke*, 1920. március 21., 5.

¹⁴⁷ Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár. Kny.C.1918-20/123. A dátum és a szöveg valószínűbbé teszi, hogy ez lehetett a később kiadott kampányanyag. Ezenkívül meg kell említeni, hogy Friedrich a nyomtatványon a betegségére hivatkozott, mint amely miatt nem tudott tevékenyebben részt venni a kampányban.

- FIAR Sándor – IZSÁK Éva 1996. A természeti és társadalmi környezet változása Budapest négy min-taterületén a XVIII. századtól napjainkig. *Földrajzi Közlemények* 44/2–3, 151–166.
- FREUND Jenő 1930. *A Világosság könyvnyomda Rt huszonöt éve*. <http://mek-oszk.uz.ua/15200/15230/html/>
- DR. GALÁNTAI NAGY Sándor (szerk.) 1910. *Mihók-féle Magyar Compass*. 1910/11. XXXVIII-ik évfolyam. II. rész: Szövetkezetek, biztosító-, ipar- és közlekedési vállalatok, állam és városok pénzügyei. Budapest.
- DR. GALÁNTAI NAGY Sándor (szerk.) 1920. *Nagy Magyar Compass*. 1920/21. XLVIII. évfolyam. Az 1922-ik évre. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv. Biztosító-, ipar- és közlekedési vállalatok, állam és városok pénzügyei. Budapest.
- KÁDÁR Lehel 1920. Az augusztusi puccs. *Magyar Szemle* 20/2, 1–18.
- KISS Balázs 2012. Békebeli futball a háborús Magyarországon (1914–1918). *Hadtörténelmi Közlemények* 125/2, 511–530.
- LANTOS Antal 2009. *Cinkota története I. Moháctól 1860-ig*. Budapest.
- LANTOS Antal 2011. *Cinkota története II. 1860-tól 1920-ig*. Budapest.
- LANTOS Antal 2012. *Mátyásföld története*. Budapest.
- NÁDAS Sándor 1928. *Ki volt, mi volt, 99 életrajz. Magyar selfmademanek*. Budapest.
- SZURMAY Sándor 1940. *A magyar katona a Kárpátokban. Élmények és tapasztalatok a világháborúból*. Budapest.
- VICZIÁN Zsófia 2018. De hol voltak a király vadaskertjei? – Mátyás és Budapest, II. rész. http://pestbuda.hu/cikk/20180906_a_kiraly_vadaskertjei_matyas_es_budapest_ii_resz
- VIDOR Gyula (szerk.) 1921. *Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922. A Nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai*. Budapest.
- VOJCSIK Lipót 1939. Budapest környékének ivóvízellátása. *Vízügyi Közlemények* 21/3–4, 511–522.

Közlemények

KNAPP ÉVA | irodalomtörténész
ELTE Egyetemi Könyvtár
knapp.ilonaeva@gmail.com

„Hungariam Deus opposuit in propugnaculum” *A védőbástya toposz egy tévesen meghatározott képzőművészeti ábrázolása és irodalomtörténeti vonatkozásai*

ABSZTRAKT | A tanulmány egy az eredeti funkciójából kiemelt, csaknem huszonöt éven át önálló rézmetszetként számba vett ábrázolás meghatározásával foglalkozik. A könyvészeti, irodalomtörténeti és művészettörténeti megközelítés együttesen vezetett el a kérdés tisztázásához. A vizsgálat alapvető tanulsága, hogy egy ilyen típusú problémaegyüttes körülírásához először érdemes magát a fennmaradt „művet” elemezni, különös tekintettel a kép–szöveg kapcsolatokra. Jelen esetben e módszer nyomán egy hosszú időn át önálló műtárgyként kezelt anonim rézmetszet kerülhetett vissza eredeti kontextusába.

A török kiűzését és a Rákóczi-szabadságharcot követő bizonytalan időszakban Mindszenti Antal magyar történelemről készített munkája számos tekintetben megújította a történelemről való gondolkodást. A rézmetszet éppúgy része és illusztrációja Mindszenti történetfilozófiájának, mint a 18. század elején már több évszázados múltra visszatekintő „antemurale”-eszmének és a jezsuita providentia-gondolatnak. A metszet hatásosan összegzi Mindszenti művének alapgondolatát, mely szerint Isten védőbástyának állította Magyarországot, szembehelyezve a pogány „ős”-ellenséggel a religio világában éppúgy, mint a hadi vitézség terén, a fortitudo által.

KULCSSZAVAK | Magyarország a kereszténység védőbástyája, providentia-gondolat, jezsuita történetfilozófia, címlapelőzők, rézmetszet

ÉVA KNAPP | literary historian
ELTE University Library and Archives
knapp.ilonaeva@gmail.com

“Hungariam Deus opposuit in propugnaculum”

A Mistakenly Identified Visual Arts Depiction of the Bastion Topos and its Implications for Literary History

ABSTRACT | The present study discusses the identification of a representation that was delineated from its original function and regarded as a separate copper engraving for almost twenty-five years, an issue that has been clarified with the help of a combined bibliographical, literary historical, and art-historical approach. The main finding of the study is that the examination of such a complex set of problems requires analyzing the surviving “work” first, with special regard to the relationship between image and text. In the present case, the method has enabled placing an anonymous copper engraving – treated as an individual artifact for long – back into its original context.

During the uncertain period after the expulsion of the Turks and Rákóczi’s War of Independence, Antal Mindszenti’s work on Hungarian history transformed thinking about history in many ways. The copper engraving is as much a part and an illustration of Mindszenti’s philosophy of history as of “antemurale” and the Jesuit concept of providentia, which, by the early eighteenth century, had been around for hundreds of years.

The engraving effectively summarizes the fundamental idea of Mindszenti’s work: God had made Hungary a bastion, set against the pagan “archenemy” in the world of religio and, through fortitude, in the field of military gallantry as well.

KEYWORDS | Hungary as a bastion of Christianity, the notion of providentia, Jesuit philosophy of history, title page, copper engraving

A magyar államalapítás ezredik évfordulója ünneplésének tiszteletére kiadott, részben reprezentatív kiállításokhoz kapcsolódó munkákban jelentős mennyiségű, korábban figyelembe nem vett vagy lappangó dokumentumot mutattak be.¹ Közülük csaknem huszonöt éve folyamatos tudományos érdeklődés övezi azt a szignálatlan rézmetszetet (1. kép),² amelynek két példányát a sokszorosítást szolgáló rézlemezzel (2. kép) együtt a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka őrzi.³ Az ábrázolást különlegessé teszi – többek között – az a körülmény, hogy a metszet a középkor vége óta használt „Magyarország a kereszténység védőbástyája” toposz – mai ismereteink szerinti – egyedülállóan pontos képi megfogalmazása, szövegkörnyezetével együtt a *propugnaculum*-retorika kiteljesedése.⁴ Az ábrázolás egésze és minden egyes részlete hatásosan közvetíti ezt a gondolatot.

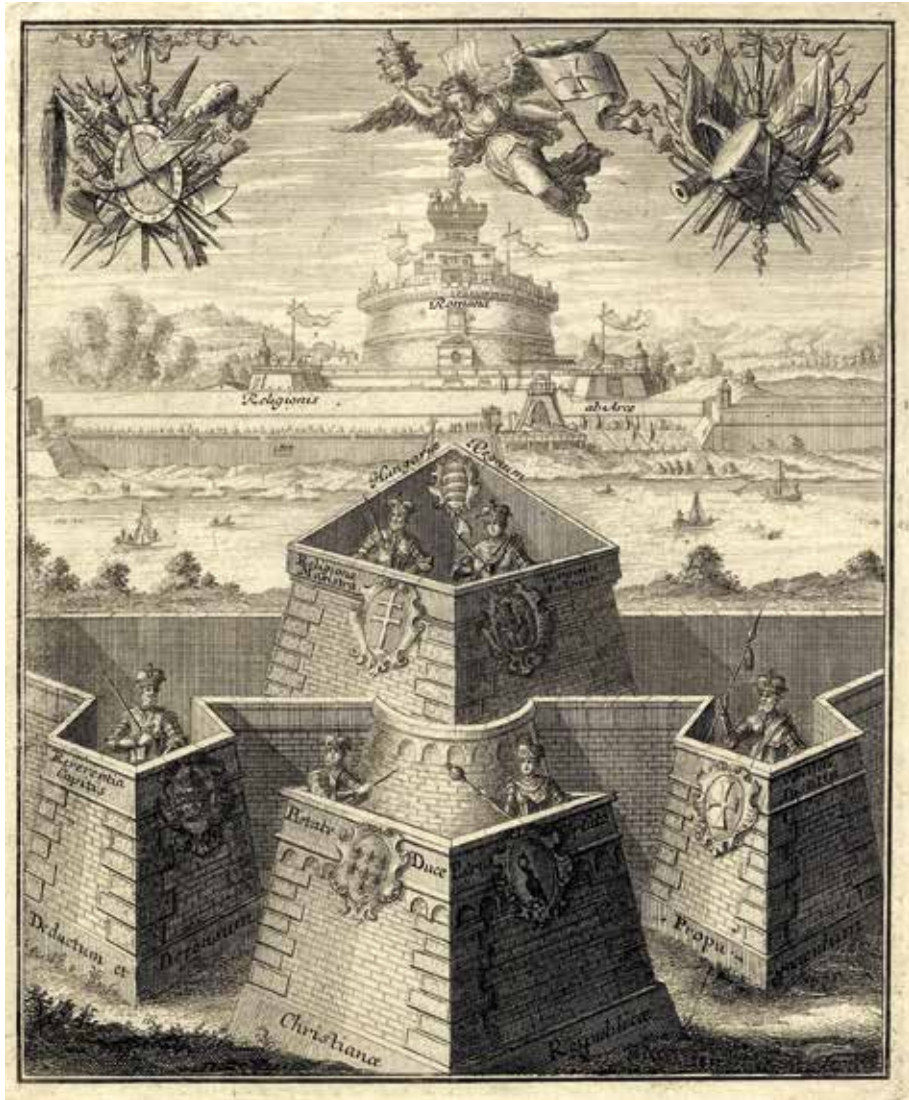
A metszet felső részén a római Angyalvár látható, alatta, az Angyalhíd vártól távoli részén a középbástya felső része, valamint az előbástya középső része helyezkedik el. Az előtérben a Tiberis bal partján a 17. századi hadászatban általánossá vált, itáliai rendszerű, úgynevezett előbástyás újolasz védmű látható, mely az angyalszobrokkal díszített hidat (Angyalhíd, pons Angelus) és a pápák egykori menedékének tekintett Angyalvárat védi. A híd nagy részét középbástya takarja el, melyen két király áll egymás mellett, fejük felett az Árpád-ház címerével. Az előbástyákon további négy király alakja látható. Az összesen hat uralkodó alakjához egy-egy mottószerű felirat és címerre emlékeztető, ovális keretbe helyezett képi motívum tartozik. A Tiberisen hajók úsznak, a folyóparton emberi alakok láthatók. Egy közelebről meg nem határozott hadi győzelem ünneplésére utalnak az Angyalvár lobo-gói, valamint a pápai tiarát és egy keresztes zászlót tartó, lebegő angyalfigura. A triumfáló

1 Így például lásd ÖZE–DUERLOO 1999a; ÖZE–DUERLOO 1999b.

2 A 2000. millenniumi évhez kapcsolódó, kiállításához nem kötődő munkák közé tartozik Knapp Éva munkája is (KNAPP 2001), melyből a szerzőtől független ok miatt hiányzik ez a Szent Istvánt is ábrázoló rézmetszet.

3 Első közlése ismereteim szerint: ÖZE–DUERLOO 1999a, 224 (no. 243). Az őrzőhelyen a két levonat leltári száma 58.3704. és 58.3705., a restaurált lemez hátoldalán a leltári szám jelenleg 58.422. Az 58.3704. leltári számú metszet Sárospatakon a Vármúzeum „Rákócziak dicső kora” című kiállításán látható a 17. századi dokumentumok közé besorolva, a másik példány és a frissen restaurált rézlemez helyben kutatható. A Történelmi Képcsarnok leltárkönyve szerint mindkét levonatot a rézlemezzel együtt 1958-ban leltározták be. Az általam megvizsgált, a Magyar Nemzeti Múzeumban található példány régi (tehát nem 20. századi) levonat, és restaurált (tisztított és kivasalt), hátoldalán 19. századi proveniencia bélyegzővel (felirata: „A M. N. Múzeum / Könyv- / tárából”) – azaz a jelenlegi Országos Széchényi Könyvtár állományából származik. A levonat mérete: lemez 210 × 170 mm, ebből a kép 205 × 163 mm, a teljes lap pedig 220 × 185 mm. A rézlemez kissé deformálódott, a bal oldalán berepedt, mivel a második világháborúban a múzeum lapidáriumban elhelyezett rézlemezek tűzkárt szenvedtek. Mérete a restaurálás alatt a kiegyenesítés során módosult: a rézlemez teljes mérete 210 × 175 mm, a lemez belső képmérete 207 × 165 mm. A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában őrzött lemez és levonat megvizsgálását Serfőző Szabolcs tette lehetővé, kollegiális segítségét itt köszönöm meg.

4 A régóta kutatott témához lásd pl. HOPP 1992; ÖZE–SPANNENBERGER 2005, 19–39; BITSKEY 2006, 37–60.

1. kép. Ismeretlen mester, Christianae Reipublicae Propugnaculum, év nélkül [1671 után – 1724 előtt], Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Grafikai Gyűjtemény, ltsz. 58.3705.

angyal két oldalán elhelyezett hadi trófeumok közül a bal oldali török hadieszközöket és méltóságjelvényt (tug), a jobb oldali a keresztény hadviselés fegyvertárát reprezentálja.

Az ábrázolás horizontálisan két képmezőre különíthető el, amelyeket egy a bástyákon álló királyokat bemutató rész mögött, a Tiberis partján futó kettős lénia választ el egymástól. A két képmező szervesen illeszkedik egymáshoz egy függőleges falnak látszó keskeny,

2. kép. Ismeretlen Mester, *Christianae Reipublicae Propugnaculum*, réz nyomólemezzel, év nélkül [1671 után – 1724 előtt], Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Grafikai Gyűjtemény, ltsz. 58.422.

magas felülettel, úgy, mintha ezt a védművet a Tiberis bal partján emelték volna. A két részt összeköti, hogy a felső képmezőbe a hidat nagyjából eltakarva mintegy belelóg az alsó képmezőből a középbastya felső része, így teremtve kapcsolatot a kompozíció két része között. A kompozíció alsó és felső részének eltérő kidolgozása két különböző kéz munkájára utal.

A feliratok közül összetartozni látszik az Angyalváron és a vár talapzatán elhelyezett „Romana Religionis ab Arce”, alatta a középbástya tetejére helyezett „Hungariae Regnum” és az előbástya talapzatán végigfutó „Deductum et Defensum Christianae Reipublicae Propugnaculum” felirat. Ezek egybeolvasva az ábrázolás témájának voltaképpen megnevezéseként értelmezhetők.⁵

Kutatástörténet

A rézmetszettel az elmúlt közel huszonöt évben többen foglalkoztak, elsősorban művészettörténeti kontextusban értelmezve a kompozíciót. Elsőként Basics Beatrix írta le az ábrázolást az 1999-ben Brüsszelben rendezett, *Hungaria Regia, 1000–1800* című kiállításához (1999. október 9. – 2000. január 9.) készült, szaktanulmányokat és tárgyleírásokat tartalmazó, francia és holland nyelven egyaránt megjelent katalógusban. A *La Hongrie, bastion de la chrétienté* címen leírt rézmetszetet Basics indoklás nélkül a 17. század második felére datálta, a királyok kilétét nem azonosította, sorrendjüket összekeverte, a hozzájuk tartozó feliratokat pedig részben tévesen olvasta ki.⁶ A szövegrészeket mechanikusan, bástyaoldalanként olvasta össze úgy, hogy azok kontextuális értelmezése figyelmen kívül maradt. Basics szerint a metszeten Magyarországot a kereszténység utolsó bástyájaként („l’ultime bastion de la chrétienne”) ábrázolták; az allegorikus kompozíciót indoklás nélkül a 17. század végi török–magyar hadviselés keretében helyezte el.

A *magyar kereszténység ezer éve – Hungariae Christianae Millennium* címen 2001-ben magyar, angol és olasz nyelven három önálló kötetben a Magyar Katolikus Püspöki Kar kiadásában megjelent⁷ reprezentatív munkában Basics Beatrix monogramjával ugyanez

- 5 Az alsó felirathoz hasonló címen könyvek jelentek meg a 17. században, így például Wolfgang Jacob Christmann (1579–1631) *Propugnaculum fidei Christianae* (Campidonum, 1623) című munkája. A *propugnaculum* toposz mint szófordulat csaknem ugyanebben a nyelvi formában bevettnek számított a 16–17. századi levelezésekben is. Így például Verancsics Antal egy 1538 augusztusában kelt, Nikola de Borganiciónak, Mostar-Duvno püspökének címzett levelében olvasható: „[...] sciens Hungariae regnum semper Christianae reipublicae fortissimum ac indefessum existisse propugnaculum” („tudván, hogy a magyar királyság mindenkor a kereszténység / keresztény köztársaság legerősebb és legfáradhatatlanabb védőbástyája volt”; VERANCICS 1860, 23). További példa Lorenzo Casoni 1686. március 8-án Rómában kelt, Esterházy Pál nádorhoz címzett levelének részlete: „[...] regnum istud [ti. Magyarország] firmissimum propugnaculum Christianae reipublicae” („ez a királyság a kereszténység / keresztény köztársaság legerősebb védőbástyája”). Idézi TUSOR 2019, 134, 34. jegyzet.
- 6 ŐZE–DUERLOO 1999a, 224 (no. 243); ŐZE–DUERLOO 1999b, 224 (no. 243). Például: „Retate duce christianae – Patria – Fortute – Reipublicae” (helyesen: „Pietate duce”, „Patria virtute” és a középső előbástya alján futó, itt indokolatlanul önállóított szövegrész a „Christiane Reipublicae”).
- 7 A magyar kereszténység 2001, 344–345, [no.] 4.18/a.

a leírás jelent meg, megismételve a korábbi közlemény hibáit. 2004-ben egy a Magyar Nemzeti Múzeumban megrendezett kiállítás kapcsán Basics újra közölte a rézmetszetet. Az ábrázolás értelmezési lehetőségét nem bővítette, az ismeretlen művész munkájaként bemutatott ábrázolásról sommásan azt írta, hogy az „mára már közismertté vált eszmék képi megfogalmazása”.⁸

Bitskey István *A magyar kereszténység ezer éve [...]* című munka alapján, Basics Beatrix nevét nem említve hivatkozott a rézmetszetre.⁹ Száraz Orsolya *A kereszténység védőbástyája* című dolgozatában (2012) ugyanerre a millenniumi kötetre hivatkozva hozta szóba a metszetet egy lábjegyzetben, nem említve annak értelmezési problematikáját.¹⁰ Bubryák Orsolya 2014-ben tanulmányban¹¹ közölte újra az ábrázolást „Ungarn als Bollwerk des Christentums, Kupferstich von einem unbekannten Meister 1. Hälfte des 17. Jahrhunderts” megnevezéssel, indoklás nélkül hagyva a fél évszázaddal korábbi datálást. A rézmetszethez kapcsolódó problémaegyüttest ő sem érintette. A tanulmány egyik lábjegyzetében hivatkozta a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában dolgozó Gödölle Mátyás szakmuzeológustól származó szóbeli információt a metszet feltehetően nagyszombati eredetéről. A korai datálás kapcsán Bubryák elfeledkezett egyrészt a körülményről, hogy a nagyszombati jezsuita nyomda csak 1648-ban kezdett működni, így valószínűtlen a 17. század első felére történő datálás. Másrészt az Angyalhídon ábrázolt két kiterjesztett szárnyú angyallal kapcsolatban közismert, hogy az angyalszobrok elkészítésével IX. Kelemen pápa 1669-ben bízta meg Giovanni Lorenzo Berninit, s maguk a szobrok 1671-ben készültek el.

Paul Srodecki a 2015-ben megjelent *Antemurale Christianitatis* című monográfiájának borítóján és a kötetben is közölte a metszetet, amelynek őrzőhelyeként a Magyar Nemzeti Múzeumot hivatkozta. Készítőjeként a 17. század második felében dolgozó ismeretlen itáliai művészt feltételezett.¹² A hipotézis hátterét nem fejtette ki, a feliratokat – Basicshoz hasonlóan, valószínűleg őt követve – értelmezés nélkül, jobbára téves olvasattal közölte. Szerinte a háttérben látható Angyalvár a pápaság szimbóluma, mely tágabb értelemben az egész európai katolikus kereszténységet példázza.

8 BASICS 2004a, 3; BASICS 2004b, 19.

9 A Magyarországot megnevező feliratot fordított olvasatban („Regnum Hungariae”) közli BITSKEY 2006, 42, 16. jegyzet.

10 SZÁRAZ 2012, 60, 51. jegyzet.

11 BUBRYÁK 2014, 162–163; 174, 18. jegyzet.

12 SRODECKI 2015, 307, képaláírás: „Das Königreich Ungarn als Bollwerk der Christenheit”. A monográfia 307. oldalán a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában őrzött 58.3705. számú példányt hivatkozva, utalva Basics Beatrix képleírására a két millenniumi kötetben (ÖZE–DUERLOO 1999a, 224 [no. 243]; *A magyar kereszténység* 2001, 344–345, [no.] 4.18/a).

Szilágyi András *Clipeus sive propugnaculum christianitatis* című, 2020-ban megjelent tanulmányában elsőként igyekezett túllépni a korábbi említéseken és formális leírásokon, amikor a török hódítás európai terjeszkedésével Magyarországra is vonatkoztatott szállóige képi vonatkozásait vizsgálva foglalkozott az ábrázolással.¹³ Szilágyi indoklás nélkül átvette több korábbi közlés datálását (17. század második fele). A metszet felső részén látható hadi trófeumok között lebegő angyal értelmezésében a „Fides catholica égi oltalmazója”.¹⁴ Az Angyalvár előterében az „erődrendszer” bástyáin álló uralkodókat heraldikai motívumok alapján igyekezett azonosítani. Közülük mindössze Hunyadi Mátyást nevesítette a csőrében gyűrűt tartó holló nyomán, s a „mellé rendelt” személy „címerének” nevezett ábrázolásban felismerni vélte „Alsó-Ausztriának a régi, tradicionális címerképét”.¹⁵ A képelemeket kísérő feliratokat nem szövegeként, hanem a belőlük származtatott kulcsszavak – a részben hibás olvasatú *pietas, virtus, justitia, patria, fortuna* – segítségével értelmezte. Véleménye szerint a metszeten „a rekatolizáló Hungaria, azaz a királyi Magyarország vezető politikusainak és Bécs, azaz a birodalmi politika irányítóinak a céljai és szándékai összetalálkoznak”.¹⁶ A metszet készítésének helyeként Itáliát vagy Németalföldet jelölte meg, megrendelőjeként Nádasdy Ferenc országbíróát feltételezte, s ellenségként – az ábrázolás általa valószínűsített tágabb képzőművészeti környezetét bevonva – a törököt tematizálta, akitől védelmezni kellett Rómát és a keresztény Európát.¹⁷

Szilágyi dolgozatának 2019-ben előadásként elhangzott változatához Serfőző Szabolcs hozzászólásában megjegyezte, hogy a *propugnaculum*-metszet részlete az ELTE Egyetemi Könyvtárból „került”¹⁸ a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokába „a nagyszombati nyomdához kapcsolódó dúcokkal együtt, ezért feltételezhető, hogy egy ottani, latin nyelvű kiadványban, címlapelőzékként jelent meg. A proveniencia és a lemez méret (20,6 × 16,5 cm) alapján feltételezhető, hogy a metszet egy negyedréti formátumú nagyszombati nyomtatvány címlapelőzékeként jelent meg.” Véleményét Serfőző egy 2022. február 10-én kelt hozzám címzett levelében megismételte, hozzátéve: „Korábban konzultáltam erről Bíró Csillával az OSZK-ban, de nem sikerült beazonosítani a nyomtatványt.”

13 SZILÁGYI 2020. Előadásként elhangzott a Tarnai-émlékkonferencia első napján, 2019. szeptember 24-én. Srodecki könyvéhez hasonlóan ez a metszet díszíti a konferenciakötet borítóját.

14 SZILÁGYI 2020, 234.

15 A címerképen szerinte hét kiterjesztett szárnyú pacsirtamadár látható (uo. 235). A meghatározáshoz lásd alább.

16 Uo. 238.

17 Uo. 238–240.

18 A megállapítást semmiféle írásos adat nem támasztja alá. (A kérdésről ugyanebben a számban közöljük Serfőző Szabolcs *Megjegyzések a „Magyarország a kereszténység védőbástyája” rézdúc és rézmetszet provenienciájához* című írását. A szerk.)

A tudománytörténethez tartozik végül az is, hogy a Pázmány Péter Katolikus Egyetem *Felekezeti és identitás fogalmai és kérdései a kollektív szimbólumok tükrében az oszmán-keresztény határrégióban a 15–19. században* elnevezésű kutatócsoportja ezt a rézmetszetet választotta logójának. A választás jelzi, hogy a csoport véleménye szerint az ábrázolás eszmei tartalma a fenti időszakra vonatkozik.

Összefoglalva a kutatástörténet megállapításait és feltételezéseit, a rézmetszet a 17. század első (Bubryák) vagy második (Basics, Srodecki, Szilágyi) felében készülhetett Németalföldön vagy Itáliában (Szilágyi), megrendelője Nádasdy Ferenc országbíró (Szilágyi), készítője pedig egy itáliai művész lehetett (Srodecki). A feltételezett proveniencia többek (Gödölle, és az ő nyomán Bubryák, Serfőző) véleménye szerint Nagyszombat, ahol egy ismeretlen nyomtatvány címlapelőzékeként jelenhetett meg (Serfőző). Az ábrázolt uralkodói személyek megnevezésével – Hunyadi Mátyás kivételével (Szilágyi) – és a kompozíció két része közti kidolgozásbeli különbség kérdésével a kutatás nem foglalkozott. A feliratok olvasatai részben hibásnak bizonyultak (Basics, Srodecki, Szilágyi), sorrendjük, összefüggésük és értelmezésük megoldatlan maradt.

Figyelembe véve az eddigieket, megállapítható, hogy a magyar vonatkozású történeti üzenetet hordozó ábrázolás halmozottan problematikus: a datálás, a megrendelés, a kivitelezés, a tartalom, a funkció és a mondanivaló kérdése egyaránt megoldatlan, illetőleg további pontosításra szorul. A problémaegyüttes ösztönzött arra, hogy megkeressem a rézmetszet könyvészeti hátterét, és meghatározzam irodalom- és művészettörténeti szövegkörnyezetét.

Könyvészeti meghatározás

A vizsgálatot a rézmetszet és a hozzá tartozó restaurált nyomólemez kézbevitelével kezdtem. Mindkettőt lemértem, és nem jelentéktelen méretbeli különbségeket észleltem. Az eltérések és a levonat hátoldalán lévő, provenienciára (Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, ma Országos Széchényi Könyvtár) utaló 19. századi bélyegző felirata meggyőztek arról, hogy a két restaurált levonat nem készülhetett 1945 után az ekkor tűzben megsérült és deformálódott rézlemezről.

A következő lépésben elemeztem a rézmetszet szövegeit, hogy azonosítani tudjam a személyek kilétét. Az ábrázolás szerkezete bizonyos tekintetben emlékeztet az emblematikus ábrázolásmód 17–18. század fordulóján kiteljesedett, többkomponensű válfájára. E variáns sajátosságait figyelembe véve elkülönítettem azokat a szövegrészeket, amelyek nem személyekhez társulnak, azaz nem mottó funkciót töltenek be. Ezek – következetesen

balról jobbra olvasva – a „Romana Religionis ab Arce – Hungariae Regnum – Deductum et Defensum Christianae Reipublicae Propugnaculum” feliratot eredményezték, amely megnevezi egyrészt az Angyalvárral szimbolizált római katolikus kereszténységet, másrészt a bástyarendszerrel jellemzett Magyar Királyságot. Az utóbbi tényből arra következtettem, hogy a bástyákon álló személyek valószínűleg kivétel nélkül magyar uralkodók. A harmadik szövegrészről úgy véltem, hogy az lehet az ábrázolás témájának összefoglaló megnevezése: Deductum et Defensum Christianae Reipublicae Propugnaculum („a kereszténység / keresztény köztársaság útmutató és védelmező bástyája”).

A bástyákon álló alakokhoz rendelt feliratokat és a címerképekre emlékeztető szimbolikus ábrázolásokat kettős, megduplázott mottókként magyaráztam, feltételezve, hogy ezek pontosan definiálják a mögöttük álló uralkodókat. Balról jobbra és fentről lefelé haladva a következő előzetes eredményre jutottam:

1. Szent István első magyar király (kezében jogarral) – „Religione Magistra” (hitoktató) – kettős, úgynevezett Nagy Konstantin-kereszt.
2. Szent László király (a csatabárdal) – „Virginis Auspiciis” (Szűz Mária védelme alatt) – trónon ülő, jogart tartó Szűz Mária a gyermek Jézussal.

A két szent király további jellemzője a hátuk mögé, kettejük közös bástyájának belsejére függesztett Árpád-házi címer.

3. [Egy pápasághoz hű vagy a pápa által támogatott király], kezében karddal – „Reverentia Capitis” (a főség tisztelete) – pápai tiara.

A középkori magyar történelem alapján itt leginkább Károly Róbert személyére gondolhatunk, akinek magyar trónigényét a pápa messzemenően és eredményesen támogatta, és aki tisztelettel fordult a pápához/pápasághoz.

4. [Egy keresztes király, hadi vitéz], kezében lándzsával – „Virtute Iustitiae” (az igazság erejével) – kereszt.

Az itt ábrázolt királyt a középkori magyar uralkodók közül talán II. András királlyal, a Jeruzsálemet járt keresztes vitézzel azonosíthatjuk.

5. [Egy Anjou király], kezében hadvezéri bottal – „Pietate Duce” (kegyességtől vezérelve) – Anjou liliomok.

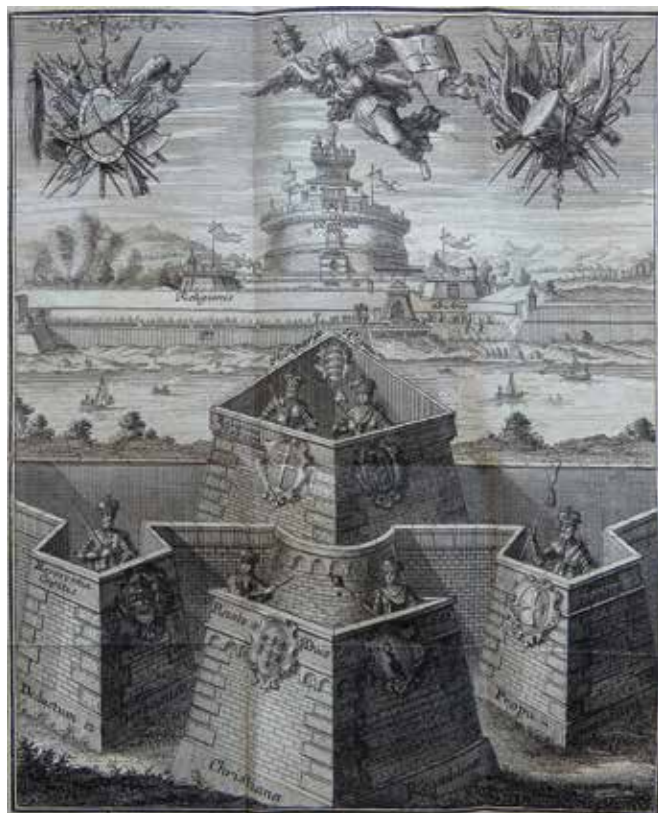
A fiatal királyként ábrázolt Nagy Lajost feltételeztem, aki a harmadik király, apja, a feltételezett Károly Róbert melletti bástyán áll.

6. Hunyadi Mátyás, kezében buzogánnyal/jogarral – „Patria Virtute” (hazai vitézség/vitézséggel) – holló a csőrében gyűrűvel.

A pápaság tiszteletének és védelmezésének hangsúlyozásaként értékeltem a körülményt, hogy a hat uralkodó közül öt a pápai tiarával és a „Reverentis Capitis” mottóval jellemzett király felé fordítja tekintetét.

3. kép. [Mindszenti Antal], *Propugnaculum Reipublicae Christianae religione conditum*, címlap, Tymaviae 1724, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, jelzet: Gb 71

4. kép. [Mindszenti Antal], *Propugnaculum Reipublicae Christianae religione conditum*, címlapelőzők, Tymaviae 1724, MTA Könyvtár és Információs Központ, jelzet: M.Tört.o.6154

A megvizsgált levonat hátoldalán lévő pecsét igazolja, hogy a lap a Nemzeti Múzeum Könyvtárából került át a Történelmi Képcsarnok állományába. Ez a körülmény ösztönözte a feltételezést, hogy a rézmetszeten az alsó sorba szerkesztett felirat („Deductum et Defensum Christianae Reipublicae Propugnaculum”) esetleg – a történelmi tárgyú nyomtatványok címlapelőzékeihez hasonlóan, a díszcímlapok mintájára – a könyvcímet vagy annak elemét/elemeit tartalmazza. A régi magyarországi nyomtatványok között¹⁹ egyetlen ilyen toposzszerű címet találtam: egy a szerzői név (Mindszenti Antal jezsuita) elhallgatásával megjelent kétkötetes művet a magyar történelemről, melynek főcíme *Propugnaculum Reipublicae Christianae*, azaz a metszettelírat három utolsó szava, fordított sorrendben.

19 A jelenleg érvényes meghatározás szerint ez az 1850 előtti nyomtatványanyag egészét jelenti.

A mű első (1724–1725) és második (1729–1730) kiadása egyaránt Nagyszombatban jelent meg az Akadémiai nyomdában, szerzője Mindszenti Antal jezsuita. Mivel az első kötet foglalkozik a Mohács előtti magyar történelemmel, először ezt vettem kézbe a budapesti Egyetemi Könyvtárban (ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, jelzete Gb 71) azt keresve, hogy a mű tartalmában megtalálhatók-e a rézmetszeten látható személyekhez társított mottók. Négy esetben pozitív lett az eredmény: a mű megfelelő fejezeteiben Szent István személyéhez a „Religione Magistra” kifejezés társul, a Szent Lászlóról szóló részben szerepel a „Virginis Auspiciis”, Nagy Lajosnál pedig a „Pietate Duce” és Hunyadi Mátyásnál a „Patriae Virtuti” összetétel olvasható. Ugyanakkor a kis méretű, tizenkettedrét formátumú kötetnek ez a példánya nem tartalmaz rézmetszetet.

Ezt követően kézbe vettem három kiválasztott budapesti nagykönyvtár összes példányát, hogy közelebb kerüljek a mű és a rézmetszet lehetséges kapcsolatához (3. kép). Elsőként a Magyar Tudományos Akadémia külső raktárában tárolt, első tulajdonosként 1755-ből a nagyszombati jezsuita kollégiumot jelző, majd a rátóti Vigyázó könyvtár pecsétjét, végül az MTA Vigyázó Ferenc Könyvtára jelzetét (9359) tartalmazó, az első és második kötetet egybekötve őrző példányt vettem kézbe (érvényes jelzete: M.Tört.o.6154). Megállapítottam, hogy a példány címlapelőzékként tartalmazza a Magyar Nemzeti Múzeumból ismert rézmetszet egy levonatát vízszintesen és függőlegesen egyaránt kétszer – azaz három-három részre osztva – behajtogatva (4. kép).

A három nagykönyvtár²⁰ teljes vonatkozó állományának áttekintését táblázatban összegeztem az egykori tulajdonosok megnevezésével:

Őrzőhely	Jelzet	Kötet	Kiadás	Megjegyzés	Possessor	Címlap-előzők
MTA KIK	M.Tört. O.6154	1–2. egybe- kötve	1724		• Coll. Tynav.S.J.1755 • Bojári Gróf Vigyázó Rátoth • A M. Tud. Akadémia Vigyázó Ferenc könyvtára 9359	1. k, van
MTA KIK	552.549	1.	1724	Korábbi jelzet: M.Tört. O.1100 Ad usum Fr. Leonis Mariae Száicz Ord. Serv.B:M:V.1770	Sig. Prior Conv. Agriens. SS. Ord. Servorum B:M:V	nincs
MTA KIK	527.546	1.	1724		Kovats mp.	nincs

²⁰ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (a továbbiakban: MTA KIK); Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár (a továbbiakban: ELTE EKL); Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK).

„Hungariam Deus opposuit in propugnaculum”

Őrzőhely	Jelzet	Kötet	Kiadás	Megjegyzés	Possessor	Címlap-előzők
ELTE EKL	Gb 71	1.	1724			nincs
ELTE EKL	Gb 185coll.1	1.	1724	coll. 2: [J. Bissel], Tuba Jambica, [Amberg], 1670		nincs
OSZK	213.967	1.	1724	colligálva volt, de a coll. 2 hiányzik	Ex Bibl. Com. F. Szechenyi	nincs
OSZK	213.985	1.	1724			van
OSZK	279.947[:1]	1.	1724			nincs
OSZK	M 279.947:2	1.	1724	Leírását láttam a katalógusban, de a muzeális példányt nem kaptam kézbe.		van
OSZK	M 279.947:3	1.	1724	Leírását láttam a katalógusban, de a muzeális példányt nem kaptam kézbe.		van
MTA KIK	M.Tört. 0.290[:1]	2	1725		• Collegij S.J. Claudipol. • Ex dono R.P. Johannis Frid- valdszki e Soc. Jesu libellum suis adnumeret Anno 1767. d.31. Januar	nincs
MTA KIK	M.Tört. 0.290:2	2.	1725	Korábbi jelzet: M.Tört. 0.33	• Emerici Moseny • Possidet hunc librum Steph: Bijdeskutij Anno Dni 1757. Die 4.Maji I. Erdödy mp.	nincs
MTA KIK	M.Tört. 0.290:3	2.	1725	Korábbi jelzet: M.Tört. 0.884	Ex libris Josephi Dombay Viennae die [...] Decembri 1730	nincs
MTA KIK	552.865	2.	1725		Conv:S.Martini ad Sabar[i- ensis] Ord. Praed.	nincs
ELTE EKL	Gb 4:1	2.	1725		Inscriptus Bibliothecae Conv. Pestiensis O.S.P.P.E 1749	nincs
ELTE EKL	Gb 4:2	2.	1725		Inscriptus Coll. Bud. S. J. 1760	nincs
ELTE EKL	Gb 4:3	2.	1725			nincs

Őrzőhely	Jelzet	Kötet	Kiadás	Megjegyzés	Possessor	Címlap-előzők
OSZK	213.971	2.	1725		Bibl. Hung. Jankov. H. ord. 2.	nincs
OSZK	213.969	1.	1729		Ex libr. Josephi Mich. Dongo [?] m.p. 1735	nincs
OSZK	319.446	2.	1730		A Budapesti Belvárosi Ferenc- rendi Zárda könyvtárából	nincs

Az áttekintés szerint Mindszenti Antal munkája nem tekinthető ritka műnek. Mindkét kiadása Fridericus Gall nyomdavezetése idején jelent meg 1724–1725-ben, illetve 1729–1730-ban Nagyszombatban. Az első és a második kötet alcímei kissé eltérnek a két kiadásban:

1. kötet

1724: „religione conditum, Hungarorum fortitudine V. Saeculis defensum, Nunc ethice adumbratum”

1729: „religione conditum, Hungarorum fortitudine V. Saeculis defensum”

2. kötet

1725: „in Hungaria iniquis casibus prodita, At sibi virtutibus paternarum aemulis glorioso heroum sanguine, et magnorum imprimis Ex Austriaco Domo Regum pietate reddita restitutum, et ethice adumbratum”

1730: „in Hungaria iniquis casibus prodita, At sibi virtutibus paternarum aemulis glorioso heroum sanguine, et magnorum imprimis Ex Austriaco Domo Regum pietate reddita restitutum”

Míg az első kiadás a nagyszombati jezsuita egyetemen, a második Nyitrán a Szent Péter és Szent Pál mariánus ferences konventben volt promóciós kiadvány. A két kiadás könyvtestének, azaz a keretszövegek és kiegészítések nélküli műnek a szedése azonos, tehát a második kiadás a korábbiaknak olyan címlapkiadása, melyet a nyitrai mariánus ferencesek saját promóciós szokásaikhoz igazítva rendeltek meg. Ez az eltérő célzat érintette az első kiadás mindkét kötetének címében az alcímhez tartozónak tekinthető „Nunc ethice adumbratum”, illetve „ethice adumbratum” kitételét. Az első kiadás mű részében, valamint a hozzá illesztett függelékben több helyen megtalálhatók „ethice adumbratum”, azaz erkölcsfilozófiai szempontból előadott részek.²¹ Ezek közül a második kiadásban a könyvtesthez nem tartozó első kötetbeli

²¹ Az első kötet (1724) végén a „Caput ultimum” és a K_{12v} levélen a „Problema Ethicum” rész; a második kötet végén a „Problemata in actu decisa” című rész.

„Problema Ethicum” és a második kötet végén a „Problemata in actu decisa” című részek hiányoznak, bizonyítva, hogy ezek a szövegegységek nem részei Mindszenti munkájának, így annak címéhez sem tartozhatnak hozzá.²² A vonatkozó „ethice adumbratum” címfüggelék a nagyszombati vizsga helyi aktualitásához igazítva jelent meg az első kiadás első és második kötetének címlapján, valószínűleg a vizsgáztató (promotor), Csernovics Ferenc kérésére, illetve általa beillesztve. A két kiadás közötti további eltérés a keretszövegek kicserélődése, a természetszerűen különböző diáknevek, valamint az eltérő alkalmakhoz illően átalakított címeket kiegészítő egységek.

A két kiadás könyvészeti azonosítását, az első és második kötet egymáshoz rendelését nehezíti, hogy Petrik Géza magyar nemzeti bibliográfiaként kezelt összeállításában és annak pótlásaiban²³ Mindszenti munkája eltérő szerzői nevek, illetve cím alatt található meg. Így az első kiadás első és második kötete (1724–1725) Csernovics Ferenc promotor neve alatt lelhető fel (PETRIK I. 466), ugyanakkor az első kötetet (1724) felvették a cím alatt is (PETRIK III. 149). A második kiadás első kötete (1729) Mindszenti Antal nevén (PETRIK V. 324), a második (1730) Hargas Makár mariánus ferences nevén (PETRIK II. 69) szerepel.

A három könyvtár állományában a *propugnaculum*-rézmetszet kizárólag az első kiadás első kötetéből adatolható: a tíz megvizsgált kötetből négy tartalmazza. Ennek alapján valószínű, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában őrzött két levonat az egykor a Nemzeti Múzeum Könyvtárának nevezett jelenlegi nemzeti könyvtár állományának valamelyik metszet nélküli példányából származik, s a leválasztás után a restauráláskor kivasalták belőlük a hajtásnyomokat.²⁴

Mindszenti Antal²⁵ összefoglalása a jezsuita rend egyik sarkalatos történetfilozófiai elképzelését, az Isteni *providentia* (gondviselés) által irányított és meghatározott történelem elgondolását példázza. Korábban ehhez hasonló, a magyar történelmet a honfoglalást

22 Szörényi László nem ismerve a mű második kiadását a Mindszenti-mű címének részeként értelmezte az „ethice adumbratum” kifejezést, amit megkérdőjelez az első kötet címében a „Nunc ethice adumbratum” („most/ezúttal erkölcsfilozófiai szempontból előadva”) kifejezés. SZÖRÉNYI 2019a, 88.

23 PETRIK 1888–1892; PETRIK 1971–2018.

24 Az ELTE Egyetemi Könyvtár metszettára is a saját könyvtári állományból leválasztott metszetekkel bővült a könyvtár történetének egy szakaszában.

25 Mindszenti Antal Nagyszombatban született 1687. július 24-én, jezsuita tanulmányi éveit megfordult Bécsben, Leobenben, Győrben, Besztercebányán és Egerben, majd négyes fogadalmát 1720. augusztus 15-én Kassán tette le. Kassáról 1722-ben Nagyszombatba került, majd ismét Kassára (1727–1730) irányították. 1731–1734-ben Nagyszombatban a Szentírás professzora. Innen Kolozsvárra került, ahol pályafutása csúcspontjára érve a jezsuita kollégium rektora (1735–1736) lett holtáig (1736. április 15). LUKÁCS 1987–1988, II. 1026–1027. Az életút ismeretében megkérdőjeleződik Szörényi László véleménye, mely szerint Mindszenti műve első kötetének tartalma miatt, mintegy büntetésből helyezték Nagyszombatból Kolozsvárra (SZÖRÉNYI 2019a, 99). Mindszenti ugyanis a munka első kiadása után, a kassai éveket követően ismét Nagyszombatban tevékenykedett (1731–1734).

követő keresztény hitre téréstől a 18. század második évtizedéig bemutató áttekintés nem jelent meg.²⁶ A mű első része a mohácsi csatáig, a második része 1526-tól az 1720-as évekig, azaz a megírás egykori „jelenkoráig” terjed.

A mű tartalma röviden úgy foglalható össze, hogy a keresztény hitre térés utáni első ötszáz évben Magyarország folyamatosan a kereszténység védőbástyájául szolgált, és ezt a bástyát maga a keresztény vallás építette fel (1. kötet). Később ez a *propugnaculum* különféle okok, mindenekelőtt a magyarok bűnei miatt leomlott, de újra felépült a mohácsi csata utáni kétszáz évben, elsősorban az osztrák házból származó magyar királyok kegyessége révén (2. kötet).

Nagyszombatban a kiadvány felajánlóit a felavatott hallgatók évfolyamtársai voltak.²⁷ Az első kötetet a „Studiosissimi Physici Condiscipuli” ajánlották az új baccalaureusok közül hat személynek, akik kiegyenlítették a mű kiadásának költségeit.²⁸ A második kötetet a „Studiosissimi Philosophi emeriti” ajánlották az új filozófiai magisterek közül a kötet két mecénásának.²⁹ Mindkét évben az adott fokozatot elérők promotora Csernovics Ferenc,³⁰ a filozófia tanára (1724-ben professor physicae, 1725-ben professor metaphysicae),³¹ a kötet szerzőjének tanártársa volt.

Irodalomtörténeti szövegkörnyezet

A könyvészeti meghatározás nyomán a *propugnaculum*-rézmetszet jelenleg ismert állapotában címlapelőzők funkciójában datálható 1724-ből. Megrendelése a nyomtatvány megjelentetéséhez köthető, kivitelezése az őrzőkönyvvel együtt a nagyszombati Akadémiai nyomdához kapcsolható.³²

Mivel a rézmetszet Mindszenti Antal magyar történelmet áttekintő munkája³³ első kiadásának első, az eseményeket a mohácsi csatáig követő kötetében található meg, magában

26 Vö. SZÖRÉNYI 2020a.

27 Vö. SZENTPÉTER 1935, 57–58.

28 Az újonnan avatottak teljes névsora a kötet végén található.

29 Az új magisterek teljes névsora itt is a kötet végén szerepel, ők jobbra azonosak az előző évi új baccalaureusokkal.

30 Csernovics (Csernovich, 1684–1736) Ferenc 1723–1725 között volt a filozófia nagyszombati tanára, előtte és utána (1721–1722, 1726) Kolozsváron oktatott. LUKÁCS 1987–1988, I. 199.

31 LUKÁCS 1978–1995, VII. 343; 398.

32 A *propugnaculum*-rézmetszet részlemezének Magyar Nemzeti Múzeumba kerülését továbbra is homály fedi.

33 Mindszenti Antal e művével Szörényi László eddig öt tanulmányban foglalkozott: SZÖRÉNYI 2019a; SZÖRÉNYI 2019b; SZÖRÉNYI 2020a; SZÖRÉNYI 2020b; SZÖRÉNYI 2020c. Szörényi László szóbeli közlése szerint a Mindszenti-munkát fénymásolatból használta.

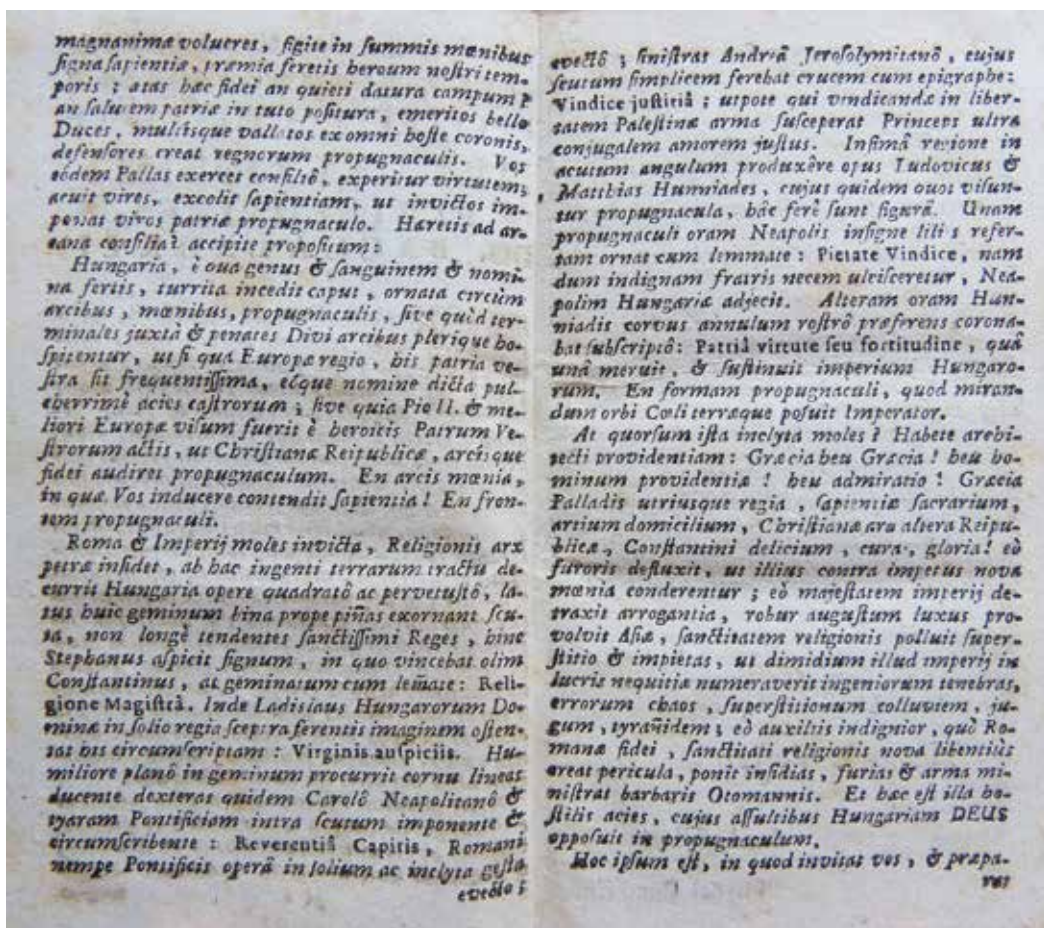
a műben kerestem további nyomot a rézmetszet tartalmának pontosításához. Az évfolyamtársak (*condiscipuli*) által az új baccalaureusokhoz címzett ajánlásban $(\)_{2v}(-)(\)_{3r}$, melyet minden valószínűség szerint nem Mindszenti, hanem az ő munkáját ajándékkönyv kontextusba helyező promotor, Csernovics Ferenc fogalmazott meg Mindszenti munkájának ismeretében (5. kép), részletes és pontos leírás és értelmezés olvasható a rézmetszetről „En frontem propugnaculi” („lásd a propugnaculum [ti. a nyomtatott mű] elején [ti. a címlapelőzőkén]”) megjegyzéssel (6–7. kép).³⁴ A címlapelőzőkre vonatkozó részt teljes terjedelmében idézem:

„[...] En frontem propugnaculi. Roma et Imperij moles invicta, Religionis arx petrae insidet, ah hac ingenti terrarum tractu decurrit Hungaria opere quadrato ac pervetusto, latus huic geminum bina prope pinnas exornant scuta, non longe tendentes sanctissimi Reges, hinc Stephanus aspicit signum, in quo vincebat olim Constantinus, at geminatum cum lemmate: Religione Magistra. Inde Ladislaus Hungarorum Dominae in solio regia sceptrum ferentis imaginem ostendit his circumscriptam: Virginis auspiciis. Humiliore plano in geminum procurrit cornu lineas ducente dexteram quidem Carolo Neapolitano et tyram Pontificiam intra scutum imponente et circumscribente: Reverentia Capitis, Romani nempe Pontificis in solium ac inclita gesta evectro; sinistras Andreas Jerosolymitano, cujus scutum simplicem ferebat crucem cum epigraphe: Vindice justitia; utpote cui vindicandae in libertatem Palestinae arma susceperat Princeps ultra conjugalem amorem justus. Infima regione in acutum angulum produxere opus Ludovicus et Matthias Hunniades, cujus quidem quot visuntur propugnacula, hac fere sunt figura. Unam propugnaculi oram Neapolis insigne lilies refertam ornat cum lemmate: Pietate Vindice,³⁵ nam dum indignam fratris necem ulcisceretur, Neapolim Hungariae adjecit. Alteram oram Hunniadis corvus annulum rostro praeferens coronabat subscripto: Patria virtute seu fortitudine,³⁶ qua una meruit, et sustinuit imperium Hungarorum. En formam propugnaculi, quod mirandum orbi Coeli terraeque posuit Imperator. [...]

34 A rézmetszet ismeretének hiányában Szörényi László nem valószínű, konkrét képként, hanem elképzelt képleírásként értelmezte a leírást, melyet – mint írja – maga Mindszenti fogalmazott meg „egységes történetfilozófiájaként”. SZÖRÉNYI 2020a, 139–142.

35 A rézmetszeten a „Pietate duce” olvasható.

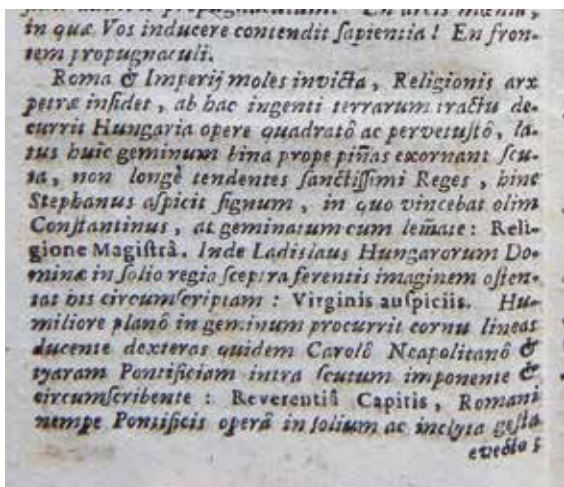
36 A rézmetszeten a „Patria Virtute” olvasható.

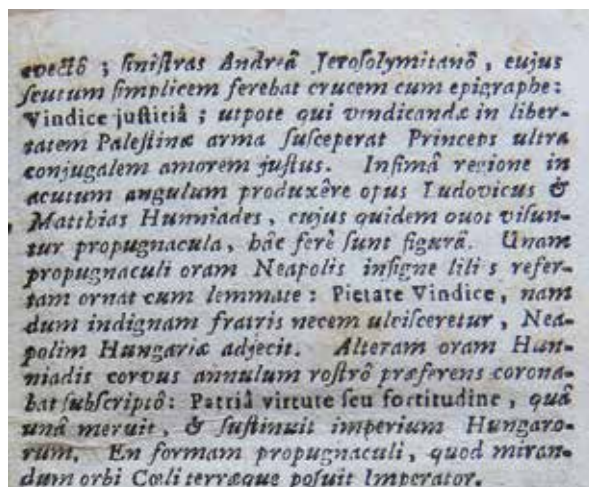
5. kép. [Mindszenti Antal], Propugnaculum Reipublicae Christianae religione conditum, (2v)–(3r, Tyrnaviae 1724, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, jelzet: Gb 71

Fordításban:

„Róma és az Imperium, valamint a vallás [azaz mindezeknek a jelképe a rézmet-szeten az Angyalvár] védőbástyája Hungaria, melyen védőeszközök [pajzsok] és oltalmazók [személyek] láthatók. Így két ikerpajzzsal egymás közelében a legszentebb királyok [állnak]: István [pajzsán] azzal a kereszttel, melynek jegyében egykor Konstantin győzött, és ezt megkettőzve a »vallás mestere« mottóval, valamint László [pajzsán] a királyi trónon [ülő] pálcát [jogart] tartó Magyarok Asszonyával [Úrnőjével] és a »Szűzanya égisze alatt« mottóval.

6. kép. [Mindszenti Antal], Propugnaculum Reipublicae Christianae religione conditum, (2v, Tynaviae 1724, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, jelzet: Gb 71

7. kép. [Mindszenti Antal], Propugnaculum Reipublicae Christianae religione conditum, (3r, Tynaviae 1724, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, jelzet: Gb 71

Alattuk a két további iker [uralkodó] Nápolyi Károly, az ő pajzsában pápai tiara és ezt körülveszi a felirat [mottó]: »a főség tisztelete«, azaz ő [az, aki] a római pápa tiszteletét és tetteit trónra emelte. Mellette Jeruzsálemi András, aki a pajzsán egyszerű keresztet hordozott, és az ő felirata »az igazság bajnoka«, ő [volt az], aki a házastársi szereteten túl[lépve] [utalással felesége, Meráni Gertrúd 1213. évi megölésére] fegyvert fogott Palesztina felszabadítására [ötödik keresztes hadjárat, 1217–1221; II. András ennek első szakaszában vett részt seregével 1217–1218-ban]. Az alsó régióban a bástyán Lajos és Hunyadi Mátyás. Egyikük [ti. Nagy Lajos] bástyáján nápolyi [ti. Anjou] liliomokkal teli pajzs azzal a mottóval, [hogy] »a jámborság oltalmazója«, ugyanis miközben bosszút állt testvére [András/Endre] haláláért, Magyarországhoz csatolta Nápolyt. Hunyadi [Mátyás] a [bástya] másik felén, pajzsán holló a csőrében gyűrűvel és megkoronázva a felirattal: »a haza erényéért« vagy »vitézségéért«, amellyel kiérdemelte és fenntartotta a Magyarok Birodalmát. Íme, ez az erőd [védőbástya] formája, melyet a menny és a föld uralkodója [ti. Isten] a világ csodájára emelt.”

Az új baccalaureusoknak szóló ajánlás ezt követően bemutatja az ellenséget, azaz a törököt, akivel szemben áll Hungaria a kereszténység védőbástyájaként, hozzátéve: „Et haec est illa

hostilis acies, cujus assaultibus Hungariam DEUS opposuit in propugnaculum. [...]” (3r) („ez pedig az ellenség, amelynek támadásai ellenében Magyarországot Isten erődként állította szembe”).

Eszerint a címlapelőzők szorosan kapcsolódik a keresztény Magyarország történetének első ötszáz évéhez, annak mintegy sommás képi megjelenítése, háttérben a jezsuita *providentia*-gondolattal. Az Angyalvár egyként szimbolizálja Rómát, a Német-római Birodalmat és a kereszténységet; a bástyarendszer a rajta elhelyezett személyekkel, a hozzájuk társított pajzsokkal és mottókkal maga a Hungaria-védőbástya (*propugnaculum*), melyet az ellenség egészen a mohácsi csatáig nem tudott lerontani. Az ajánlás megerősíti és pontosítja a párba állított uralkodó alakok azonosítására tett kísérlet eredményét: Szent István és Szent László, Károly Róbert és II. (Jeruzsálemi) András, valamint I. (Nagy) Lajos és Hunyadi Mátyás. Az ajánlás szerint mindez az isteni *providentia* alkotásaként értelmezendő.

A történelmi munka után a kötet közli a nagyszombati egyetem aulájában felavatott új filozófiai baccalaureusok teljes névsorát.³⁷ Végül a kötetet – a rézmetszet leírásához hasonlóan – újabb kontextusba is elhelyezték egy már a cím részeként hangsúlyozott („Nunc ethice adumbratum”) erkölcsfilozófiai kérdésfelvetéssel:

„Problema ethicum. An Religio, an vero Fortitudo militaris plus ornamenti attulerit Hungariae per prima quinque saecula ab ejus in regnum institutione? Vide pag. 222.”³⁸ (Etikai probléma. Vajon a vallás vagy pedig a hadi vitézség [erő] tette-e Magyarországot eredményesebbé a királyság megalapításától kezdődően az első öt évszázad során? Lásd a 222. oldalt.)

Mindszenti munkájának hivatkozott 222. oldalán a fentivel lényegében egyező értelmű eldöntendő kérdés olvasható:

„[...] pro coronide totius laboris quaerere contigit, a cin utramque partem disceptare coram senatu populoque Academico in eo honoris acta, pro quo hoc propugnaculum construebatur, an ad Hungarorum, de quibus evoluta est pagina, salutem, felicitatem, gloriam plus contulisse videatur, an fortitudo?”

A kérdés megvitatásához a mű huszadik fejezete után, a „Caput ultimum”-ban két alfejezet olvasható a lehetséges főbb érveket összefoglalva „Momenta religionis” (222–229), illetve „Momenta fortitudinis” (229–234) címen.

37 Köztük azzal a hat diákkal, akik mecénálták a kötet megjelenését.

38 Ezt követi egy matematikai kérdésfelvetés is, amely azonban nem az ajándékkötet tartalmára reflektál.

Az ajándékkötetként megjelent történelmi mű, annak átgondolt invenciót tükröző címlapelőzéke és a kép-szöveg együttes tudatos belehelyezése az erkölcsfilozófiai vitakérdésbe nem tekinthető egy szokványos baccalaureusi vizsga részének. Ez arra ösztönzött, hogy a vonatkozó nagyszombati *historia domus*ban³⁹ megkeressem, vajon miként írták le az eseményt, kitértek-e a leírásban Mindszenti művére, különös tekintettel a címlapelőzésekre. A vonatkozó feljegyzést a *historia domus*t ekkor hivatalból vezető Georgius Naymayr készítette.⁴⁰ Maga a bejegyzés a „Scholae” rész cím alatt található, tárgyalja Mindszenti művének első kötetét,⁴¹ de nem tér ki a címlapelőzésekre.

Az ábrázolás további kontextusának nyomon követése érdekében kézbe vettem Mindszenti Antal munkájának második kötetét is. Ezt az 1724-ben baccalaureussá avatott diákok egy része kapta 1725-ben sikeres magisteri vizsgájuk alkalmából ajándékkötetként a diáktársaktól. Ez utóbbi vizsgának ugyancsak Csernovics Ferenc volt a promotora. A kiadvány ajánlása az első kötet hat mecénása közül két személynek szól, akik pénzadománnyal lehetővé tették a második kötet megjelenését. A kötet „Per illustres Domini” megszólítású ajánlásának egyik gondolata felidézi az első kötetet, melyhez – mint írja valószínűleg itt is a vizsgáztató Csernovics – „addidimus in fronte imaginem, ut e primo antemuralis aspectu, totius intima propugnaculi conjiceretis” ()(_{2v}). Majd áttér a mű folytatásának bevezetésére, a második kötetben tárgyalt kétszáz évre, melyben Isten akaratából újra felépült a Hungaria védőbástya (*propugnaculum*). Az utóbbi – mint a kötet alcíme előre jelzi – „Et magnorum imprimis Ex Austriaca Domo regum pietate Reddita restitutum”, azaz nagyobb rész az ausztriai házból való királyok kegyessége következtében állíttatott vissza. Az ajánlás szövegében hosszú leírás olvasható a mohácsi csatavesztés utáni kétszáz évben felépült új *propugnaculum*ról. A védőbástya „megjavítóihoz”, azaz az osztrák házból származó magyar uralkodókhoz – az első kötet címlapelőzékének nyomán – a leírásban cselekedetek, jelvények, erények és mottók kapcsolódnak az allegorizáló képiség jegyében. A magyar történelem első ötszáz évének uralkodóitól eltérően ezek a királyok azonban – hangsúlyozza az ajánlás – tevőlegesen nem voltak harcosok, egyikük sem

39 *Annuae Collegii Tyrnaviensis* 1711–1768. ELTE EKL Kézirattár Ab 123.

40 LUKÁCS 1978–1995, VII. 343.

41 „Libellus sub titulo propugnaculum reipublicae Christianae quod religione fuerit conditum est Ungarorum fortitudine quinque saecula defensum praeter Ungariae originem bella, variam, fortunam foedere Magistratus et leges, quo in Universam pene historiam non plus donis stilleris egregiis relatum refellebantur ea quae de indole, ac moribus Ungarorum res Ungaricas non aliter et dubia fama docti, et noviores cum Ungaris saepe numero et familiariter versati, scripsere falso historiographi. Quanquam illi proinde ne hi in veritatem deliquerint non tamen perinde et venia digni. Quandoquidem afamatur pariter decepti commiserationem mereantur si alijs credilitatem illuserint; Virgam ut minimum censoriam, qui a gentis auae splendor illa aciem oculorum ad mentis habetari, ut nihil sincere intueantur, Labes tamen alienas videre se narrent, an diserte et sine ambigibus, jam ex abliquo, dum sic laudent, ut demum quae laudarent vitia esse interpretentur.” *Annuae Collegii Tyrnaviensis* 1711–1768, Anno 1724, ELTE EKL Kézirattár Ab 123. fol. 117r.

állt bástyafalon, mégis sikerült győzniük. A képzeletben részletesen „kivetíthető” és követhető leírásról nem derül ki a szövegből, hogy az képi formában megvalósult-e. Valószínűleg ezért szólította fel az ajánlás írója az új magisterekre arra, hogy töprengjenek el a leírt képen („Quam imaginem dum animo concipitis [...]” – „amíg ezen a képen töprengsz [...]”).⁴²

Az első és második kiadás második kötetének megvizsgált példányaiban⁴³ nincs nyoma a kiadványhoz tartozó rézmetszetnek. Az ajánlásban leírt „ábrázolás” (*imago*) valószínűleg egy az első kötet címlapelőzőkétől ihletett „képes” gondolat, azaz a *propugnaculum*-metszet újabb kontextusa.⁴⁴

42) (_{2v}) (_{3v}) „[...] Nunc instituti operis accipite rationem: Quinque saecula prioribus aristis in fasciculum collegimus, ut familiariter intra manum, in sinu deferre possetis, addidimus in fronte imaginem, ut e primo antemuralis aspectu, totius intima propugnaculi conciperetis. Operam iterum impendimus, et duo secula libello conclusimus, quamquam nec ipsi diffiteamur e compendio nasci dispendium, quia plurimos maximosque heroas famae suae et virtutum vix e docirante fecimus haeredes, quo din primo statim limine excusamus, ne minoris habitum se cuiquam obversetur. Parabamus genealogicas per murorum latera tabulas appendere, et facta insignia singulorum, at sive ars destituit, sive series familiarum. Quod denique apparavimus, sub veteri titulo propugnaculi accipite: Duas hujus aerae propugnaculo formas induimus; unam facis plaga vastissima et a Romana Religionis arca plurimum divulsa, postquam in varios abijt praeceps Hungaria errores. Plagae pars una ab oculo, ab aetate nostra remotior campum obtinet rudibus obrutum et bustis, plerumque ossibus et cineribus enectorum obsitum, denique sanguine sanieque in alvos coactis intersectum. Plaga altera in oculum proxime incurrens arcem habet hexagonam, altis minacem manibus, in cujus molem secundi operis Magni Praesules, Inclytique heores domestici et peregrini vigilias, labores, enses, manus admovent; aediles supremos Reges ipsi Maximique Caesares pro Majestate sustinuerunt. Rudolphus exemplo primum Ferdinandi et Maximilianis, tum propensione ingenij in Architectonicem intentus, aream descripsit reparando propugnaculo, qui primus fundamenta virtutis, et sapientiae stabilivit. Tria super area propugnacula Ferdinandeum Tertij, Josephinum et Matthiae secundi aspicientibus introrsum aversa, Ferdinandi Tertij sapientia, Josephi amor, Matthiae belli ardor suis cum insignibus instruxerunt, dependerunt. In extimis Ferdinando secundi, Leopoldino et Carolino Maximi Caesares sua castra tendebant Ferdinandus Pius, Leopoldus Magnus, Carolus utriusque aemulus et haeres defixis una parte tropheis aquila coronatis, et sinistro quidem propugnaculo sinistram duriore sub fortuna tegebat victore crucifixo Ferdinandus adversas acies oris habitu prosternente, ac in hoc lemma desinente: Non te deferam. In dextri propugnaculi cortina altera Carolus globum locabat fortitudinem inter et constantiam libratum e cruce Redemptoris tanquam perpendiculo, quod signum pugnat nostro dabat Eugenio, testatus illius auxilio recepturum se Hungariam e Turcarum tyrannide, per quem redemptus est orbis universus. Medius avum inter et Filium Leopoldus Magnus ille Magni Ladislai cultor aemulus imponebat effigiem Virginis, ut ostenderet, cujus ope, cujus titulis et honori reparata staret Hungaria, quam ab Hungaris mutato privilegio haereditarium constituit Dominam provinciarum. Atque haec trophea sunt tantorum Principum tam fortunata, ut per maenia nulla licet prostarent vindicis ora Monarchae, victricem tamen fore Hungariam fortiter et portenderent constanter felicem, quia signo, in quo vincitur, et a virginea castrorum acie propugnata. Quam imaginem dum animo concipitis, summorum caelitum adorent clementiam pro reddita suis finibus Hungariae, magnorum stupete miracula regum, heroum observate vestigia, acta probate gestis et aemulatione optimorum; Religionem colite, pietatem tuemini, justitiam discite, amate sanctitatem. [...]”

43 Kilenc példány 1725-ből és egy példány 1730-ból.

44 Az első kötet végén olvasható erkölcsfilozófiai kérdésfelvetés „mintájára” a második kötetben szintén a filozófia új magistereinek név szerinti felsorolását követően újabb megválaszolandó kérdéseket kaptak a diákok

Művészettörténeti kontextus

A vizsgálat e pontján talán nem elhamarkodott feltenni a kérdést: vajon kinek az invenciója nyomán, és ki által valósult meg a tárgyalt rézmetszet? A kérdés megválaszolásához meg kellett vizsgálni a metszet technikai kivitelezését.

Az eltérő stílus és mesterségbeli tudás alapján a restaurált nyomólemezén és a levonatokon feltűnően elválik egymástól a bevezetőben említett két képréteg. Az Angyalvár és háttere – a trófeumok, a vonatkozó felirat („Romana Religionis ab Arce”) és a szárnyaló angyal kivételével – az Angyalhíd látható részével és a Tiberis mindkét partjának ábrázolásával együtt kvalitásos művészt sejtet, akinek stílusa jelentősen eltér az ábrázolás többi részétől. Ez a rész a lemezen és minden megtekintett levonaton kivétel nélkül halványabb, a metszés vonalai finomabbak, és a többi részhez viszonyítva kevésbé mélyednek bele a lemezbe.

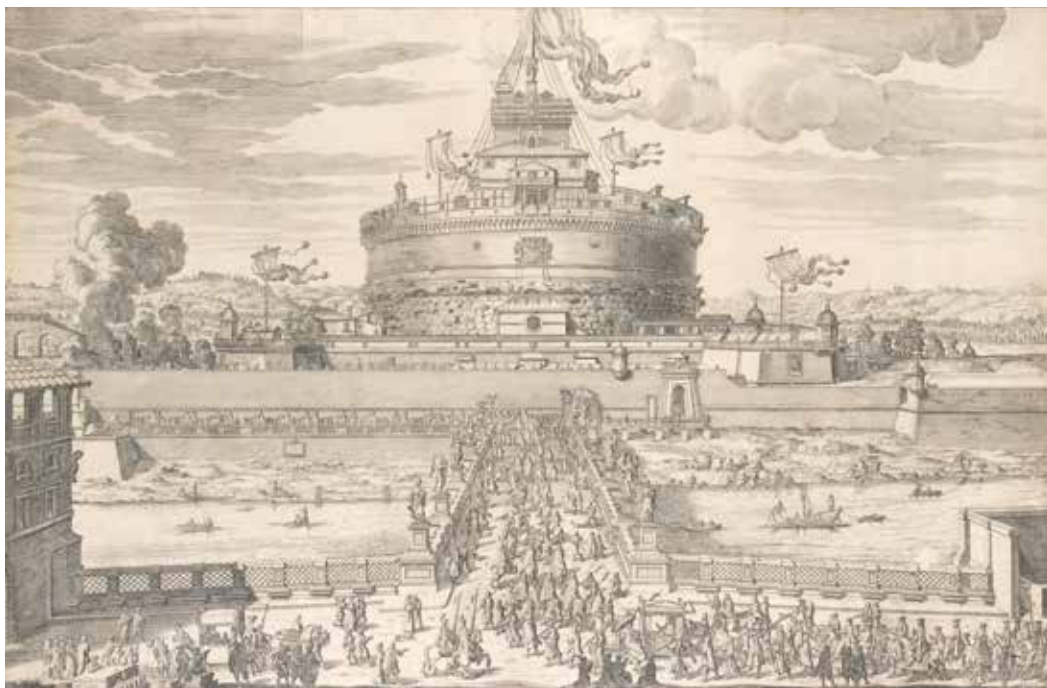
A metszetnek ez a részlete teljes egészében azonosnak bizonyult Giovanni Battista Falda (1648–1678)⁴⁵ *Veduta del Castello, e Ponte Sant’ Angelo* címen ismert ábrázolásának felső részével (8. kép). Falda e munkája 1671-ben vagy ez után nem sokkal készült, mivel a hídon ott láthatók a Bernini műhelyében készült, IX. Kelemen pápa által megrendelt angyalzsobrok. Falda életművében a „Tiberis bal partján az Angyalhíd végének közepéről nézve az Angyalvárra” témájú ábrázolás különféle méretekben adatolható.⁴⁶ Falda munkáit a római Giacomo De Rossi kiadó és kereskedő cég,⁴⁷ majd a Rossi utódok (így például Domenico De Rossi és Lorenzo Filippo De Rossi) tették közzé, terjesztették és árusították, s ez a cég gondoskodott

– visszaतालással a megállapításra, hogy az Osztrák Házból származó magyar királyok tevőlegesen nem vettek/vesznek részt a harcokban: „Problemata in actu decisa. I. Utrum plus conferat ad belli eventum et salutem regnorum summos Principes praelijs interesse? an per inferiores belliduces administrare bellum? II. Utrum ad restauratam e suis ruinis Hungariam plus Religio contulerit? an bellica fortitudo? Finis.” („I. Mennyiben járul hozzá a háború kimeneteléhez és a királyságok üdvéhez/biztonságához az, hogy fő fejedelmek részt vesznek-e a csatákban? vagy inkább vívják meg a háborúkat az alsóbbrendű harcosok? 2. Vajon a vallás járult-e jobban hozzá ahhoz, hogy Magyarország újra felépüljön romjaiból? vagy a hadi vitézség?”) A kötet kapcsán a nagyszombati *Annuae litterae* 1725. évi bejegyzésében, melyet az írásképp alapján ebben az évben is Georgius Naymayr vezetett, mindössze erre a két kérdésfelvetésre vonatkozóan olvasható megjegyzés a „Res literaria” részcím alatt: „Problemata occasionem fecit libellus a condiscipulis oblatus ac inscriptus: propugnaculum Reipublicae Christianae multis erroribus proditu, sed virtute Majorum aemula, haeroum Sanguine, ac Maximorum ex Austriaca domo Caesarum pietate, et providentia restitutum: qui libellus cum Hungariae fata usque ad presentem, id e ducentessimum Annum a Clade Mohatsiane persequate, postquam Rex ex infelici praelio fugus interijt; Dubium fecit: an expediret Principes maximos prolijs, ut facitatum, inettesse: et placuit disceptare.” *Annuae Collegii Tyrnaviensis* 1711–1768, ELTE EKL Kézirattár Ab 123. fol. 122v.

45 MARGIOTTA–TOZZI 1994, Giovanni Battista Falda. Falda rézmetsző művészete magas színvonalú, összevethető például Giovanni Battista Piranesi (1720–1778) munkáinak kvalitásával.

46 BELLINI 1983, no. 79(251) [359], no. 6(253) [371]; BELLINI 1993, 4725.278 (részlet a jobb alsó sarokban) [314–315], 4725.285[B.6(253)]-[322], 4725.285[C1]-[322], vö. 4725.315.

47 Johann Jacob Rubeis = Giovanni Giacomo de Rossi, 1627–1691.

8. kép. Giovanni Battista Falda, Veduta del Castello, e Ponte Sant' Angelo, 1671–1678, magántulajdon

Falda kvalitásos és kedvelt metszeteinek további másoltatásáról is. Így például Falda „Angyalvár a híddal” című metszete ugyanabból a nézetből ismert egy Israel Silvestre (1621–1691) által szignált metszetről is.⁴⁸ A kedvelt ábrázolás a Rossi cég katalógusaiban 1677-től folyamatosan megtalálható.⁴⁹ Falda e vedutája önálló lapként készült, és ismereteim szerint nem került be a Rossi cég által kiadott, római vedutákat ábrázoló Falda-albumokba. Ez a metszet és annak egykorú másolatai máig kedvelt aukciós tételeknek számítanak.⁵⁰

A *propugnaculum*-címlapelőzők nyomólemezeről a sokszorosítás Nagyszombatban készülhetett, s a lemez az Egyetemi nyomda költözésével kerülhetett Budára, majd onnan ismeretlen módon a Magyar Nemzeti Múzeumba. Kérdés, ki és hol metszette át a nyomólemez alsó részét, és metszette rá a felső részre az eredetileg ott nem szereplő motívumokat és szöveget. A római Rossi cégnek kiterjedt európai kapcsolatrendszere volt; egy Buda 1686-os ostromáról készült rézmetszettel például egykorúan Giovanni Giacomo De Rossi kereskedett, amely megjelent

48 Israel Silvestre 1669 és 1678 között élt Rómában. BELLINI 1993, VII; vö. KRISTELLER 1915.

49 Így pl. ROSSI 1677, 16–17; ROSSI 1689, 29. A katalógusokat 1735-ig tekintetem át.

50 Lásd pl. a Galleria Trincia, Stampe Antiche Roma (Via Larina, 12 – 00187 Roma), a Libreria antiquaria (Via dell'Umiltà 77/a – 00187 Roma) vagy a Bernaerts Auctioneers (Antwerpen) kínálatát.

például az általa forgalmazott, *Teatro della Guerra contro Turco* (1687) című albumban. A cég több neves magyar személyről, így Szelepcsényi György érsekről, Esterházy Pál nádorról, illetve Thököly Imréről („Emerico Tekeli Ribelle di S.M.C.” felirattal) készült portrét is kínált megvásárlásra.⁵¹

A címlapelőzék tartalmazó Mindszenti-kiadvány ajánlása – benne a frontispicium és szövegeinek leírásával – feltehetően korábban készült, mint a nyomólemez, mivel a dedikációban a metszetfeliratok közül kettő eltér a rézmetszeten olvashatóktól. E módosításokat minden valószínűség szerint a lemezen rendelkezésre álló hely szűkössége miatt kellett érvényesíteni. Egy lekopott Falda-, vagy talán Faldát másoló rézlemez átmetszésére a fenti körülmény miatt nagy valószínűség szerint nem Rómában, hanem Nagyszombatban, esetleg Bécsben kerülhetett sor.

A módosított rézlemez útját egyelőre homály fedi. Az életutak tanúsága szerint Mindszenti Antal és Csernovics Ferenc nem jártak Rómában, ugyanakkor a jezsuita renden belüli kapcsolatrendszer nem zárja ki az alapelmez Rómából indult mozgását. A nyomólemezen az Angyalvár melletti trófeumok, a fölötté lebegő angyal, a várra metszett szöveg és a Tiberis bal partjára helyezett bástyarendszer metszészonalai az Angyalváréhoz képest mélyek, erőteljesebbek, nem kopottak, miközben stílusuk és kvalitásuk is eltér attól. Nagyszombatból a tipográfia által foglalkoztatott rézmetsző 1724–1725-ből nem ismert, s a nyomdának ebben az időben dolgozó metszők közül – jelenlegi ismereteink szerint – ketten, Prokes Márton és Elias Schaffhausen jöhetnek szóba. Az utóbbi Augsburgból indult, majd 1720-ig folytatott bécsi rézmetsző tevékenység után Nagyszombatban dolgozott. Innen jelenleg két szignált metszete ismert 1726-ból.⁵² Elképzelhető az is, hogy a lemez átmetszését az inventor előírásai szerint Bécsből rendelték meg.

A címlapelőzék koncepciója szorosan kötődik Mindszenti Antal *Propugnaculum rei-publicae christianae* című munkája első kötetének tartalmához. A metszet másik lehetséges inventora az első kiadás ajánlásának írója, az 1724. évi nagyszombati vizsga promotora, Csernovics Ferenc.⁵³ A kérdést, hogy kettejük közül kié vagy kié inkább a metszet koncepciója, újabb források előkerüléséig érdemes nyitva hagyni.

51 Lásd pl. ROSSI 1689, 101; 102. Az Esterházy Pálról készült rézmetszeten kiadóként a következő felirat olvasható: „Joannes Jacobus de Rubeis [...] Romae ad Templum S. M. de Pace 1685”, ennek szignálása „Thiboust sculp.”. A Szelepcsényi-portrén 1680-as év szerepel, metszője Jacques Blondeau (1655–1698), a metszet egyik példányát lásd ELTE EKL KEP1093.

52 Prokes Márton rézmetsző 1730 és 1761 között hat nagyszombati kiadványt illusztrált, Elias Schaffhausen (Augsburg 1684–1738) augsburgi, majd 1720-ig bécsi rézmetsző bécsi tevékenysége után Nagyszombatban dolgozott, de innen mindössze két, 1726-ban készített szignált rézmetszete ismert. HAIMAN–MUSZKA–BORSA 1997, 141–146; 301–306; 304. Vö. még PATAKY 1951, 26–27; 35–36; 207; 216. Prokes Márton az újabb kutatások tükrében már 1727-ben is Nagyszombatban dolgozott. SOÓS 2010; vö. még SOÓS 2012.

53 Mindszenti nekrológja a Bécsben őrzött *Litterae Annuae Viennenses* sorozatban olvasható. Az 1736-os évnél szereplő szűkszavú leírás nem tér ki Mindszenti Antal történetírói munkásságára. Österreichische National-

Összegzés

A vizsgálatból nyilvánvaló, hogy az eredeti funkciójából kiemelt, csaknem huszonöt éven át önálló rézmetszetként vizsgált ábrázolás pontos meghatározása és elhelyezése számos nehézségbe ütközött. A könyvészeti, irodalomtörténeti és művészettörténeti megközelítés együttesen vezetett el a kérdés tisztázásához.

A vizsgálat tanulsága, hogy egy ilyen típusú problémaegyüttes körülírásához először érdemes magát a fennmaradt „művet” elemezni, különös tekintettel a kép-szöveg kapcsolatokra. A további gondolkodásnak sem szabad előfeltevés(ek)hez kötődnie, a lehetséges hipotézisek sorát célravezető a lehető legtágabbra nyitni. A jelen esetben e módszer nyomán egy hosszú időn át önálló műtárgyként kezelt anonim rézmetszet kerülhetett vissza eredeti kontextusába.

A török kiűzését és a Rákóczi-szabadságharcot követő bizonytalan időszakban Mindszenti Antal magyar történelemről készített munkája számos tekintetben megújította a történelemről való gondolkodást, ahogy ezt Szörényi László több tanulmányában is megfogalmazta.⁵⁴ A rézmetszet éppúgy része és illusztrációja Mindszenti történetfilozófiájának, mint a 18. század elején már több évszázados múltra visszatekintő „antemurale”-eszmének és a jezsuita *providentia*-gondolatnak. Az utóbbi felfogás szerint a magyar történelem egészét isteni előrelátás alakította, Hungaria isteni terv megvalósulása nyomán lett a kereszténység védőbástyája, védve a római hitet, Rómát és a katolikus Európát a pogánysággal szemben.⁵⁵ A metszet hatásosan összegzi Mindszenti művének alapgondolatát, mely szerint Isten védőbástyának állította Magyarországot szembehelyezve a pogány „ős”-ellenséggel a *religio* világában éppúgy, mint a hadi vitézség terén, a *fortitudo* által.

bibliothek, *Litterae Annuae Viennenses*. Cod. 12130, 122v–123r; vö. még *Protocollum Promotionum ad gradus philosophicos in Universitate Tyrnaviensi, Tomus Quintus ab Anno Domini 1720[–1766]*. OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 82, 56r–64r, 86r–92v.

54 SZÖRÉNYI 2019a; SZÖRÉNYI 2019b; SZÖRÉNYI 2020a; SZÖRÉNYI 2020b; SZÖRÉNYI 2020c.

55 „Et haec est illa hostilis acies, cujus assultibus Hungariam DEUS opposuit in propugnaculum. [...]”)(_{3r} („ez pedig az ellenség, amelynek támadásai ellenében Magyarországot Isten erőként állította szembe”). MINDSZENTI 1724–1725, 1,)(_{3r}.

Bibliográfia

- A magyar kereszténység 2001. Zombori István – Cséfalvy Pál – Maria Antonietta De Angelis (szerk.): *A magyar kereszténység ezer éve – Hungariae Christianae Millennium*. Budapest.
- BASICS Beatrix 2004a. Magyarország és Európa: történelem és kultúra évszázadokon át. *Magyar Múzeumok* 10/2, 3–5.
- BASICS Beatrix 2004b. Magyarország és Európa – Történelem és kultúra évszázadokon át. Időszaki kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban 2004. június 4. – augusztus 31. Budapest.
- BELLINI, Paolo (ed.) 1983. *The Illustrated Bartsch 47. Formerly Volume 21 (Part 2). Italian Masters of the Seventeenth Century*. New York.
- BELLINI, Paolo (ed.) 1993. *The Illustrated Bartsch 47. Commentary Part 2. Italian Masters of the Seventeenth Century*, Giovanni Battista Falda. New York.
- BITSKEY István 2006. *Mars és Pallas között. Műltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban*. Debrecen, 37–60.
- BUBRYÁK Orsolya 2014. Rahmenbedingungen für Kunst und Kultur im Königreich Ungarn im 17. Jahrhundert. In: Karl Möseneder et al. (Hrsg.): *Barocke Kunst und Kultur im Donauraum*. Bd. I–II. Petersberg, Bd. I. 160–176.
- HAIMAN György – MUSZKA Erzsébet – BORSA Gedeon 1997. *A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára 1773*. Budapest.
- HOPP Lajos 1992. Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban. Budapest.
- KNAPP Éva 2001. „Gyönyörű volt szál alakja”. Szent István király ikonográfiája a sokszorosított grafikában a XV. századtól a XIX. század közepéig. Budapest.
- KRISTELLER, Paul 1915. Zeichnungen von G. B. Falda. Amtliche Berichte aus den Königlichen Kunstsammlung. Berlin 36/6, 109–111.
- LUKÁCS, Ladislaus 1978–1995. *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.I.* I–XI. Roma.
- LUKÁCS, Ladislaus 1987–1988. *Catalogus Generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*. I–II. Roma.
- MARGIOTTA, Anita – TOZZI, Simonetta 1994. Giovanni Battista Falda. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 44. Roma.
- MINDSZENTI Antal 1724–1725. *Propugnaculum reipublicae christianae, Hungarorum fortitudine quinque saeculis defensum, nunc ethice adumbratum*. I–II. Tyrnaviae.
- ŐZE Sándor – DUERLOO, Luc (ed.) 1999a. *Hungaria Regia, 1000–1800. Fastes et défis*. Turnhout.
- ŐZE Sándor – DUERLOO, Luc (ed.) 1999b. *Hungaria Regia, 1000–1800. Schittering en strijd*. Turnhout.
- ŐZE Sándor – SPANNENBERGER, Norbert 2005. „Hungaria vulgo appellatur propugnaculum Christianitatis”. Zur politischen Instrumentalisierung eines Topos in Ungarn. In: Markus Krzoska – Hans Christian Mauer (Hrsg.): *Beruf und Berufung. Geschichtswissenschaft und Nationsbildung in Ostmittel- und Südosteuropa im 19 und 20. Jahrhundert*. Münster, 19–39.
- PATAKY Dénes 1951. *A magyar rézmetszés története*. Budapest.
- PETRIK Géza 1888–1892. *Magyarország bibliographiája 1712–1860*. I–IV. Budapest.
- PETRIK Géza 1971–2018. *Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művéhez, 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok*. V–X. Budapest.

- ROSSI, Giacomo de 1677. *Indice delle Stampe intagliate in rame, al bulino & all' acqua forte, esistenti nella stamperia di Gio.* Roma.
- ROSSI, Giacomo de 1689. *Indice delle Stampe intagliate in rame, al bulino & all' acqua forte, esistenti nella stamperia di Gio.* Roma.
- SOÓS Sándor 2010. Prokes Márton eddig azonosítatlan rézmetszete a Kassai Vértanúkról. *Magyar Sion* 4/2, 268–275.
- SOÓS Sándor 2012. A nagyszombati Szent Anna-kongregáció 1746-os felvételi lapja. *Magyar Sion* 6/1, 37–51.
- SRODECKI, Paul 2015. *Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur frühen Neuzeit.* Husum.
- SZÁRAZ Orsolya 2012. A kereszténység védőbástyája. *Studia Litteraria* 51/1–2, 51–67. <https://doi.org/10.37415/studia/2012/51/4001>
- SZENTPÉTERY Imre 1935. *A bölcsészettudományi kar története 1635–1935.* Budapest.
- SZILÁGYI András 2020. Clipeus sive propugnaculum christianitatis. Egy európai szállóige időszerűsége és képi megjelenítésének változatai a 17. század második felében. In: Papp Ingrid (szerk.): *Irodalomtörténet, tudománytörténet, eszmetörténet. Tanulmányok Tarnai Andor halálának 25. évfordulóján.* Budapest, 231–250.
- SZÖRÉNYI László 2019a. A 18. századi magyarországi jezsuiták Mátyás királyról alkotott képe. In: Szörényi László: *A mindenkit eltöltő balgaság dicsérete. Tárcák és tanulmányok.* Budapest, 86–99 (korábbi megjelenése: A 18. századi magyarországi jezsuiták Mátyás királyról alkotott képe. *Napút* 20/4, 2018, 84–92).
- SZÖRÉNYI László 2019b. Az Amade család keresztes lovag őseiről szóló genealógiai legenda. In: Szörényi László: *A mindenkit eltöltő balgaság dicsérete. Tárcák és tanulmányok.* Budapest, 81–85 (korábbi megjelenése: Az Amade család keresztes lovag őseiről szóló genealógiai legenda. In: Bajáki Rita és mások [szerk.]: *Lelkiség és irodalom. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére.* Budapest, 2017, 424–427).
- SZÖRÉNYI László 2020a. Szent István szerepe a jezsuita Mindszenti Antal (1687–1736) történetfilozófiájában. In: Szörényi László: *Titkos örök kötél. Tanulmányok.* Budapest, 138–147.
- SZÖRÉNYI László 2020b. A mohácsi csata emlékezete a 18. századi magyarországi neolatin irodalomban. In: Szörényi László: *Titkos örök kötél. Tanulmányok.* Budapest, 99–137 (korábbi megjelenése: A mohácsi csata emlékezete a 18. századi magyarországi neolatin irodalomban. In: Fodor Pál és mások [szerk.]: *Több mint csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben.* Budapest, 2019, 209–232).
- SZÖRÉNYI László 2020c. Mindszenti Antal a Zrínyiekről. In: Szörényi László: *Titkos örök kötél. Tanulmányok.* Budapest, 148–159 (korábbi megjelenése: Mindszenti Antal a Zrínyiekről. In: Bartha Katalin és mások [szerk.]: *Hortus amicorum. Köszöntőkötet Egyed Emese tiszteletére.* Kolozsvár, 2017, 92–97).
- TUSOR Péter 2019. Esterházy Pál nádor levelezése a római szentszékkal. Forrásközlés a vatikáni levéltárból. *Magyar Könyvszemle* 135/2, 125–137. <https://doi.org/10.17167/mksz.2019.2.125-137>
- VERANCICS Antal 1860. *Verancics Antal összes munkái I–XI.* 1857–1873. VI. *Vegyes levelek*, 1538–1549. Monumenta Hungariae Historica II, Scriptores IX. Pest.

SERFŐZŐ SZABOLCS | művészettörténész-főmuzeológus

Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

serfozo.szabolcs@nmn.hu

A „Magyarország mint a kereszténység védőbástyája” rézdúc és rézmetszet provenienciája: adalékok Jankovich Miklós gyűjteményének történetéhez

ABSZTRAKT | A tanulmány az ún. *propugnaculum*-metszet provenienciáját vizsgálja, s arra a kérdésre keresi a választ, hogyan kerülhetett az eredetileg könyvillusztrációként készült lap önálló metszetként a Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe, s milyen úton juthatott ugyanoda a metszet előállítására szolgáló rézdúc. Közvetett adatok alapján arra következtethetünk, hogy a rézdúc számos további, a nagyszombati egyetemi nyomdából származó, már használaton kívüli rézlemezzel együtt 1820 körül a műgyűjtő Jankovich Miklós tulajdonába, majd onnan 1836-ban a Nemzeti Múzeum könyvtárába, végül 1940 körül a Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe került. A metszet papírján látható vízjel szerint Jankovich 1826-ban új levonatot készíttetett a rézdúcról, amely a rézlemezzel együtt került a múzeum könyvtárába.

SZABOLCS SERFŐZŐ | historian, senior museologist
Hungarian National Museum, Hungarian Historical Gallery
serfozo.szabolcs@mnm.hu

The Provenance of the Engraving and its Copperplate „Hungary as the Bulwark of Christianity”: Contributions to the History of the Jankovich Collection

ABSTRACT | The paper investigates the provenance of the engraving depicting the allegory of Hungary as the bulwark of Christianity. It seeks to answer the question how the engraving, that had served originally as book illustration, entered the collection of the Historical Picture Gallery as an individual sheet and how its copperplate was acquired by the museum. Based on indirect data we can conclude that the engraved copperplate, together with several other out-of-use plates of the university printing house of Nagyszombat, was acquired around 1820 by the art collector Miklós Jankovich. In 1836 he sold his collection, together with his copperplates to the library of the Hungarian National Museum, then around 1940 the plates entered the collection of the Historical Picture Gallery. The watermark on the paper of the engraving indicates that Jankovich had made a new print of the copperplate in 1826, then it was acquired by the museum together with the copperplate.

Az alábbiakban a Knapp Éva tanulmányában tárgyalt rézdúc és rézmetszet provenienciájához szeretnék néhány kiegészítő megjegyzést fűzni. Fontosnak tartom ugyanis, hogy a könyvillusztrációként készült *propugnaculum*-metszet eredeti (könyvészeti és szöveg-) kontextusának feltárása kapcsán tisztázzuk annak „utóéletét” is. Arra a kérdésre keressük a választ, hogyan kerülhetett a lap önálló metszetként a Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe, s milyen úton juthatott ugyanoda a metszet előállítására szolgáló réz nyomólemez, azaz rézdúc. Ezek eredetének feltárása ugyanis fontos adalékokkal szolgál a Képcsarnok gyűjteményének történetéhez is.

A rézlemez és a metszet két példányát egyaránt ismeretlen eredetű tárgyként, „törzsanyag / maradvány” megjegyzéssel leltározta be 1958-ban a Képcsarnok Grafikai Gyűjteményének akkori muzeológusa, Cennerné Wilhelmb Gizella (1921–1995). Közvetett adatok alapján azonban mégis felvázolható ezek eredete, amelyben meghatározó szerepet játszott a műgyűjtő Jankovich Miklós (1772–1846).

Az 1958–1959. évi revízió során a Képcsarnokban több mint 700 rézdúc, s több tucat metszet került beletárolásra, amelyek nagy részét a Nemzeti Múzeum Történelmi Osztálya adta át – feltehetően már 1940 körül – a múzeumba újonnan beolvadt Képcsarnok számára.¹ A rézlemezek mintegy harmada az 1577-től Nagyszombatban, majd 1777-től Budán működő Egyetemi Nyomda kiadványait illusztráló rézmetszetek nyomtatásához készült, míg a továbbiak az 1783–1867 között fennállt pesti Trattner Nyomdához és más, részben soproni és bécsi kiadókhöz köthetők. Az Egyetemi Nyomdából származó együttesben mintegy kilencven olyan rézlemez található, amelyek különböző 17–18. századi nagyszombati nyomtatványokhoz készültek, ezek egyike az itt tárgyalt rézdúc is. További mintegy száz rézlemez a budai Magyar Királyi Egyetemi Nyomda 1800 körüli kiadványai számára készült.²

Jelenleg nem ismert arra vonatkozó forrás, mikor és hogyan kerültek az Egyetemi Nyomda rézlemezei a Nemzeti Múzeumba.³ Annyi bizonyos, hogy ezek nagy részét már 1945 előtt a

1 A korábban a Szépművészeti Múzeum tagintézményeként működő Képcsarnokot az 1934. évi VIII. törvény csatolta a Nemzeti Múzeumhoz, majd a gyűjtemény 1940 körül költözött a múzeum épületébe az Akadémia palotájából.

2 Az Egyetemi Nyomda rézdúcainak egy kisebb része az Egyetemi Könyvtárba, majd onnan 2006-ban az ELTE Levéltár Egyetemtörténelmi Gyűjteményébe került. (KNAPP 1997, 35; Schlay Georgina szíves közlése.) Az itt őrzött mintegy ötven rézdúc nagy része Schwartner Márton *Introductio in rem diplomaticam...* című, az Egyetemi Nyomda által 1802-ben kiadott művéhez készült, de ugyanitt megtalálhatók az esztergomi érsekek portrémetszeteinek rézlemezei is, amelyek Péterffy Károly S. J. *Sacra concilia...* című művében jelentek meg, amelyet a pozsonyi Royer nyomda adott ki 1742-ben.

3 Az Egyetemi Nyomda megalapításának 350. évfordulója alkalmából 1927-ben kiállítás nyílt a Nemzeti Múzeum dísztermében, ahol a nyomda néhány 18. századi rézdúca is bemutatásra került, nincs azonban nyoma annak, hogy azokat a múzeumnak ajándékozták volna. A kiállításról lásd NÁDAI 1927, 424; CZAKÓ 1928, 173.

múzeum gyűjteményében őrizték, ahol azok az egyik földszinti raktárban 1945. január 28-án kitört tűzvészben meglágyultak.⁴ Az Egyetemi Nyomda 1948. évi államosítását követően ismét több rézlemez adott át a múzeumnak.⁵ Az a körülmény, hogy az itt tárgyalt allegorikus metszet rézdúca is deformálódott, arra utal, hogy az már 1945 előtt a múzeumba került.

A Képcsarnokban őrzött 17–18. századi nagyszombati rézdúcoknak mintegy fele azonosítható az Egyetemi Nyomda 1773. évi, a jezsuita rend feloszlata kapcsán készült leltárában. Ebben összesen 938 rézlemez írtak össze a nyomda „kurrens”, nagyrészt 1750 utáni kiadványaihoz tartozó illusztrációként.⁶ A leltár végén darabszám nélkül, 100 forint értéken szerepelnek „különböző régi rézlemezek, amelyeket már nem használnak”. Ezek között „rejtőzhet” az itt tárgyalt 1724-es rézdúc éppúgy, mint például Isaac Maior 1625 körül készített csataképeinek húsz rézlemez, amelyeket ma szintén a Történelmi Képcsarnok őriz.⁷

1777-ben, a nagyszombati nyomda Budára költözésekor a nyomdafelszereléssel együtt a rézdúcok is idekerültek, a 19. század elején azonban a már használaton kívüli régi rézlemezek egy része kikerült a nyomdából.⁸ Erre enged következtetni, hogy Kazinczy Ferenc könyvtárának 1808-ban Széphalmon felvett jegyzékében az 1660 körül a nagyszombati nyomda számára dolgozó rézmetsző, Johnn Daniel Ther Portten öt rézdúca szerepel.⁹ Kazinczy metszetgyűjteményét 1809-ben Jankovich Miklós vásárolta meg,¹⁰ s tőle kerülhetett Ther Portten két rézdúca a Nemzeti Múzeum, illetve a Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe.¹¹ Pázmány Péter portréjának Lucas Kilian által metszett rézdúca – amely az 1773. évi leltárban az *Igazságra vezető kalauz*... 1766-os kiadásának illusztrációjaként szerepel – 1817-ben isme-

4 A tűzvészről lásd SZENDE 2011, 518.

5 CENNERNÉ WILHELMB – RÓZSA 1959, 198. Az Egyetemi Nyomdából 1950-ben a Történelmi Osztályra is kerültek különféle műtárgyak. Lásd MNM Központi Adattár, Történelmi Osztály, 69/1950 sz. irat.

6 HAIMAN–MUSZKA–BORSA 1997, 221–225. A leltárban azonosíthatók például a Hevenesi-féle *Ungaricae sanctitatis* (1692, 1737) rézlemezei (ltsz. 59.80–59.85.; 59.100–59.124.) vagy a *Corpus Juris Hungarici* 1751. évi illusztrált kiadásának rézdúcai (ltsz. 59.178–59.202.).

7 MIKÓ–VERŐ–JÁVOR 2008, II.40. (Gödölle Mátyás). A húsz lemez egyike új felirattal ellátva, az 1696. augusztus 30-i temesvári csata ábrázolásaként az 1697-es nagyszombati kalendáriumban jelent meg, a sorozat tehát ezt megelőzően a nagyszombati egyetemi nyomda tulajdonába kerülhetett.

8 CZAKÓ 1927, 102; NÁDAI 1928, 44. 1779-ben az immár budai Egyetemi Nyomda újra kiadja a *Coprus Juris Hungarici*-t az 1751-ben készült, a magyar királyok képmásait ábrázoló rézdúcok felhasználásával, majd 1790-ben és 1792-ben II. Lipót és I. Ferenc képmásával is kiegészítették a sorozatot, az 1822-es kiadás azonban már illusztrációk nélkül jelent meg.

9 Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) Kézirattára, Oct. Lat., fol. 91. No. 357–361: *Antiquae tabulae aeri incisae cum sequentibus notis: I. D. Ther Portten fecit Tirnaviae vel P/T [ligatúra] fec. – rudi scalpto laboratae, se ob historiam artis in Hung. aestimatione longe dignissimae*.

10 Jankovich 1809-ben 693 portrét és 699 egyéb metszetet, valamint 119 térképet vásárolt Kazinczytól. Ezek Kazinczy által összeállított jegyzékét lásd OSZK Kézirattár, Oct. Lat. 2. (*Francisci Kazinczii bibliotheca antiquaria*, Széphalmi 1808), fol. 79–94. Lásd még SINKÓ 1983, 269.

11 Ltsz. 58.410–411. Utóbbiról lásd MIKÓ–VERŐ–JÁVOR 2008, IV.26a (Gödölle Mátyás).

retlen külföldi gyűjteményből szintén Jankovich Miklós tulajdonába került, majd onnan a Nemzeti Múzeumba, majd pedig a Történelmi Képcsarnokba.¹²

Több jel utal arra, hogy 1820 körül az Egyetemi Nyomda számos további régi rézlemez is Jankovich birtokába került: gyűjteményének ismertetései szerint 1817-ben még csak húsz, 1830-ban azonban már több mint száz rézdúca volt, amelyeket több száz darabos – nagyrészt Kazinczytól származó – térkép- és metszetgyűjteményével együtt könyvtára állományához sorolt.¹³ 1836-ban, amikor a Nemzeti Múzeum megvásárolta Jankovich 30 000 kötetes könyvtárát, azzal együtt metszetei és térképei, valamint rézdúcai is a múzeum gyűjteményébe kerültek, s ott – a Széchényi Ferenc által adományozott darabokkal együtt¹⁴ – a könyvtár metszetgyűjteményének alapját képezték.¹⁵ A könyvtáron belül kissé marginális helyzetű metszetgyűjteményt és a rézlemezeket azonban, úgy tűnik, nem vették lajstromba,¹⁶ s mivel Jankovich nem jelölte meg metszeteit tulajdonosi bélyegzőjével,¹⁷ néhány kivételtől eltekintve azok ma már nem azonosíthatók a Történelmi Képcsarnok gyűjteményében.¹⁸

1839 augusztusában Jankovich felajánlotta a Nemzeti Múzeumnak megvételre Ehrenreich Sándor *Icones* című portrészorozata 117 rézdúcat is, József nádor azonban elutasította

12 FEJÉR 1817, 33; MIKÓ–VERŐ–JÁVOR 2008, IV.24. (Gödölle Mátyás).

13 FEJÉR 1817, 33; N. N. 1830, 118.

14 1803-ban 102 tékányi metszetet szállítottak Pestre a nagycenki kastélyból. Ezeket (az előoldalon!) a könyvtárban *Ex Bibl. Com. F. Széchényi* feliratú bélyegzővel jelölték meg. Néhányat ezek közül bemutat: Ferenczy 2002, I. terem, 55–68. sz. A gróf metszetgyűjteményének katalógusát Miller Ferdinánd 1817-ben elkészítette, s azt elküldte a bécsi cenzori hivatalnak, ám végül nem jelent meg nyomtatásban. Vö. KOLLÁNYI 1905, 86, 318, 377. A katalógus kézirata nem lelhető fel Millernek az OSZK Kézirattárában őrzött hagyatékában, sem az OSZK Irattárában, sem pedig József nádor iratanyagában (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, N 24, *Acta Musei* 1817).

15 Az adásvételi szerződés 5. pontjában Jankovich kikötötte, hogy a metszetek másodpéldányai (*duplicata... effigierum aeri incisarum*) nem kerülnek a múzeum birtokába, hanem továbbra is saját tulajdonában maradnak. Vö. BERLÁSZ 1985, 41, 55.

16 Nem készült jegyzék Jankovich térképeiről sem. Vö. DANKU 2021.

17 Gyűjteménye adásvételi szerződésének 6. pontjában Jankovich kikötötte, hogy „átadandó dolgait névbélyegzőjével megjelölhesse”, erre azonban csak a kötetek esetében került sor. Vö. BERLÁSZ 1985, 41. A Széchényi Ferenc által adományozott metszeteket a könyvtárban Széchényi tulajdonosi bélyegzőjével jelölték meg.

18 Jankovich gyűjteményének 1817. évi ismertetése kiemeli a Temesvári Pelbártot és a fehér ló mondáját ábrázoló metszeteket. Vö. FEJÉR 1817, 32. Előbbi 1836-ban már a múzeum könyvtárában őrizték, ma mindkettő a Képcsarnok gyűjteményében található. Vö. PODHRADCZYK 1836, XVII; TKCs, ltsz. 3562., 58.2393. Utóbbiról lásd még BUBRÁK 2004, 174 (15. jegyzet); MIKÓ–VERŐ–JÁVOR 2008, II.37. (Gödölle Mátyás). 1829-ben Jankovich maga említi egy írásában, hogy a tulajdonában van Zrínyi Miklós 1566-ban készült rézmetszetű portréja. Ez a TKCs 4666. leltári számú metszetével azonosítható. Mindhárom metszetet a múzeum könyvtári bélyegzőjével jelölték meg. A Jankovich által Kazinczytól vásárolt metszetek egy része is azonosítható a Képcsarnok gyűjteményében.

az ajánlatot.¹⁹ Ezzel kapcsolatos levelében Jankovich leírja, hogy 1836-ban gyűjteményéből – saját tévedéséből eredően²⁰ – mintegy 500 magyar történelmi vonatkozású rézdúc is a Nemzeti Múzeum „technikai gyűjteményébe” került, ahol azonban azok lajstromozására nem került sor.²¹

Minden bizonnyal ennek az együttesnek képezték részét a 17. századi nagyszombati rézdúcok is, amelyek közel száz éven át „lappangtak” a gyűjteményben, s csak 1931-ben fedezte fel azokat Varjú Elemér (1873–1945), a Nemzeti Múzeum Történeti Osztályának (1926-ig Érem- és Régiségtárának) vezetője, eredetük azonban ekkor már nem volt ismert.²² Varjú a dúcok egy részéről új levonatokat készíttetett, majd két albumban kiadta azokat.²³ Bár a kiadványok címe és bevezetője szerint a rézdúcok ekkor a Történeti Osztály gyűjteményéhez tartoztak, a korabeli híradások szerint korábban a múzeum könyvtárában őrizték azokat.²⁴ Ezzel magyarázható, hogy a rézlemezek nem szerepelnek az Érem- és Régiségtár leltárkönyveiben és az 1958. évi revízió jegyzőkönyveiben sem.²⁵

19 OSZK Kézirattára, Fol. Hung. 3004/1, fol. 72–75. Ehrenreich néhány rézdúca 1945 után a Képcsarnok gyűjteményébe került. Lásd CENNERNÉ WILHELMB – RÓZSA 1959, 198.

20 A szöveg arra utal, hogy a több tízezer tételből álló Jankovich-gyűjtemény 1836. évi megvásárlásakor csak a „régiségtári” anyagról készült tételes jegyzék, a tulajdonos könyvtárához tartozó nyomtatványokról, kéziratokról és metszetekről azonban nem. Így történhetett meg, hogy Jankovich tévedésből több, a családjával kapcsolatos tárgyat és iratot is átadott a Nemzeti Múzeumnak, s később többször kérte ezek visszaadását. Lásd OSZK Kézirattára, Fol. Hung. 3004/1.

21 Uo. fol. 75. „ac per procuracionem illarum notabilis illa facile 500 sculptarum Tabularum aenearum res Hungaricas illustrantium collectio ex poenu mea jam Museo Regnicolari illata – quae tamen ad hucdum registrari haud proferat – insignem Musei Regnicolaris Technicam Partem integram constituet.”

22 Varjú a 20 rézlemezről 1934-ben írt, kiadatlan tanulmányában ezt írja azok eredetéről: „Mindössze azt tudjuk, hogy több mint félszázad óta itt feküdtek, elfeledve, s figyelmet nem gerjesztve” (MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 676/29, 12); lásd még DOMANOVSKY 1940, 661 (Varjú Elemér képmagyarázata): „Eredetükről csupán annyit lehet tudni, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumba a régi, Nagyszombatban működött egyetemi nyomda klisékészletéből jutottak, sok más rézdúccal együtt.”

23 *A Műgyűjtő* 5, 1931, 248; VARJÚ 1933; VARJÚ 1934. Ezzel egy időben néhány 17. századi nagyszombati dúcra is új levonatok készülhettek, amelyek később – a rézlemezekkel együtt – a Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe kerültek. Lásd CENNERNÉ WILHELMB – RÓZSA 1959, 200, 202, 203. Lásd továbbá: MNM, TKCs, ltsz. 58.3683–58.3686. (mindegyik hátoldalán bélyegző: A Magyar Nemz. Múzeum Történeti Osztálya).

24 *Pesti Hírlap*, 1934. május 29., 11 (A Magyar Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete): „Az ülés végén Varjú Elemér udvari tanácsos, múzeumi igazgató tartott előadást húsz ismeretlen rézlapról, amely a Széchenyi Könyvtár gyűjteményében lappangott és eddig publikálásra nem került.” Varjú Elemér egy 1934. januári levelében ugyanakkor azt írja, hogy a húsz rézdúc a „Múzeum Történeti Osztályában került napvilágra”. Vö. KUNT–VSKOLCZ 2020, 80. Lásd még VARJÚ 1932, 1.

25 MNM, Központi Adattár, Múzeumügyi Adattár. 1881-ben a bécsi egyetemen tanuló magyar diákok Szent László királyról elnevezett társulatának utolsó elnöke a Nemzeti Múzeum Régiségtárának ajándékozta a „Natio Hungarica” társulat billikomát, pecsétnyomóit és két, a társulat kiadványainak illusztrálására használt 18. századi rézlemez. Vö. *A Hon*, 1881. december 10., 2. A leltárkönyv lapszéli megjegyzése szerint az 1881/159.5–6. sz. rézdúccokat később átadták a múzeum könyvtárának, ami arra utal, hogy a könyvtár

A nagyszombati nyomda 17–18. századi rézrézdúcai tehát hosszú vándorutat tettek meg a jezsuita rend feloszlata után: 1777-ben Budára, majd 1820 körül Jankovich Miklós gyűjteményébe, 1836-ban pedig a Nemzeti Múzeum könyvtárába kerültek. Később – talán a könyvtár metszetgyűjteményének 1885. évi felszámolásakor²⁶ – a rézdúcok átkerültek a múzeum Régiségtárába, majd pedig 1940 körül a Képcsarnok gyűjteményébe, ahol végül 1958-ban leltárba vették azokat.

*

A *propugnaculum*-metszet két példánya a rézdúchoz hasonlóan 1940 körül, a Történeti Osztályról került a Képcsarnokba. A gyűjtemény ekkori vezetője, Vayer Lajos minden bizonnyal felfigyelt az addig ismeretlen metszetre, s az ifjú Kosáry Domokos figyelmébe ajánlotta azt, aki 1943-ban megjelent történeti összefoglaló művében közölte a metszet fotóját.²⁷ Ennek képaláírásában azt is jelezte, hogy a metszet a *Propugnaculum...* című nagyszombati nyomtatvány illusztrációjaként jelent meg 1724-ben, ez azonban elkerülte a későbbi kutatások figyelmét.

Mindkét metszet hátoldalán A M. N. Muzeum Könyv-/tárából feliratú, 19. századi ovális pecsét látható, annak jeleként, hogy azok korábban a könyvtár gyűjteményéhez tartoztak. Amint arra Knapp Éva rámutatott, a metszet a *Propugnaculum...* című kötet első, 1724. évi kiadása első kötetének címlapelőzékeként szolgált. Ezen kötet átalunk ismert 20 példányából azonban csupán kettőben található meg a címlapelőzék, a címlap elé beragasztva és behajtogatva.²⁸ Ez arra utal, hogy a 18. században még krúdában – bekötetlenül – árult nyomtatványt csak a vevő kérésére egészítették ki a metszettel.²⁹ A nyomok szerint egyes példányokból utóbb eltávolították a címlapelőzéket,³⁰ ám a Képcsarnokban őrzött két metszet nem az Országos

lehetett a nyomólemezek gyűjtőhelye. Itt azonban feltehetően nem került sor a rézdúcok állományba vételére, legalábbis azok az OSZK semmilyen ismert nyilvántartásában nem szerepelnek. (Matolay Katalin szíves közlése.) A bécsi társulat rézdúcai később a Képcsarnok gyűjteményébe kerültek (ltsz. 58.418.; 59.166.).

²⁶ BERLÁSZ 1985, 66.

²⁷ KOSÁRY 1943, VII. kép. A kötet legtöbb illusztrációja a Történelmi Képcsarnok gyűjteményéből származik, amelyekről egy sorozatban készültek fényképfelvételek a kötet számára. Lásd TKCs Üvegnegatív-gyűjtemény, 155–164 sz. Az üvegnegatívok leltárkönyvében a *propugnaculum*-metszetről készült felvétel (155. sz.) mellett a „sz. n. (T)” megjegyzés olvasható, ami arra utalhat, hogy a metszet ekkor a Történeti Osztálytól átvett leltározatlan tétel volt.

²⁸ OSZK 213.985; MTA Könyvtár, M.Tört.O.6154. A két említett könyvtár további példányaiban nem található meg a címlapelőzék, továbbá a Slovenská národná knižnica és a SZTE Klebelsberg Könyvtár három-három példányában, valamint a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtárának példányában sem. (Köszönöm a felvilágosítást Lenka Bobáňováknak, Farkas Katalinnak és Baranya Péternek.)

²⁹ Erre a következtetésre vezetett egy 1754-ben kiadott Újszövetség vizsgálata is. Vö. CSEPREGI 1995, 87.

³⁰ Az OSZK M 213.985 és M 213.967 jelzetű példányaiban a címlap bal szélén az egykor beragasztott előzék nyomaként enyves ragasztócsík, illetve papáirdarab látható.

Széchenyi Könyvtár példányaiból származik, hanem új levonatként készültek 1826-ban. Az 58.3705. leltári számú példányon, a papírlap bal szélén ugyanis egy angliai papírmalom, a J. Whatman Turkey Mill „1826” évszámvízjele látható.³¹ A metszeten látható finom karcolások is arról tanúskodnak, hogy a levonat későbbi, mint a *Propugnaculum*-kötetekbe 1724-ben beragasztott metszetek,³² amelyek még a sérülésmentes lemezről készültek, s papírjukon nem látható vízjel.³³ A Képcsarnokban őrzött két levonatot tehát minden bizonynyal Jankovich Miklós készítette 1826-ban, s tíz évvel később könyvtárával együtt kerültek a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe.

A múzeum könyvtárának ekkor már több mint 9000 darabot számláló metszetgyűjteményét 1877–1878-ban Bubics Zsigmond rendezte, különválasztva annak „magyarországi” és „külföldi” részét, majd kiadta a magyarországi veduták katalógusát.³⁴ Az így létrejött, főként portrékból és városlátképekből álló „magyar anyag” ezáltal a magyar történelem képi forrásainak kollektívájává, azaz történeti ikonográfiai gyűjteménnyé vált, s 1885-ben az újonnan létrehozott Történelmi Képcsarnok grafikai gyűjteményének alapját képezte,³⁵ ahol Pulszky Károly megkezdte az addig „lajstromozatlan” anyag leltározását.³⁶ A nagyszombati nyomda rézdúcai közül ekkor mindössze Lippay György érsek Wolfgang Kilian által metszett portréjának nyomólemeze került a Képcsarnok gyűjteményébe, ahol azt a festmények közé leltározták be,³⁷ míg a további rézlemezek – így az itt tárgyalt darab is, két levonatóval együtt – a Nemzeti Múzeum gyűjteményében maradtak, s csak 1940 körül kerültek a Képcsarnokba.

31 Az 1757-ben feltalált Whatman-féle velinpapír a merített papír „ősenek” tekinthető, amely finom textúrája miatt a 19. század elején Közép-Európában is kedvelt volt a művészek körében.

32 A Képcsarnokban őrzött két metszeten nincsenek hajtás- és kopásnyomok, továbbá margójuk széles, míg a kötetekbe beragasztott metszeteket széleik mentén szorosan körbevágták, s csak egy kis fület hagytak rajtuk a beragasztáshoz.

33 Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy a finomabb rajzú, rézkarc technikával megjelenített Angyalvár és az előtérben látható, torz perspektívában ábrázolt rézmetszetű bástya minőségbeli különbsége nem feltétlenül azzal magyarázható, hogy a kompozíció két része két különböző mester munkája. Gödölle Mátyás megállapítása szerint ennek oka inkább az lehet, hogy az ismeretlen metsző a háttér esetében pontosan követte az előképet, azaz Falda metszetét, akár pantográf segítségével átrajzolta azt, míg az előtér kompozíciójának esetében saját (hiányos) rajzi tudására kellett támaszkodnia.

34 Bubics 1876 őszén kezdte el rendezni „a könyvtárban létező híres metszeteket és rajzokat”, majd 1879 tavaszán, váradi kanonokká történt kinevezésekor Nagyváradra költözött. *Ellenőr*, 1876. október 20., 3; *Magyar Könyvszemle*, 1877, 321; uo. 1879, 62. A metszetgyűjteményt ismerteti: BUBICS 1877; BUBICS 1880. 1853-ban a könyvtár metszetgyűjteménye mintegy 3000 lapból állt. BERLÁSZ 1981, 363.

35 A könyvtár 15 310 darabos metszetgyűjteményét 1885-ben átadta a Történelmi Képcsarnoknak és az Országos Képtárnak, a rézlemezek átadásáról azonban nincs adat. Lásd *Fővárosi Lapok*, 1885. április 24., 613. Lásd még Serfőző Szabolcs „*Magyarország a kereszténység védőpajza*” című tanulmányának 31. jegyzetét a jelen kötetben.

36 Az 1887. évi országgyűlés főrendi házának irományai. Budapest 1892, XIII. kötet, 297.

37 MIKÓ-VERŐ-JÁVOR 2008, IV.25. (Gödölle Mátyás).

Ennek oka minden bizonnyal az volt, hogy a rézdúcokat és az azokról készült levonatokat együtt tárolták a múzeum könyvtárában, amint az ELTE Levéltár Egyetemtörténeti Gyűjteménye ma is követi ezt a régebbi gyakorlatot. Ugyancsak a levonattal együtt őrzik József nádor 1818-ban készült portrémetszetének rézdúcát az Országos Levéltárban.³⁸

Bibliográfia

- BERLÁSZ Jenő 1981. *Az Országos Széchényi Könyvtár Története, 1802–1867*. Budapest.
- BERLÁSZ Jenő 1985. Jankovich Miklós pályaképe és könyvtári gyűjteményei. In: Belitska-Scholtz Hedvig (szerk.): *Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846)*. Budapest, 23–78.
- BUBICS Zsigmond 1877. A Nemzeti Múzeum fa- és rézmetszetei. *Archaeologiai Értesítő* 11, 104–109.
- BUBICS Zsigmond 1880. *Magyarországi várak és városoknak a M. N. Múzeum könyvtárában létező fa- és rézmetszetei*. Budapest.
- BUBRYÁK Orsolya 2004. Jankovich Miklós gyűjteményei. *Ars Hungarica* 32, 140–174.
- CENNERNÉ WILHELMB Gizella – RÓZSA György 1959. A Magyar Történelmi Képcsarnok rézlemezgyűjteménye. *Folia Archaeologica* 11, 197–206.
- CZAKÓ Elemér 1927. *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története, 1577–1927*. Budapest.
- CZAKÓ Elemér 1928. Nyomdatörténeti Kiállítás. *Könyvbarátok Lapja* 1, 173–175.
- CSEPREGI Zoltán 1995. Adalék a „Laubáni Biblia” megjelenési évének kérdéséhez. *Magyar Könyvszemle* 111, 87–90.
- DANKU György 2021. Mit tudunk Jankovich Miklós térképgyűjteményéről? – <https://nemzeti-konyvtar.blog.hu/2021/06/23/>.
- DOMANOVSKY Sándor (szerk.) 1940. *A kereszténység védőbástyája. Magyar művelődéstörténet* 3. Budapest.
- FEJÉR György 1817. T. Vadassi Jankowics Miklós gyűjteményeiről. *Tudományos Gyűjtemény* 1/11, 3–46.
- FERENCZY Endréné (szerk.) 2002. *Aere perennius. Ércnél maradandóbb. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum 200 éve*. Budapest.
- HAIMAN György – MUSZKA Erzsébet – BORSA Gedeon 1997. *A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára, 1773*. Budapest.
- KNAPP Éva 1997. A Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirat- és Ritkaságtára. Tudományos ismertető. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* 7–8, 21–40.
- KOLLÁNYI Ferenc 1905. *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára, 1802–1902*. Budapest.
- KOSÁRY Domokos 1943. *Magyarország története*. Nemzetnevelők Könyvtára I. Budapest.

38 A metszet reprodukcióját közli: REISZ T. 2023, 97 (köszönöm Gödölle Mátyásnak, hogy felhívta erre a figyelmem).

- KUNT Gergely – VISKOLCZ Noémi 2020. Fejezetek az Esterházy hercegi család levéltárának kutatástörténetéből, 3. rész (1901–1945). *Turul* 93, 66–82.
- MIKÓ Árpád – VERŐ Mária – JÁVOR Anna (szerk.) 2008. *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon, 16–17. század.* Budapest.
- NÁDAI Pál 1927. Nyomtató-ereklyék között. *Magyar Grafika* 8/12, 424–425.
- NÁDAI Pál 1928. Az Universitas nyomdája. Nagyszombat – Buda – Pest. *Magyar Grafika* 9/1–2, 1–56.
- N. N. 1830. Magyar Hajdankor emlékeinek jeles gyűjteményét hazájának mély tisztelettel ajánlja Wfadasai] J(ankovich) Miklós]. *Tudományos Gyűjtemény* 14/8, 114–123.
- PODHRADCZKY József 1836. *Szent László királynak és a viselt dolgainak históriája.* Buda.
- REISZ T. Csaba (szerk.) 2023. *A nemzet levéltára. Fejezetek az Országos Levéltár történetéből.* Budapest.
- SINKÓ Katalin 1983. Kazinczy Ferenc és a műgyűjtés. *Ars Hungarica* 11, 269–276.
- SZENDE László 2011. A Magyar Nemzeti Múzeum főépületének viszontagságai Budapest 1944–1945-ös ostroma idején. In: Tóth Endre – Vida István (szerk.): *Corolla museologica Tibor Kovács dedicata.* Budapest, 505–522.
- VARJÚ Elemér (szerk.) 1932. *Tíz régi magyar arckép. Műlapok a Magyar Történeti Múzeum gyűjteményében őrzött régi rézmetszetű dúcokról. I. sorozat.* Budapest.
- VARJÚ Elemér (szerk.) 1934. *Húsz régi magyar csatakép. Műlapok a Magyar Történeti Múzeum gyűjteményében őrzött régi rézmetszetű dúcokról, II. sorozat.* Budapest.

SERFŐZŐ SZABOLCS | művészettörténész-főmuzeológus

Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

serfozo.szabolcs@mnmu.hu

„Magyarország a kereszténység védőpajzsa”

*Adalékok egy allegorikus barokk rézmetszet
történetéhez és értelmezéséhez*

ABSZTRAKT | A „Magyarország a kereszténység védőbástyája” történeti toposz változataként a kora újkorban a *Hungaria est clipeus Christianitatis* („Magyarország a kereszténység védőpajzsa”) szállóige is széles körben elterjedt, s több grafikai ábrázolása is született. Ezek egyike, amely talán a toposz leglátványosabb képi megjelenítése, 1902 óta a Történelmi Képcsarnok gyűjteményében is megtalálható, keletkezésének körülményeit, rendeltetését és a megrendelő személyét ugyanakkor mindeddig homály fedte. A müncheni Bayerische Staatsbibliothek régi nyomtatványainak digitalizálása nyomán derült fény arra, hogy a Történelmi Képcsarnok gyűjteményében önálló lapként őrzött mű eredetileg könyvillusztrációként készült. Ezáltal nemcsak a metszet rendeltetése, megrendelője és datálása, hanem filológiai és ikonográfiai kontextusa is ismertté vált. Ennek bemutatása, valamint a metszet képi forrásainak feltárása a jelen tanulmány tárgya.

A Hungária történelmi küldetésének allegóriáját ábrázoló metszet az innsbrucki egyetemen 1702-ben filozófiai magiszteri fokozatot szerzett gróf Anton Rupert Christoph Fugger téziskönyvének második fejezetét vezeti be, melyet a szerző I. Józsefnek mint magyar királynak ajánlott. Az ajánlás szövege értelmezi is az azt illusztráló metszetet, s hangsúlyozza, hogy az 1687-ben magyar királlyá koronázott I. József alakjában „villám támadt”, és lesújtott a gonoszra, amelyet a törökök és a protestáns felkelők testesítenek meg.

KULCSSZAVAK | barokk allegória, történelmi toposz, könyvillusztráció, téziskönyv, török hódoltság, I. József német-római császár, magyar király, Johann Andreas Wolff, Johann Georg Wolfgang

SZABOLCS SERFŐZŐ | historian, chief museologist
Hungarian National Museum, Hungarian Historical Gallery
serfozo.szabolcs@mnm.hu

Hungary as the Shield of Christianity

Details on the History and Interpretation of an Allegorical Baroque Copper Engraving

ABSTRACT | The early modern era saw widespread use and several visual representations of the phrase *Hungaria est clipeus Christianitatis* (“Hungary is the shield of Christianity”), a variation of the historical topos “Hungary is the bastion of Christianity.” One of these, maybe the most remarkable visual depiction of the topos, has been preserved in the Historical Picture Gallery collection since 1902, but the circumstances and goal of its creation, as well as the identity of its commissioner, remain unknown to this day. Preserved as a single sheet in the Historical Picture Gallery collection, the piece was initially created as a book illustration, as found out during the digitization of antique prints at the Bayerische Staatsbibliothek in Munich, which revealed not only the aim, commissioner, and date of the engraving but its philological and iconographic context as well. The present study aims at discussing these findings and exploring the visual sources of the engraving.

The engraving, which presents an allegory of Hungary’s historical mission, opens the second chapter of the thesis by Count Anton Rupert Christoph Fugger, who received his Master of Philosophy degree from the University of Innsbruck in 1702. The author dedicated the thesis to Joseph I, King of Hungary. The text of the dedication provides an interpretation of the engraving and emphasizes that in the image of Joseph I, the newly crowned Hungarian king in 1687, “lightning struck,” bringing an end to the evil represented by the Protestant rebels and Turks.

KEYWORDS | Baroque allegory, historical topos, book illustration, thesis book, Turkish occupation, Joseph I, Holy Roman Emperor and King of Hungary, Johann Andreas Wolff, Johann Georg Wolfgang

A „Magyarország a kereszténység védőbástyája” történeti toposz változataként a kora újkorban a *Hungaria est clipeus Christianitatis* („Magyarország a kereszténység védőpajzsa”) szállóige is széles körben elterjedt,¹ s több képzőművészeti (grafikai) ábrázolása is született. Ezek egyike, amely talán a toposz leglátványosabb képi megjelenítése, 1902 óta a Történelmi Képcsarnok gyűjteményében is megtalálható,² ám sajátos módon a metszet egy évszázadon át nem került kiállításra és publikálásra. A mű csak a közelmúltban, Szilágyi András publikációinak köszönhetően vált ismertté,³ keletkezésének körülményeit, rendeltetését és a megrendelő személyét ugyanakkor mindeddig homály fedte. A müncheni Bayerische Staatsbibliothek régi nyomtatványainak a Google vállalat által végzett, 2007 óta zajló tömeges digitalizálása nyomán derült fény arra,⁴ hogy a Képcsarnok gyűjteményében önálló lapként őrzött mű eredetileg – a jelen kötetben Knapp Éva által bemutatott, hasonló tárgyú rézmetszethez hasonlóan – könyvillusztrációként készült. Ezáltal nemcsak a metszet rendeltetése, megrendelője és datálása, hanem filológiai és ikonográfiai kontextusa is ismertté vált. Ennek bemutatása, valamint a metszet képi forrásainak feltárása a jelen tanulmány tárgya (1. kép).

Az allegorikus kompozíció barokk képretorikai eszközöket felvonultatva, szimbólumokkal, perszonifikációkkal, mitológiai utalásokkal és latin nyelvű felirattal, azaz emblémaszerűen jeleníti meg a „Magyarország a kereszténység védőpajzsa” gondolatot. A középpontban gomolygó viharfelhők közül kiemelkedő, hármass halmon álló kettős kereszt jelképezi a Magyar Királyságot, amely fölött hatalmas, cikázó villám sújt le az égből Hungária elleneségeire. A villámcsapás mélybe taszítja a keresztre nyilazó törököt, a Pogányság kígyóhajú, fáklyát és lefelé fordított félholdat tartó perszonifikációját, s vele a gonoszt megtestesítő háromfejű baziliszkuszt, valamint az Álnokság kígyót és álarcot tartó nőalakját. A kompozíció értelmét a kereszt mellett olvasható *Unum omnia contra* („egyedül mindenki ellen”) felirat világítja meg, amely – amint arra Szilágyi András rámutatott – Aeneas pajzsára utal, s ebben a formában humanista *impresaként* is ismert.⁵ A metszet tehát egyszerre hirdeti a „kereszt győzelmét a félhold fölött” (ami a Habsburg reprezentáció egyik központi eleme volt a török Magyarországról való kiűzése idején, s számos médiumban megjelent

1 TERBE 1936; BITSKEY 2013.

2 MNM TKCs, ltsz. T.7076. Papír, rézmetszet, 33,5 × 21,3 cm; jelzése: J. Wolff inv. et del. – Johann Georg Wolfgang sculpsit Augustae.

3 SZILÁGYI 2014, 8. kép; SZILÁGYI 2020, 10. kép; SZILÁGYI 2022a, 8. kép; SZILÁGYI 2022b, 16. kép. Legutóbbi publikációiban Szilágyi András Karner Egyed (1662–1708) pannonhalmi főapát megrendelői szerepét feltételezte.

4 Az immár több mint egymillió kötet digitalizálását eredményező együttműködésről lásd <https://www.bsb-muenchen.de/ueber-uns/kooperationen/google/>

5 Vö. Vergilius: *Aeneis* VIII. 447–448: *Ingentem clipeum informant, unum omnia contra / tela Latinorum, septenosque orbibus orbis / impediunt* („Kezdi a nagyszerű pajzzsal, mely majdan maga megvéd / Mind a latin lövedékektől” – Lakatos István ford.)

1. kép. Johann Andreas Wolf – Johann Georg Wolfgang: Hungária történelmi küldetésének allegóriája, rézmetszet, 1702, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Grafikai Gyűjtemény, ltsz. 7076.

a 17–18. század fordulóján az európai nyilvánosságban), valamint azt a gondolatot, hogy ebben a győzelemben a Magyar Királyságnak a kereszténység védelmére irányuló „történelmi küldetése” teljességedt be.

A szignatúra szerint a művet a müncheni Johann Andreas Wolff (1652–1716) – II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem udvari festője – rajza nyomán Johann Georg Wolfgang (1662–1744) készítette Augsburgban. A lap 1902-ben vétel útján, Edmund Soré bécsi antikváriustól került a Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe,⁶ ám sajátos módon – talán az eruditív felirat kissé enigmatikus jellege miatt – több mint száz éven keresztül nem szerepelt egyetlen kiállításon és publikációban sem.⁷ A metszetet elsőként Szilágyi András publikálta 2014-ben, találó, „Hungária történelmi küldetésének allegóriája” meghatározással.⁸

Amint arra fény derült, a metszet az innsbrucki egyetemen 1702-ben filozófiai magiszteri fokozatot szerzett gróf Anton Rupert Christoph Fugger (Innsbruck, 1683 – Augsburg, 1746) téziskönyvének⁹ illusztrációjaként jelent meg.¹⁰ Az 1702-ben Innsbruckban kiadott, folio formátumú, 164 oldal terjedelmű, öt rézmetszettel illusztrált kötet sem a budapesti, sem a bécsi könyvtárakban nem lelhető fel, a Bayerische Staatsbibliothek ugyanakkor hat példányt is őriz belőle, amelyek mindegyike online elérhető.¹¹ A hat példányból háromban található meg a szóban forgó metszet, a többiből minden bizonnyal kivágták. Talán ezek egyike került a Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe, illetve az innsbrucki egyetem könyvtárába, ahol a

6 Szépművészeti Múzeum, Irattár, 155/1902 sz. Köszönöm az adatot Nagy Lászlónak.

7 A metszet nem szerepelt sem a Történelmi Képcsarnok 1907-ben és 1922-ben megnyitott állandó kiállításain, sem a Domanovszky-féle magyar művelődéstörténet *A kereszténység védőbástyája* címmel 1940-ben megjelent, gazdagon illusztrált kötetének képanyagában, sem pedig Rózsa György vagy Galavics Géza történeti ikonográfiai tárgyú publikációiban.

8 SZILÁGYI 2014, 8. kép. Uo. a 14. jegyzet tévesen állítja, hogy a metszet szerepelt a Magyar Nemzeti Múzeum 2002. évi, *A magyar kereszténység ezer éve* című időszaki kiállításán.

9 A téziskönyv (*liber gradualis*) a 17–18. század sajátos kiadványtípusa, amelyet a különböző egyetemi fokozatok (*baccalaureatus*, *magisterium*, *doctoratus*) megszerzéséért rendezett vizsgára adtak ki kis példányszámban, rendszerint a fokozatot szerző, illetve vizsgázó diák (*graduatus/respondens*) költségén, az egyetem valamelyik előkelő patrónusának ajánlva. A téziskönyv két részből áll: egy önálló műből, amely többnyire panegyrikus hangvételű, történeti, teológiai vagy természettudományi tárgyú prózai elmélkedés, valamint a vizsgatézisek felsorolásából. Az önálló mű nem a vizsgázó diák írása, hanem egy már korábban megjelent könyv vagy professzora írása. A műfajról lásd HÓMAN 1922.

10 A metszetnek egy másodlagos felhasználásáról is tudunk: a bécsi egyetemen 1707-ben filozófiai magiszteri fokozatot szerzett Franz Flächer *Theses philosophicae* címen kiadott téziskönyvének illusztrációjaként használta fel a metszetet. A téziskönyv fennmaradt példányáról nem tudunk, ám egy 1770-es regensburgi aukciós katalógus említi: *Catalogus librorum varii generis et argumenti ex bibliotheca Emanuel Theophili Harreri*. Ratisbonae 1770, 244, no. 971. Flächer fokozatszerzéséről lásd MÜHLBERGER 1993, 113.

11 PFISTER 1702. <https://opacplus.bsb-muenchen.de/title/BV009541384>. A kötet egy további példánya Hans Hochenegg (1894–1993) innsbrucki műgyűjtő hagyatékából a Stadtmuseum Innsbruck gyűjteményébe került. Említi HOCHENEGG 1968, 326. Egy további példányt őriz a párizsi Bibliothèque Sainte-Geneviève: <https://genovefa.bsg.univ-paris3.fr/s/esoterisme/item/34369>

kötet négy metszetét őrzik önálló lapként, az Anton Roschmann (1694–1740) hagyatékából származó grafikai gyűjteményben.¹²

A kötetet I. Józsefhez mint trónörökshöz szóló ajánlás vezeti be, amelynek szerzője a fokozatot szerző diák, a bajorországi Weißenhornban birtokos gróf Albrecht Fugger (1624–1692) császári kamarás 19 éves fia, aki később maga is császári kamarás lett. Az arisztoteliánus filozófiából tett vizsga nagyrészt természetfilozófiai tárgyú tézisei 50 pontban összefoglalva a kötet végén olvashatók. A könyv nagy részét egy három fejezetből álló természettudományi tárgyú értekezés teszi ki, amelynek szerzője az innsbrucki egyetem filozófiatanára és a vizsga elnöke, a jezsuita Peter Pfister (München, 1667 – Regensburg, 1743).¹³ Pfister 1707-től a dillingeni egyetem teológiaprofesszora volt, ahol négy további téziskönyv szerzője lett, ám ezeket nem illusztrálják rézmetszetek, és méretük is kisebb (negyed-, illetve nyolcadrét). Anton Rupert Christoph Fugger téziskönyvének reprezentatív, illusztrált kiadását tehát minden bizonnyal családjának tekintélyes vagyona tette lehetővé.

A Pfister által írt fejezetek tárgya három természetfilozófiai fogalom (*inventia, phaenomena et experimenta philosophica*), amelyek a Robert Boyle (1627–1691) nyomán ekkoriban teret hódító, a természeti jelenségek megfigyelésén alapuló kísérleti fizika alapjai. Az egyes fejezetek címei és bevezetői ezeket a fogalmakat I. József uralkodói címeivel, a római és a magyar királyi, valamint osztrák főhercegi titulussal kapcsolják össze, a szerző reményei szerint ugyanis ezek fémjelzik majd a császár uralkodását is. Amint azt a kötet címe is hirdeti, az újonnan beköszöntő évszázad egyszerre hozza majd el I. József trónra lépését és a „kísérleti fizika” születését, s vele a „(természet)filozófia aranykorát”.

A „Magyarország a kereszténység védőpajzsa” gondolatot allegorizáló metszet a második fejezetet vezeti be, amely a föld, a víz, a levegő és a tűz jelenségeit tárgyalja. A szerző a fejezetet I. Józsefnek mint magyar királynak ajánlotta, s a „legyőzhetetlen királynak” (*Rex invictissime*) szóló ajánlással vezette be. A bevezető mintegy értelmezi is azt illusztráló metszetet: a Thököly-felkelésre utalva előadja, hogy nem sokkal I. József megkoronázása előtt „az iszonytató viharral körülvelt Magyar Királyság Istennel és a császárral siránkozott azon, hogy a lázadók törvényes királyuk ellen és a régi hit lerombolására a törökök segítségét hívták”, majd a felkelők vezére békeajánlatot tett a császárnak, „hogy a barátság álnok leple alatt készíthesse elő fegyvereit”. I. Józsefben azonban „villám támadt”, amelyet „Pannónia királyainak a kereszt jelében megmutatkozó régi kegyessége eszközölt ki az kegyelmes égiektől”, s a villám háromszor sújtott le a gonoszra. Az Álnokság perszonifikációja tehát a Thököly-felkelésre mint a keresztény Magyar Királyság belső ellenségére utal.

12 A négy metszet a *Teutsche Künstler*e sorozat X. kötetében található. Lásd <http://www.literature.at/?objid=10552>

13 Életrajzát és műveinek jegyzékét lásd BACKER–SOMMERVOGEL 1895, 659.

2. kép. Ismeretlen metsző: Török és magyar katona párviadala, rézmetszet, 1684, megjelent: *Hungarisch-Türkische Chronik*, 1684

A kompozíció egyes elemeihez a 17. század utolsó negyedében készült metszetek és érmek szolgálhattak előképként. A hármas halmon álló kettős kereszt heraldikai motívuma 1660 körül tűnt fel önállóan a Magyar Királyság jelképeként. Így látható például a nagyszombati egyetemen filozófiai magiszteri fokozatot szerzett Fabricius János 1663-ban Augsburgban készült tézislapján,¹⁴ vagy a török–magyar háborúk egy 1684-ben megjelent krónikájának

14 MIKÓ–SINKÓ 2000, VI–7 (Galavics Géza).

3. kép. Charles Le Brun – Gerard Edelinck: XIV. Lajos dicsőítése, Jacques-Nicolas Colbert tézislapja, rézmetszet, 1677, Rijksmuseum, Amsterdam, ltsz. RP-P-OB-67.645.

illusztrációján (2. kép).¹⁵ Utóbbi a győzedelmes kettős kereszt és az „elbukó” török félhold szembeállításával – amit a pajzsok köriratai is hangsúlyoznak¹⁶ – közvetlen előképként is szolgálhatott Johann Andreas Wolf kompozíciójához.

A metszet alsó feléhez Charles Le Brun egy 1677-ben készült kompozíciója szolgálhatott előképkül, amely XIV. Lajos lovas kép-mását ábrázolja, feje fölött Franciaország perszonifikációjával, az előtérben a legyőzött víciumok alakjaival, amelyek között a kígyó-hajú, fáklyát tartó Viszály és az álarcot tartó Hazugság hasonló módon jelenik meg, mint az augsburgi metszeten.¹⁷ Le Brun festménye nyomán – amely az Esterházy-gyűjteményből a Szépművészeti Múzeum Régi Képtárába került (ltsz. 692.) – Gérard Edelinck párizsi rézmetsző 1677-ben egy nagy méretű tézislapot készített Jean-Baptiste Colbert francia pénzügyminiszter fia, Jacques-Nicolas Colbert (1655–1707) számára a Sorbonne-on tett vizsgája alkalmából (3. kép).¹⁸

A kompozíció felső részét uraló villám, amely lesújt a katolikus hit és a Habsburg Birodalom ellenfeleire, a 17. század végén számos

I. Lipótot dicsőítő irodalmi műben, érmén és metszeten is feltűnt a császári sas karmában, a Habsburg uralkodót Jupiterrel párhuzamba állító motívumként. Ezek egyike épp egy

15 Ugyancsak a hármas halmon álló kettős kereszt jeleníti meg a Magyar Királyságot egy 1738-ban Nagyszombatban kiadott téziskönyv illusztrációján. Lásd GASO 1738; SZILÁGYI 2020, 12. kép.

16 Felirat a kettős kereszt pajzson: *Dieß wird forthin bestehen*; felirat a félholdas pajzson: *Dieß wird zu Grunde gehen*.

17 Ugyancsak Le Brun kompozíciója szolgált előképkül egy 1685 körül Bécsben készült, a török felett győzedelmeskedő I. Lipótot ábrázoló allegorikus rézmetszethez. Lásd PIGLER 1955, 52.

18 MEYER 2017, no. 84.

4. kép. Egid Schor – Mathäus Küsel: Allegória a török felszabadító háborúkra, rézmetszet, 1676, megjelent: ZENDRON 1676

5. kép. Andreas Thelott – Andreas Reinhardt: I. Lipót dícsőítése, 1696, megjelent: RONCAGLIA 1696

innsbrucki téziskönyv címlapelőzékeként jelent meg 1676-ban.¹⁹ Az innsbrucki Egid Schor (1627–1701) rajza nyomán az augsburgi Mathäus Küsel (1629–1681) által metszett kompozíció központi eleme a törökökre villámokkal lesújtó császári sas (4. kép). A Buda 1686. évi visszavívására Körmöcbányán vert emléktallér hátoldalán az ostromlott város látképe fölött ugyancsak villámköteget tartva lebeg a császári sas.²⁰ Ugyanez a motívum látható egy 1696-ban

¹⁹ ZENDRON 1676. Egy 1684-ben megjelent, a török felszabadító háborúk sikereiről tudósító kötet már címében a „sas-villám” győzelmét hirdeti, s a Johann Jakob von Sandrart által metszett címlapelőzék is a törökökre villámokkal lesújtó császári sast ábrázolja. Lásd FRANCISCI 1684. Címlapelőzéke önálló metszetként: MNM TKCs, ltsz. 59.15.

²⁰ GOHL 1899, no. 36.

6. kép. Francia hadibárca XIV. Lajos képmásával, 1692, ezüst, Ø 27 mm, 6,97 g, CGB Numismatique, Párizs

megjelent olasz nyelvű I. Lipót-életrajz címlapelőzékén:²¹ az augsburgi Andreas Reinhardt (1676–1742) Johann Andreas Thelott (1655–1734) rajza nyomán készült metszetén a császári sas éppúgy villámokkal sújt le a törökre, az álarcot tartó Hazugság és a kígyóhajú Viszály alakjára, mint Wolfgang metszetén²² (5. kép).

Az *Unum omnia contra* felirathoz egy 1692-ben vert francia érme szolgálhatott mintaként.²³ A francia hadipénztár (*Ordinaire des Guerres*) által vert ezüstpénz (jeton) egyik oldalán XIV. Lajos profil képmása látható LVDOVICVS. MAGNVS. – REX. CHRISTIANISS(imus). körirattal, másik oldalán pedig egy nyílvevő által átlőtt hadipajzs, rajta a Romulust és Remust szoptató nőstényfarkas képével, illetve VNVM. OMNIA. CONTRA. körirattal. Az éremkép a Franciaország és az augsburgi szövetség tagjai között kitört kilencéves háborúra (1688–1697) utal, a hét nyílvevő pedig a ligához csatlakozott államokat jelképezi (6. kép).²⁴

21 RONCAGLIA 1696.

22 MNM TKCs, ltsz. 4962.

23 FEUARDENT 1904, no. 480.

24 1693-ban Rouen városában egy hasonló emlékérem is készült François-Henri de Montmorency francia marsall számára, miután az év júliusában a flandriai Landennél győzelmet aratott III. Vilmos angol király csapatai fölött. Az érme egyik oldalán hét nyílvevő látható, amelyek egy Anjou-liliomos francia címerpajzsra irányulnak, s körülötte az VNVM OMNIA CONTRA körirat olvasható. A másik oldalon egy nyílvevő látható, amely hét kisebb címerpajzsra irányul, CONTRA OMNIA VNVM körirattal. Lásd DUBREUIL 1920, no. 75.

A Történelmi Képcsarnok gyűjteményében megtalálható Anton Fugger téziskönyvének címlapelőzők-metszete is, amely szintén Johann Georg Wolfgang műve, Johann Andreas Wolf rajza, illetve Frans van Stampart bécsi udvari festő egy – mára elveszett²⁵ – I. József-portréja nyomán (7. kép).²⁶ A mű I. József babérágakkal övezett képmását ábrázolja, nyakában az Aranygyapjas rend láncával, lábánál egy sas által tartott nyitott könyvön Vergilius-parafrázissal: *Hic aurea condet saecula* („aranykor virrad majd fel alatta” – vö. *Aeneis*, VI. 792). Mellette egy kettős arcú szárnyas istennő látható, aki kulcsot nyújt az uralkodó felé. Alakja az Idő perszónifikációjaként értelmezhető, a múltba és a jövőbe tekintő arccal,²⁷ vagy pedig Hekatével, a kapukat őrző háromarcú istennővel azonosítható. Az allegorikus kompozíció elemeit a kötet I. Józsefnek szóló ajánlása értelmezi, amelyben a diák téziskönyvét a főherceg „római sasának tollai alá” helyezi, s Vergiliust idézve az „aranykor” elhozójaként dicsőíti a trónörököszt:

„Amit a szibilla Augustus császárról megjövendőlni látszott, Királyi Fenség, a Te királyi nagyságodban beteljesül, majd megújul. Miután Iulius Caesar fogadott fiát megkoronázták, a Janus-templomot, amit béke idején bezártak, de háború idején kinyitottak, kétszer is bezárta a babérkoszorús kulcsokkal. Végül harmadszor is bezárva, helyreállította a szaturnuszi királyságot

7. kép. Frans van Stampart – Johann Andreas Wolf – Johann Georg Wolfgang: I. József mint az aranykor elhozója, rézmetszet, 1702, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Grafikai Gyűjtemény, ltsz. 4910.

²⁵ A portré egy másolata a Stadtmuseum Bad Saulgau gyűjteményében található.

²⁶ MNM TKCs, ltsz. 4910. Papír, rézmetszet, 32 × 19,5 cm; jelzése: Franciscus Stampart ad Vivum pinxit Viennae – J. Wolff delineavit Monachii – Johann Georg Wolfgang sculpsit Augustae. Vétel 1890-ben Carl Josef Wawra bécsi műkereskedőtől. A lap hátoldalán gróf Franz Jozef von Enzenberg (1802–1879) innsbrucki műgyűjtő gyűjttöbélyegzője látható (Lugt 1921), akinek hagyatékát, s benne az itt bemutatott metszetet 1879-ben árverezte a Wawra aukciósház. Lásd *Katalog der Kupferstich-Sammlung Sr. Excellenz des Herrn Franz Josef Grafen von Enzenberg*. Wien 1879, no. 3410.

²⁷ Hasonló öltözkű, kettős arcú nőalak látható az Idő perszónifikációjaként a firenzei Palazzo Vecchio kihallgatási termében (Sala delle Udienze), a Marcus Furius Camillus diadalmenetét ábrázoló falkép jobb szélén (Francesco Salviati, 1545).

8. kép. Johann Andreas Wolf – Elias Hainzelmann: I. Lipót visszavezeti Hungáriát az Anyaszentegyház kötelékébe, rézmetszet, 1689, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Grafikai Gyűjtemény, ltsz. 2879.

és az élet arany fonalával átszőtt évszázadokat az egyetemes békével az újjászülető világ számára. A Te királyi Fenséged is bezárta kétszer ugyanezt a templomot, s helyreállította a békét, egyszer a karlócai békével a Te örökös [ti. Magyar] Királyságod, egyszer pedig a rijswikji békével Római Birodalmad számára.”²⁸

A Történelmi Képcsarnok még számos további, egykor könyvillusztrációként szolgáló allegorikus metszetet őriz önálló lapként, amelyek a kötetből kivágva, s ezáltal eredeti szövegkörnyezetükből kiemelve csak nehezen értelmezhetők. Ilyen például az *I. Lipót visszavezeti Hungáriát a római kereszténység közösségébe* címen ismert metszet is,²⁹ amelyet Johann Andreas Wolf rajza nyomán az augsburgi Elias Hainzelmann (1640–1693) készített, s a rajta látható bélyegző tanúsága szerint a Nemzeti Múzeum könyvtárából került a Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe,³⁰ minden bizonnyal annak 1884. évi megalapításakor.³¹ Amint arra Szilárdfy Zoltán rámutatott,³² a metszet a török felszabadító háborúk során itt maradt iszlám hitűek megtérítésének és katolikus hitoktatásának katekizmusában jelent meg 1689-ben. A mű szerzője

28 Békés Enikő fordítása.

29 SZILÁGYI 2014, 7. kép.

30 MNM TKCs, ltsz. 2879. Papír, rézmetszet, 16,6 × 12,7 cm; jelzése: Joh. Andr. Wolf del. - E. H. sc.

31 A Történelmi Képcsarnok első vezetője, Pulszky Károly 1885-ben 15 310 „lajstromozatlan” metszetet vett át a Nemzeti Múzeum Könyvtárából. Ebből mintegy 3600 magyar vonatkozású lap (portré, veduta stb.) a Képcsarnok grafikai gyűjteményének alapját képezte, a továbbiak (főként bibliai és mitológiai tárgyú metszetek stb.) pedig az Országos Képtár gyűjteményét gyarapították, s ma a Szépművészeti Múzeum Grafikai Gyűjteményének részét képezik, részben metszőnevek szerint beosztva a gyűjteménybe, részben külön portefeuille-ökben, ún. „magyar anyagként”. Lásd *Fővárosi Lapok*, 1885. április 24., 613; *A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az Országgyűlés elé terjesztett tizenötödik jelentése*. Budapest, 1886, 348.; *Nemzet*, 1888. október 4., 3; *FEJŐS* 1959, 287. 1910-ben a Szépművészeti Múzeum Grafikai Gyűjteményében 17 portefeuille-ben 9901 db, „A Nemzeti Múzeumból származó kiselejtezett metszetet” tartottak számon. Lásd TÉREY 1910, 179. A Nemzeti Múzeum könyvtárának metszetgyűjteményét korábban Bubics Zsigmond rendezte, s kiadta a veduták katalógusát. Lásd BUBICS 1880.

32 SZILÁRDFY 1999, 78.

a spanyol jezsuita, Thyrsus González de Santalla (1624–1705), akit 1687-ben a jezsuita rend generálisává választottak. A könyv első kiadása 1687-ben Madridban jelent meg, majd 1689-ben Dillingenben újra kiadták egy I. Lipótnak szóló ajánlással és rézmetszetű címlapelőzékkel ellátva.³³ A metszeten egy megtért mohamedán Magyarország térképét ajánlja fel az Anyaszentegyház számára, akinek jobbján a győztes, babérkoszorút viselő I. Lipót császár, lábánál pedig a Duna folyamistene ül levágott török fejekkel. Az allegorikus kompozíció üzenetét a lap alján olvasható zsoltáridézet nyomatékosítja: „[Postula a me, et] *dabo tibi gentes heareditatem* [tuam]” ([Kérd tőlem, és] örökségül adom neked a népeket – Zsolt 2,8). A címlapelőzékkel összhangban a kötet ajánlása I. Lipótot magasztalja azért, hogy „nem egészen hét év leforgása alatt visszahódította és hűségébe fogadta Magyarország azon tartományait, amelyeket az oszmánok hosszú évszázadokon át leigáztak”. S mindezt nem saját dicsőségére tette, „hanem csakis azért, hogy növelje az igaz Isten imádatát, és terjessze Krisztus és az Egyház Királyságát”, majd egy másik zsoltáridézetel helyezi mindezt eszkatologikus összefüggésbe: „Ne nekünk, Uram, ne nekünk, hanem nevednek szerezz dicsőséget” (Zsolt 115,1) (8. kép). A kép és a szöveg tehát itt is szoros összefüggést mutat, s a kettő „összeolvasása” nagyban elősegíti az allegorikus kompozíció értelmezését.

Bibliográfia

- BACKER, Augustin de – SOMMERVOGEL, Carlos 1895. *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Tome VI.
- BITSKEY István 2013. A nemzetsors toposzai a 17. századi magyar irodalomban. Budapest.
- BUBICS Zsigmond 1880. *Magyarországi várak és városoknak a M. N. Múzeum könyvtárában létező fa- és rézmetszetei*. Budapest.
- DUBREUIL, Louis Noël 1920. Les jetons rouennais de la ville et des corporations jusqu'en 1789. *Bulletin des Amis des monuments rouennais* 1914–1920, 91–106.
- FEJŐS Imre 1959. A Magyar Történelmi Képcsarnok 75 éve. *Művészettörténeti Értesítő* 8, 285–289.
- FEUARDENT, Félix 1904. *Jetons et méreaux depuis Louis IX jusqu'à la fin du consulat de Bonaparte*. Tome I. Paris.
- FRANCISCI, Erasmus 1684. *Der blutig-lang-gereizte, endlich aber Sieghafft-entzündte Adler-Blitz wider den Glantz deß barbarischen Sebels, und Mord-Brandes...* Nürnberg.
- GASO, Stephanus 1738. *Omnis felicitas Hungariae e singulari favore Mariae*. Tyrnaviae.
- GOHL Ödön 1899. Budapest emlékérméi. 1. rész. Buda 1686-iki visszavételének emlékérméi. *Budapest Régiségei* 6, 37–108.
- GONZÁLEZ DE SANTALLA, Thyrsus 1689. *Manuductio ad conversionem Mahumetanorum*. Dilingae.

33 GONZÁLEZ DE SANTALLA 1689. Címlapelőzékkel ellátott, digitalizált változata: <http://bve.opac.almavivaitalia.it/opac2/BVE/dettaglio/documento/BVEEo46652>; önálló metszetként: MNM TKCs, ltsz. 2879.

- HOCHENEGG, Hans 1968. Kulturgeschichtliches aus der Sammlung Hochenegg. *Der Schlern. Monatszeitschrift für Südtiroler Landeskunde* 42, 324–332.
- Hungarisch-Türkische Chronik. Das ist: Curieuse un[d] dabey kurzgefaßte Beschreibung alles desjenigen, was sich vom ersten grausamen Kriegs-Zug der Türken, wider das Königreich Hungarn, und derselben Könige, bis auf gegenwärtige Zeit, Merk- und Denkwürdiges zugetragen. Frankfurt–Leipzig–Nürnberg, 1684.
- HÓMAN Bálint 1922. A libelli graduales könyvtári feldolgozása. *Magyar Könyvszemle* 29, 64–71.
- MEYER, Véronique 2017. *Pour la plus grande gloire du roi. Louis XIV en thèses*. Rennes. <https://doi.org/10.4000/books.pur.155065>
- MIKÓ Árpád – SINKÓ Katalin (szerk.) 2000. *Történelem-Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. Budapest.
- MÜHLBERGER, KURT (Hrsg.) 2013. *Die Matrikel der Universität Wien*. Bd. 6. (1689–1715). Wien. <https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205792710.431>
- PFISTER, Peter S.J. 1702. *Aureum Philosophiae Saeculum immortalibus Iosephi Primi Augusti Romanorum et Hungariae Regis, Archiducis Austriae etc. honoribus consecratum. Seu natalis eidem saeculi inventa, phaenomena, & experimenta philosophica concertationi publicae exposita. . . Oeniponti*.
- PIGLER Andor 1955. Deux Apothéoses du XVIIe siècle. *A Szépművészeti Múzeum Közleményei* 7, 49–53.
- RONCAGLIA, Costantino 1696. *Admirables Efectos de ... Leopoldi primero*. Tomo I. Milano.
- SZILÁGYI András 2014. Hungária-allegóriák. *Ars Hungarica* 40, 151–161.
- SZILÁGYI András 2020. Clipeus sive propugnaculum christianitatis. Egy európai szállóige időszerűsége és képi megjelenítésének változatai a 17. század második felében. In: Papp Ingrid (szerk.): *Irodalomtörténet, tudománytörténet, eszmetörténet. Tanulmányok Tarnai Andor halálának 25. évfordulójára*. Budapest, 231–250.
- SZILÁGYI András 2022a. Clipeus christianitatis. Egy nagy múltú európai szállóige képi megjelenítésének változatai Magyarországon a 17. század második felében és a 18. század elején. *Művészettörténeti Értesítő* 71, 237–261. <https://doi.org/10.1556/080.2022.00013>
- SZILÁGYI András 2022b. Propugnaculum sive Clipeus Christianitatis. Bildliche Darstellungsvarianten eines europaweit bekannten geflügelten Wortes von großer Vergangenheit in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts und zu Beginn des 18. Jahrhunderts. *Acta Historiae Artium* 63, 297–326. <https://doi.org/10.1556/170.2022.00007>
- SZILÁRDFY Zoltán 1999. Szent István király följánlásának attribútumai. *Művészettörténeti Értesítő* 48, 71–86.
- TERBE Lajos 1936. Egy európai szállóige életrajza. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 60, 297–350.
- TÉREY Gábor 1910. *A metszet- és modern képzőművészet gyűjtemény katalógusa*. Budapest.
- ZENDRON, Petrus 1676. *Philosophia Peripatetica Rationalis Natvralis Transnatvralis*. Oeniponti.

PALLAG MÁRTA | művészettörténész

Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár

pallag.marta@mnmu.hu

SOLTÉSZ FERENC GÁBOR | numizmatikus

Magyar Numizmatikai Társulat

nummis9@gmail.com

A Bláthy Ottó Titusz nevére vert Wahrmann-érem

ABSZTRAKT | A Magyar Tudományos Akadémia fennállásának két évszázada során jelentősen segítette a műszaki tudományok kibontakozását is. E tevékenység fontos része tudósaink, mérnökeink és szakembereink munkásságának díjazása. A kereskedelem és az ipar területén elérhető legrangosabb akadémiai elismerés az 1897-ben alapított Wahrmann-díj. A mecénás Wahrmann Mór a dualizmus korának egyik legjelentősebb nagykereskedője és politikus volt. Végrendeletében nagy összeget hagyott közérdekű célokra, és ennek egy részét alapítvány formájában a Magyar Tudományos Akadémia kezelte. Az 1897 és 1933 között háromévente adományozott díjhoz pénzjutalom vagy az azzal egyenértékű, névre szóló, nagy méretű aranyérem járt jutalom. Az érmet mindössze négy díjazott kérte, de ezek közül jelenleg csak a kiváló gépészmérnök, Bláthy Ottó Titusz számára 1909-ben adományozott példányt ismerjük. Az unikális érem 2021-ben, vásárlás útján került a Nemzeti Múzeum Éremtárába.

KULCSSZAVAK | Wahrmann Mór, Wahrmann-érem, Bláthy Ottó Titusz, Magyar Tudományos Akadémia, Akadémiai díjérem, Anton Scharff

MÁRTA PALLAG | art historian
Hungarian National Museum, Coins Collection
pallag.marta@mnm.hu

FERENC GÁBOR SOLTÉSZ | numismatic
Hungarian Numismatic Society
nummis9@gmail.com

The Wahrmann Medal Cast for and Awarded to Ottó Titusz Bláthy

ABSTRACT | Over the course of the past two centuries, or in other words, roughly since its founding, the Hungarian Academy of Sciences has made a substantial contribution to the advancement of engineering sciences. Rewarding our scientists, engineers, and experts for their contributions is a crucial aspect of this endeavor. The Wahrmann Prize, created in 1897, is the most esteemed academic honor in the field of trade and industry. Patron Mór Wahrmann was a prominent politician and trader during the dualist era. In his will, he bequeathed a sizeable amount of money for public use, some of which was managed as a foundation by the Hungarian Academy of Sciences. Between 1897 and 1933, the prize was given out every three years, and it came with a monetary grant or its equivalent in the form of a personalized, huge gold medal. Only four recipients requested the medal; the only one we know of was given to renowned mechanical engineer Ottó Titusz Bláthy in 1909. The Hungarian National Museum purchased this unique medal in 2021.

KEYWORDS | Mór Wahrmann, Wahrmann Medal, Ottó Titusz Bláthy, Hungarian Academy of Sciences, Academic Award Medal, Anton Scharff

A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára a 2021-es év utolsó napjaiban, magánszemélytől történt vásárlás révén egy unikális éremmel gyarapodott, mégpedig a neves gépészmérnök, Bláthy Ottó Titusz nevére vert Wahrmann Mór-díjéremmel. Az érem először 2022 februárjában, a múzeum *A hónap kincse* címet viselő kamarakiállításán szerepelt. A kísérő katalógus¹ röviden ismertette a díjérem történetét és szólt a díjazott személyéről, részletes elemzésére azonban akkor nem nyílt lehetőség.

A Wahrmann Mór-jutalomérmét az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó évtizedeiben a Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban: MTA) adományozta a hazánk kereskedelmének vagy iparának fellendítésében kimagasló eredményeket elérő szakemberek számára. Az 1897–1915 közötti díjazások alkalmával mindösszesen négy érem került átadásra. Az érmekeket a körmőcbányai Magyar Királyi Pénzverőhivatalban verték dukát finomságú aranyból, 80 mm átmérővel és 372–373 gramm közötti súlyban. Mivel a világháború után az MTA áttért egy jóval szerényebb kivitelű éremtípus adományozására,² a Wahrmann-díjérmek ún. első szériája lezártnak tekinthető. A négy darab elkészült érem közül három jelenleg ismeretlen helyen lappang, vagy megsemmisült, tehát a Bláthynek adományozott érem ennek a típusnak az egyedüli példányát képviseli, ezért unikálisnak tekinthető.

Wahrmann Mór alapítványa

A kiegyezést követően Magyarországon jelentős fejlesztések valósultak meg az ország gazdasági fellendülése következtében. A sokrétű feladatok megoldásán dolgozó szakemberek elismerésére elvileg lehetőség volt az Akadémia általános díjazási rendszerében már a 19. század közepétől, de egy igazán rangos és specifikus szakmai díj megszületésére 1893-ig, a Wahrmann Mór Alapítvány létrejöttéig várni kellett.

Wahrmann Mór³ (1832–1892) egy a 18. század óta Magyarországon élő zsidó család gyermekeként született Pesten. Tanulmányait követően tizenöt esztendősen korától édesapja textilkereskedő cégének vezetésében vett részt, majd a bankszakmában alapítottak közös vállalkozást. Apja halála után hamarosan ismert és tehetős üzletemberré vált, s ugyanakkor a Deák Ferenc köré csoportosuló politikusok köréhez csatlakozott. 1869-től nyolc cikluson keresztül a Lipótváros parlamenti képviselője volt. 1875-ben pénzügyminiszternek jelölték; az MTA levelező tagjává választották. Pályáját számos formában végigkísérte a mecenatúra.

1 PALLAG 2022.

2 SOLTÉSZ–SOLTÉSZ 2014, 1318–1324.

3 VÖRÖS 1995, 22–30; FRANK 2006.

Pártoló tagja volt különböző tudományos, gazdasági, sőt művészeti társulatoknak is. Végrendeletében 100 000 forintot jótékonyági és 50 000 forintot kulturális célokra különített el.⁴ Az MTA-ra 10 000 forintot hagyományozott – mint alapítványi tőkét. Az Akadémia ekkor ötagú bizottságot jelölt ki az intézkedés végrehajtására, jogtanácsosaként pedig dr. Weinmann Fülöp (1839–1911) királyi közjegyzőt nevezte meg. Az alapítvány ügyében tett első lépés dr. Weinmann 1893. április 4-i levele volt.⁵ Az MTA április 24-i összes ülése⁶ ekkor bizottságot küldött ki az alapítvány szabályzatának elkészítésére, mely szabályzatot a május 29-i összes ülése hagyta jóvá. Ugyanezen a napon az Igazgató Tanács bejelentette az alapítványt az új adományok, hagyományok és alapítványok között. Az elfogadott szabályzat⁷ kimondta, hogy az alapítvány Wahrmann Mór nevét fogja viselni; valamint kamataiból minden harmadik évben (hat-hat évenként az ipar és kereskedelem terén szerzett érdemekért) – a II. (történeti, hadtörténelmi, archeológiai és nemzetgazdasági) és III. (matematikai és természettudományi) osztály által kiküldött bizottság előterjesztése alapján – az MTA nagygyűlésén kétezer korona jutalmat készpénzben vagy hasonló értékű aranyérem formájában ítélnek oda azoknak a magyar állampolgároknak, akik az ipar és kereskedelem területén a tudomány előbbre vitele, gyakorlati találmányok, szerkezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztésével, felvirágoztatásával a vizsgált időszakban a legnagyobb érdemeket szerezték. Az elfogadott alapítványi szabályzatot június 5-én küldték el dr. Weinmann-nak.⁸

A díjazás folyamata és az érmek készítéstörténete

Az akadémiai bizottság a díj soros szakágát a tárgyévet megelőző nagygyűlésén hagyta jóvá, majd a tárgyév elején a főtitkár kérte fel a II. és III. osztályt az illetékes bizottsági tagok kiküldésére. A kiküldött tagok nevét, a bizottság megalakulását egy-egy összes ülésen jelentették be. Miután a bizottság részletesen értékelte az egyes jelöltek munkásságát, megszületett a végső döntés a díjazotról. A bírálat folyamatának jegyzőkönyvét elküldték a főtitkárnak, és azt az ünnepélyes nagygyűlés előtti összes ülésen a bizottsági elnök felolvasta, majd szavaztak a javaslatról. A kitüntetett neve hivatalosan először a nagygyűlés főtitkári

4 *Pesti Napló*, 1893. március 11., 2.

5 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár (a továbbiakban: MTA KIK Kt.) Régi Akadémiai Levéltár (a továbbiakban: RAL), 189/1893. Dr. Weinmann Fülöp királyi közjegyző Wahrmann Mór 10.000 forintos alapítványa ügyében.

6 Az „összes ülés” az MTA működésének irányításával, a szükséges döntések meghozásával foglalkozó, rendszeresen ülésező, választott tagokból álló testület. Az akadémia 1949-es szocialista átszervezéséig létezett.

7 KÓNYA 1994, 228–229.

8 MTA KIK Kt. RAL, 278/1893. A Wahrmann-alapítvány szabályzata.

jelentésében került említésre. A díjazott ezután levélben értesült a megtiszteltetésről, ugyanakkor feltették számára a kérdést, hogy készpénz vagy érem formájában szeretné-e átvenni a díjat. Az előbbi esetben a díjazás egyszerűen teljesíthető volt, hiszen egy gratuláló levél kíséretében csak ki kellett állítani az utalványt és az oklevelet; az utóbbi esetben azonban szükség volt az adományozható, egyedi kialakítással névre szóló éremre, melyet a gratuláló levél és az oklevél kíséretében eljuttathatnak a díjazottnak. Amikor az 1897. évi nagygyűlésen bejelentésre került Mechwart András díjazása, hamarosan kiderült az is, hogy Mechwart a Wahrmann-díjat érem formájában kívánja átvenni. Az akadémiai bizottságnak tehát el kellett indítania az érem megrendelésének folyamatát. Mintaadó példaként nyilvánvalóan a már meglévő, akadémiai díjérem szolgálhatott. Ennek kompozíciója egyszerű volt, előlapján az Akadémia címerével és jelmondatával, hátlapján pedig babérkoszorú által övezett üres éremmező a díjazott nevének fenntartva (1. kép). Verőszerszámaait Böhm József Dániel 1856-ban készítette el, és az érmet az Akadémia 1858-tól osztotta ki. Az új éremnek azonban megjelenésében jóval reprezentatívabbnak, anyagában értékesebbnek kellett lennie, továbbá árnyaltabb funkciót kellett betöltenie. Ezt a törekvést tükrözi a megbízásra felkért éremművész személye is, hiszen aligha találhattak volna e feladatra rangosabb és alkalmasabb mestert, mint Böhm József Dániel egykori tanítványát, a pályája csúcsát elérte, kiváló éremművészt, a bécsi Pénzverő Hivatal Vésnökakadémiájának vezetőjét, Anton Scharffot (1845–1903). Művészi kvalitás, szakmai tapasztalat és az éremművészet széles spektrumában megmutatkozó rendkívüli termékenység jellemezte Scharffot, akit – honi érmészek hiányában – gyakran kértek fel magyar témájú érmek készítésére is.

Az éremkészítés folyamata megismerhető a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában szerencsésen megőrzött írásos forrásokból.⁹ A művészt az MTA részéről Czizler Győző

1. kép. A Magyar Tudományos Akadémia első díjérme, 1856, vert, bronz, 32 mm, Böhm József Dániel terve, Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz. MNM ET.C.RIII.710.

⁹ MTA KIK Kt. RAL, 265/1897. Wahrmann-érem ügye; MTA KIK Kt. RAL, 274/1897. A Wahrmann-féle 1000 forintos aranyérem dolgában kiküldött bizottság jegyzőkönyve; MTA KIK Kt. RAL, 317/1897. Érem

2. kép. Egy korai éremterv megmaradt vázlata, MTA KIK Kt. RAL, 265/1897

(1850–1905) építész kereste meg.¹⁰ Anton Scharff elfogadta a felkérést, és szóbeli ajánlata – féléves terminussal – 1500 osztrák értékű forint¹¹ tiszteletdíjról szólt.

Az MTA a kért honoráriumot és a féléves terminust elfogadta, további elvárásait pedig egy 1897. május 17-i főtitkári felkérő levélben fogalmazta meg. Eszerint a Wahrmann Mór Alapítványhoz egy 1000 osztrák értékű forint értékű arany jutalomérmet kívántak megrendelni, amivel az ipar és kereskedelem terén kifejtett eredményeket díjaznák háromévente. A magas színvonalat képviselő érem 100 körmőci arany értékű legyen,¹² 8 cm átmérővel és ½ cm vastagsággal. Az érem kialakításánál elvárt alapvető formai megoldások állandó részét képezzék az éremnek, azonban a díjazott nevének felkerülését a felkért művésznek

megrendelése Scharff Antonnál; MTA KIK Kt. RAL, 612/1897. Emlékéremverés tárgyában kérdést intéz a körmőcbányai pénzverőház igazgatójához; MTA KIK Kt. RAL, 29/1898. A Wahrmann-érem verésével megbízza a körmőcbányai pénzverő hivatal; MTA KIK Kt. RAL, 36/1898. A Wahrmann-érem tárgyában érkezett felelet 29/898 átiratunkra; MTA KIK Kt. RAL, 85/1898. Küldi a Wahrmann-érmet és 2 ólomlenyomatot; MTA KIK Kt. RAL, 113/1898. A Wahrmann-éremért járó összeget koronás aranyakban kéri.

10 Czigler és Scharff kapcsolata ekkor már mintegy másfél évtizedes múltat tekintett vissza. Czigler Scharfftól 1882-ben – Than Károly vázlata nyomán – a Magyar Mérnök- és Építész Egylet nagydíja aranyérmének elkészítésére kért árajánlatot, s azt a közgyűlés jóváhagyásával meg is rendelte. Az MTA Archeológiai Bizottságának segédtagjaként, értesülve a Wahrmann-féle arany díjérem készítésének feladatáról, ismét kapcsolatba lépett a művésszel.

11 1858-ban az addig használatos konvenciósi pénzrendszert egy minden tartományra érvényes új pénzrendszer váltotta fel, amelynek alapegysége a Gulden/Forint volt. E rendszer jelzésére használták németül az öW (*österreichische Währung*) rövidítést. Magyar nyelvű megfelelője: o. ért. Frt. = osztrák értékű forint.

12 A 100 körmőci arany érték az MTA korai jutalmazási gyakorlatából jön, amikor a díjat még aranypénzként kapták meg az arra érdemesek. Ekkor az akadémiai alapítású Nagyjutalom tarifája 200, egy átlagos jutalomé 100, míg a kisebb értékűnek minősített jutalmaké 50 arany volt.

úgy kellett megoldania, hogy az alkalmanként változtatható legyen. A bizottság az érem rajzos tervezetét június 15-i határidővel kérte bemutatni.

Scharff május 21-én visszaigazolta a felkérést és a mellékelt fénykép kézhezvételét (2. kép). Határidős munkáira hivatkozva azonban jelezte, hogy a tőle várt rajzot június 15-ig nem tudja megküldeni. Június 12-én mégis küldött egy előlapi vázlatot – felül egy budai látképpel, jobb szélén az Akadémia épületével. Középre került a mindenkori jutalmazott nevének fenntartott mező, alulra pedig egy kősziklán trónoló, tükröt tartó szfinx és egy babérfa. Az Akadémia nevét a szfinx melletti napsugarak közé helyezte el Scharff. Szily Kálmán főtitkár azonban nem tartotta szerencsés választásnak az oroszlantestű mitikus alakot. Az éremmel az ipar és a kereskedelem terén szerzett kiváló érdemeket kívánták jutalmazni, és a szfinxet inkább a tudományos kérdések bűvárainak szánt éremre tartották volna megfelelőnek. Ezért megkérték a művészt, hogy cserélje le a szfinxet Vulcanus és Mercurius alakjaira. Scharff június 18-án küldte vissza a főtitkári kívánság szerint átalakított vázlatot.

Innentől kedve már csak Scharff leveleiből alkothatunk képet a történetekről. Az osztrák művész december 4-én a verőszerszám elkészítésének technikai problémáival foglalkozott. Aggodalmát fejezte ki, miszerint a cserélhető névtáblákhoz szükséges névtér kialakítása során a verőszerszám meggyengülhet, esetleg tönkre is mehet. Közölte továbbá, hogy amennyiben az érmet Körmöcbányán kívánják veretni, fel kell kerülnie az éremre a KB verdejelnek. Felvetette egy előverőszerszám készítésének lehetőségét is; bár úgy gondolta, hogy végül az arany puhasága miatt nem lesz rá szükség. Jelezte, hogy az említett kérdések tisztázása után tudja a munka befejezésének dátumát megadni. Az MTA ekkor árajánlatot kért az érem verésére a körmöcbányai Magyar Királyi Pénzverőhivaltól. A verde december 9-én válaszolt. Scharff ugyanezen a napon az előlapi szerszám készítése közben történt (nem részletezett) malorról számolt be. Panasolta, hogy a 80 mm-es átmérő miatt a munkavégzés nehézkes, felesleges időráfordítást igényel.

A levelezésből határozottan érződik, hogy még a tapasztalt mestertől is milyen nagy odafigyelést igényelt ennek az éremnek az elkészítése, hiszen abban az időben ez az érem volt a legnagyobb átmérőjű és súlyú, verési technikával készített aranyérem – amelyet ráadásul ún. névtáblafészekkel láttak el, s ehhez külön kellett elkészíteni a díjazott nevét hordozó tábla verőszerszámát, majd beilleszteni azt a megfelelő helyre. A számos technikai kihívás ellenére a munka jól haladt, így december 15-én Scharff megírta, hogy a szerszámok határidőre elkészülnek; továbbá azt, hogy a hátlapi szerszámok újragyártása esetén 150 forint többletköltséget fognak felszámolni. Kérte, hogy az év vége miatt ne kelljen elküldenie a szerszámokat, hiszen Körmöcbányán sem fognak dolgozni. Levelében említést tett

arról, hogy járt nála dr. Károly[i]¹³ a Hof- u[nd] Staats Archivból, aki szerint az „IPAR” és „KERESKEDELEM” szavak közé a kötőjel helyett „ÉS”-t kellene tenni. A december 28-i levél megkönnyebbülést és örömet tükröz: Scharff megkapta a határidő-hosszabbítást, s miután a kötőszó beiktatását a vezetőség elvetette, a szerszámon sem kellett módosítania. Az MTA 1898. január 19-én elküldte Mechwart érmének előrendelését Körmöcbányára. A művész 1898. február 16-i levele szerint az anyagiakat rendezték, köszönettel vette a pénzes utalványt; egyidejűleg benyújtott egy 66 osztrák forint értékű pótszámlát, és kérte, hogy kiállítási célra verjenek két név nélküli érmet ezüsből Körmöcbányán. A pótköltségeket az MTA jóváhagyta és február 17-én utalványozta. Egy név nélkül vert ezüst próbaveret megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának gyűjteményében.¹⁴

Anton Scharff éremterve

A vázolt bravúros technikai megoldások miatt az érme első példányának elkészültét nagy várakozás előzte meg. A Ganz gyár igazgatójának nevére vert díjéremről 1898 februárjában fényképekkel illusztrált hír jelent meg a *Vasárnapi Ujság*ban.¹⁵

Előlapjára az Akadémia címer-allegóriáját követő ábrázolás került: Hébé egész alakos, szemből ábrázolt képe, bő redővetésű öltözetben, fején babérkoszorúval.¹⁶ Magasra emelt jobbáiban serleget tart, balját pedig egy ovális, középen magyar címerrel és allegorikus jelekkel díszített pajzsra nyugtatja. Fent középen látható Magyarország allegorikus ábrázolásként egy kitárt szárnyú sas, amint a Hébé által felé nyújtott serleghez száll. A háttérben fellegekkel borított ég és sziklás táj elmosódó részlete látható. Lent jobbra A•SCHARFF jelzés olvasható. Fent középen felirat hét sorban: A / MAGYAR / IPAR- / KERESKEDELEM / TERÉN / SZERZETT ÉRDEM / JUTALMÁUL.

A hátlap ábrázolás kompozícióját vertikálisan két részre tagolja egy babérágdíszes szalag, közepén a díjazott nevének fenntartott üres mezővel. A szalag felett madártávlati látkép rajzo-

13 Dr. Károlyi Árpád (1853–1940) történész, levéltáros.

14 A Magyar Pénzverő 1974-ben történt hivatalos átadása révén került a gyűjteménybe.

15 *Vasárnapi Ujság*, 1898. február 27., 142.

16 A Johann Nepomuk Ender (1793–1854) festményén szereplő allegorikus ábrázolás nőalakja, a klasszicizáló megformálású, szembenéző figura eltér az érmen ábrázolt nőaktól. Az érmen szigorú tekintetű, fejét a kehely felé elfordító női portrét látunk. Scharff munkamódszeréről tudjuk, hogy általában élő modell alapján készült vázlatait használta fel érmeihez. A Wahrman-érem előlapján Hébé nőalakja, arca, ruhája és hajviselete – az alakja mögött lágyan szétbomló hosszú, szabadon hullámozó hajtömeg – megegyezik a Scharff korábbi érmein is feltűnt nőmodellekkel. Ugyanilyen a művészet allegorikus nőalakja a müncheni művészeti kiállításra készített csegely formájú, zománcdíszes arany díjérmén (1897) vagy a drezdai művészeti kiállítás alkalmára a város díjaként készített érme főalakja, Drezda allegorikus nőalakja (1896).

A Bláthy Ottó Titusz nevére vert Wahrmann-érem

lódik ki a Duna folyamával és a Lánchíddal, jobbra az Akadémia palotája a pesti oldalon, balra a Várhegy a királyi palotával. Az érem alsó mezőjében a jobb vállán pörölyt tartó Vulcanusnak, a tűz és a kovácsmesterség istenének félalakja látható mint az ipar jelképe, mellette Mercurius – a kereskedők védelmezője –, fején szárnyas kalappal, baljában caduceusszal. Kettőjük között köves talajba gyökeret eresztő – a dicsőséget és az érdemet jelképező – fiatal babérfa látható, amely egybekapcsolja az alsó és felső éremmezőt. Lent középén K•B• (Körmöcbánya) verdejel. Jobb oldalon felirat olvasható öt sorban: A MAGYAR / TUDOMÁNYOS / AKADÉMIA – kissé lejjebb: WAHRMANN / MÓR – ÉRME.

Az alapítvány díjazottjai

Év	Díjazott	Jutalmazott érdem	Jutalom
1897	Mechwart András	a magyar ipar felvirágoztatása és a magyar gépész-mérnöki kar keletkezése körül szerzett érdemeiért	névre vert aranyérem
1900	Bezerédj Pál	a magyar selyemtenyészés körül szerzett érdemeiért	névre vert aranyérem
1903	Pollák Antal Virág József	a betűíró gyorstávíró feltalálásáért	pénzdíj
1906	Jálics Ferenc	a borkereskedelem terén szerzett érdemekért	pénzdíj
1909	Bláthy Ottó Titusz	elektrotechnikai gépszerkesztő mérnöki működéséért	névre vert aranyérem
1912	Hoszpótzky Alajos	a magyar hajózás és a vízi utak szabályozásáért	pénzdíj
1915	Borbély Lajos	a vasipar terén és a szociális béke érdekében kifejtett tevékenységéért	névre vert aranyérem
1918	Kvassay Jenő	Duna-szabályozási munkásságáért	pénzdíj
1921	Kandó Kálmán	új villamos vontatási rendszer kidolgozásáért, az elektromos lokomotívok szerkezetének tökéletesítéséért	a pénzdíj visszaadása után névre véssett Böhm-féle díjérem
1924	Russó Illés	a Haditermény Rt. működtetéséért	névre véssett Böhm-féle díjérem
1928	Weiss Manfréd báró	a magyar ipar felvirágoztatásáért végzett munkájáért	névre véssett Böhm-féle díjérem
1930	Popovics Sándor	a Nemzeti Bank szervezéséért, a bank kamat- és hitelpolitikájának irányításáért	névre véssett Böhm-féle díjérem
1933	Spiegl Béla	a bauxitcement előállításáért és emberöltőnyi cementipari munkásságáért	névre véssett Böhm-féle díjérem

A monarchia időszakában, 1897–1918 között tehát nyolc jutalmazás történt, de ezek közül csak négy alkalommal került sor az aranyérem átadására. Az adományozási aktust – az ügy fontosságának megfelelően – ünnepélyessé kívánták tenni, alkalmául az összes ülést választották. Az ünnepélyes átadásra¹⁷ mindössze egyetlen alkalommal került sor, 1898. február 21-én, Mechwart András (1834–1907) gépészmérnök díjazásakor. Bezerédj Pál, Bláthy Ottó Titusz és Borbély Lajos esetében az ünnepélyes átadások elmaradtak. Bezerédi Bezerédj Pál gróf (1840–1918) mezőgazdász, a selyemtenyésztés országos felügyelője kitüntetések nem fogadott el, ezért az MTA vezetősége hiába tervezte az 1900. október 8-ra összehívott ülésen¹⁸ átadni a díjérmet, Bezerédj, miután nem kedvelte a protokolláris eseményeket, kihátrált belőle. Az ülésen nem jelent meg, levélben köszönte meg az érmet, egyben bejelentette, hogy 2000 koronát ajánl fel nagybátyja, Bezerédj István élet- és jellemrajzának megírására.

Bláthy számára az érmet 1909. június 16-án egy küldönc kézbesítette.

Köveskállai Borbély Lajos (1843–1923) kohómérnök, gazdaságpolitikus, a Gyáripárosok Országos Szövetségének, a Magyar Közgazdasági Társaságnak és a Magyar Bánya- és Kohóvállalatok Egyesületének tagja a nemzetgazdaságnak tett szolgálatai elismerésül kapta meg az Akadémiától a Wahrmann-díjat. Érmének ünnepélyes átadását az 1915. november 29-i összes ülésre tervezték.¹⁹ Ehelyett a jelzett időpontban mindössze annyi került bejelentésre, hogy a díjazott – gyengélkedése miatt – nem tud megjelenni, az érmet Berzeviczy Albert elnök úr előzőleg már személyesen átadta. Bezerédjhez hasonlóan ő is átutalt 2000 koronát az MTA-nak, költségtérítésre.

Bláthy 1909. évi jutalmazása

Bláthy Ottó Titusz (1860–1939) gépészmérnök korszakalkotó munkássága kiterjedt az erő-sáramú elektrotechnika csaknem egész területére. Szakmai sikereinek egyik legnevezetesebb fejezete a Déri–Bláthy–Zipernowsky-féle, parallel kapcsolt transzformátorokra alapított áramelosztó rendszer kidolgozásában való részessége. Ez a rendszer a modern elektrotechnika alapkövének tekinthető, melyet először 1885-ben, a budapesti Országos Kiállításon mutattak be. Ez alapján létesültek gyors egymásutánban 1886-ban a luzerni, római, livornói, milánói, majd a marienbadi, bécsi, budapesti villamostelepek. Közismert továbbá, hogy Bláthy volt az első, aki váltóáramú wattmérőt szerkesztett, és az egyenáramú gépeknél sikerrel alkalmazta a hornyolt vasba fektetett armatúratekercseket azért, hogy a mágneses ellenállást csökkentse.

¹⁷ *Akadémiai Értesítő* 9, 1898, 145–146.

¹⁸ *Akadémiai Értesítő* 12, 1901, 205–206.

¹⁹ *Akadémiai Értesítő* 26, 1915, 686–687.

3. kép. A Bláthy Ottó nevére vert Wahrmann-érem, 1909, vert, arany, 80 mm, Anton Scharff terve, Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz. MNM ET.C.2022.1.1.

Bláthy szakmai tekintélye – bár mindvégig a budapesti Ganz villamossági gyár mérnökkarában dolgozott – rendkívül széles körben érvényesült. Elektrotechnikai, gépészmérnöki munkásságát bőven övezték hazai és külföldi elismerések. Amikor Róma városa elektromos telepeinek tervezésében és fejlesztésében meghatározó szerepet töltött be, ennek elismerésül 1907-ben az olasz király, III. Viktor Emánuel az Olasz Korona-rend tisztí keresztyével tüntette ki. Az amerikai és európai szaklapok a legnagyobb elismerés hangján emlékeztek meg Bláthy felkészültségéről. A londoni *Institution of Civil Engineers* több ízben avatta Bláthy szakmájának elsőrangú művelőjévé. Az ún. tört horonyszámú tekerccselésért 1900-ban a párizsi világkiállításon nagydíjat nyert. 1908-ban I. Ferenc József magyar királyi udvari tanácsosi címmel ruházta fel.

A következő évben, május 2-án a Magyar Tudományos Akadémia ünnepi közgyűlésén Wartha Vincze akadémiai másodelnök bejelentette a Wahrmann-díj odaítélését Bláthy Ottónak.

A díjazott számára a kérdést – miszerint díjérmet, avagy készpénzt kíván-e átvenni – a kialakult gyakorlat szerint Heinrich főtitkár május 1-jére dátumozott értesítő levelében²⁰ tette fel. Bláthy május 6-án egy általa aláírt, de szemmel láthatóan egy írnok által készített, gyönyörű, kalligrafikus válaszlevélben²¹ köszönte meg a Wahrmann-díjat, amelyet érem

²⁰ MTA KIK Kt. RAL, 235/1909. Értesítés Bláthy Ottónak.

²¹ MTA KIK Kt. RAL, 247/1909. Köszöni a Wahrmann-jutalmat / Összes ülés elé.

formájában kívánt átvenni. A levél kézhez vétele után a főtitkár haladéktalanul megrendelt²² a körmőcbányai verdénél egy aranyérmet „BLÁTHY OTTÓ TITUSZNAK 1909” felirattal²³ (3. kép) és 4 darab ólomlenyomatot.²⁴ A főtitkár az 1909. május 24-i összes ülésen jelentette be,²⁵ hogy Bláthy a Wahrmann-jutalmat érem formájában óhajtja átvenni.

Az érem paramétereinél az MTA 1898. február 7-i rendelete volt a precedens (az átmérő 80 mm, vastagság 4 mm, súly 372 g). Verése előtt azonban a megrendelő ólomlenyomaton kívánta ellenőrizni a majdani érem megjelenését. A feliratnak domború betűkkel kellett látszódnia, amit egy cserélhető betétlappal²⁶ (*Einsatz*) kellett megoldani. A verőtövek²⁷ letétként a verdében maradnak.

Az elkészített érmet a számlával (terhelvénnel) együtt június 9-én postázta a verde. A számla végösszege három tételből tevődött össze: aranyár 1207 K 54 f, verési díj 12 K, felirati betűdúcok elkészítése 8 K 80 f, összesen: 1228 K 30 f. E számlázási mód lényegesen eltért a korábbiaktól, mert akkor az aranyárért 20 koronásokat kértek, csak a többi tételt lehetett folyópénzzel kiegyenlíteni. A változás oka a PM 1889/1908 sz. rendelete volt, amely előírta, hogy az érmek és plakettek nemesfém anyagát a pénzverő szolgáltatja, a fizetés pedig törvényes pénzzel történik.

Az érmet Bláthyhoz június 16-án egy küldönc vitte el, aki az átvételkor az alábbi szövegű, autográf elismervényt²⁸ állította ki:

„Budapest, 1909. VI. 16.

Méltóságos Dr. Heinrich Gusztáv úrnak

Magy. Tud. Akadémia főtitkára

Budapest

Ezennel elismerem a küldönc útján hozzám érkezett Wahrmann arany érem átvételét,

és maradok kiváló tisztelettel őszinte híve: Bláthy.”

22 MTA KIK Kt. RAL, 257/1909. A főtitkári hivatal értesítése Körmőcbányára, megrendeli Bláthynek az érmet.

23 A névmező évszáma eltér a többi háromtól („M.T.A. Mechwart Andrásnak / MDCCCXCVII.; Bezerédj Pál MDCCCC; Borbély Lajosnak MDCCCXV”), mivel azt nem római számokkal, hanem arab számokkal kérték.

24 A lecsapat egy puha fémből (ón, ólom) készült egyoldalas veret, amely alkalmas a majdani érem megjelenésének ellenőrzésére úgy, hogy a verőszerszámot nem teszik ki komoly igénybevételnek.

25 *Akadémiai Értesítő* 20, 1909, 401.

26 Ez egy bevett és takarékos megoldás volt az azonos éremképű, de eltérő és kiemelkedő betűkkel bíró névadatokat hordozó veretek készítésénél. A szerszámban üreget képeztek a cserélhető névbetétek számára. Az első felirati betétlapot Scharff készítette, a későbbieket a körmőcbányai vésnökök.

27 A bécsi verde csak a verőszerszámokat küldte el. Az előállításukhoz szükséges vezérszerszámokat (anyató, apató) magánál tartotta.

28 MTA KIK Kt. RAL, 341/1909. Elismervény az érmek átvételéről.

Az elszámolás az MTA nyári szünete miatt késedelmet szenvedett. A verde augusztus elején két reklamáló levelet²⁹ is küldött az MTA-nak, hiszen az átvételi igazolásokat nem küldték vissza, és a négy darab ólomlenyomatot sem fizették ki. Az akadémia augusztus 16-án küldte vissza az elismervényeket, és utalványozott a lenyomatokért 23 K 20 f-t.

Az alapítvány elértéktelenedése és kényszerű megszüntetése

Az első világháborút követően kialakult pénzügyi válság és a korona elértéktelenedése 1922-re sosem látott hiperinflációba torkollott. Az infláció mértékét jelzi, hogy az árszínvonal az 1914-es bázishoz képest 1924-re 20–30 000-szeresére nőtt.³⁰ A pénzromlás az alapítvány anyagi alapját is elértéktelenítette, s ez a jutalmazási gyakorlat megváltozását is törvényszerűen maga után vonta. Az arany drágulási jelzőszáma³¹ 1915 decemberéhez képest 3450-szeres növekedést mutatott. Az aranyérem ára az 1915. évben fizetett 1386,70 koronával szemben 1921-ben legalább 4 784 115 korona lett volna (az elszegényedett, vagyontát jórészt hadikölcsönbe fektető MTA állami támogatása 1920-ban mindössze 126 000 korona volt). Mivel az alapítvány kamata nem biztosította a fedezetet, többé nem került sor a Scharff-féle aranyérem odaítélésére. A 2000 koronás pénzjutalmat utoljára 1921-ben utalványozták ki, amit Kandó Kálmán nagylelkűen visszaadományozott az Akadémiának. Az 1922–23-as hiperinfláció után már pénzjutalomra sem futotta, az alapítvány 1936. évi megszüntetéséig csupán névre vésett, Böhm-féle bronz jutalmi érmek kerültek átadásra. Ezek kizárólag erkölcsi megbecsülést jelentettek, és esztétikai kvalitásokkal bírtak; anyagi értékük gyakorlatilag elenyésző volt. Az ünnepélyes átadás szándéka is eltűnt: a díjazott a számára megítélt érmet – a többi akadémiai díj ügymenetével megegyezően – személyesen vagy postai úton vehette kézhez.

Az 1935-ös nagygyűlésen újfent meghirdették a Wahrmann Mór-érmet, mégpedig a kereskedelem terén az 1930–1935. években szerzett érdemek jutalmazására. Kornis Gyula (1885–1958) vezetésével 1936 elején felállt az ötagú bíráló bizottság is. 1936. február 6-án az Igazgató Tanács ugyanakkor napirendjére tűzte a korona inflációja miatt elértéktelenedett alapítványok ügyét.³² Elfogadtak egy határozatot, mely szerint a kiüresedett anyagi háttérű alapítványok összevonatnak. Az április 24-i Igazgató Tanácsi ülés³³ – az osztályok teljes körű támogatásától övezve – véglegesítette a döntést. A Wahrmann Mór-érem odaítélésére kikül-

29 MTA KIK Kt. RAL, 406/1909. Pénzverő elismervényt kér, 2 darabot; MTA KIK. Kt. RAL, 410/1909. A pénzverő hivatal újra ír elismervények ügyében, kéri a lenyomatok árát.

30 BOTOS 2015, 70–138.

31 DÁLNOKI-KOVÁTS 1921, 291.

32 MTA KIK. K 1349, 1936. február 6., 3. pont.

33 MTA KIK. K 1349, 1936. április 23., 24. pont.

dött bizottság is egyhangúlag csatlakozott a javaslatához, kérvén, hogy a csekély maradvánnyal bíró alapítványt olvasszák be az egyesített alapítványokba, mert a „Wahrmann-jutalom összege megsemmisült, érem sem áll rendelkezésre, ez a jutalom még a képlegesnél is kevesebb”. Az Igazgató Tanács a javaslatot elfogadta, s ezzel a Wahrmann Alapítvány jogilag megszűnt.

Az első szériából megmaradt érmek

Az anyaggyűjtés során számba vettük, hogy a Wahrmann-érmek első szériájából jelenleg melyek azok a darabok, amelyek megmaradtak. A négy darab névre vert aranyérem közül egyedül a Bláthy Ottó Titusz nevét hordozó érem felbukkanásáról volt adatunk. Először a Polgár Galéria 2011-es karácsonyi árverésén³⁴ bukkant fel a darab, innen egy magánszemély vásárolta meg, akitől végül szintén vásárlás révén a Magyar Nemzeti Múzeum vette meg 2021 decemberében. A további három példány lappang valahol, esetleg megsemmisült.

A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának gyűjteményében szerepel továbbá egy név nélküli arany példány (ltsz. MNM.ET.72 A.1901.), amelyet a múzeum 1901-ben vásárolt meg a körmöcbányai verdétől, továbbá egy név nélküli ezüst példány (ltsz. 53.1974-88., 150,56 g súllyal), illetve egy ólomból készült előlapi leveret (ltsz. R. III. 1264.). Az iratokból kiolvashatóan tíz készlet egyoldalas ólomlenyomat készült el, ebből egy készlet név nélküli volt. Az MTA KIK Kézirattára éremgyűjteményében egy előlapi, továbbá egy név nélküli és egy Borbély Lajos nevére vert hátlapi leveret található.

A körmöcbányai verde az 1901-es párizsi világkiállításon bemutatta a Bezerédj Pál nevére vert ezüst példányt.³⁵

A Wahrmann Mór-díj újraalapítása

A Wahrmann-díjat az MTA 2003-ban, a 3/2003/IV. 25-i Elnökségi Határozattal újraalapította. Ezzel a gesztussal jelezni kívánták, hogy a kiegyensúlyozott fejlődés alapjául szolgáló innováció biztosítása érdekében a tudománynak és a gazdaságnak szorosan együtt kell működnie. A határozat szerint a Wahrmann Mór-érem „a tudomány, a kutatás-fejlesztés támogatása terén a gazdasági és állami élet területein tevékenykedő, kimagasló érdemeket szerzett személyeknek és szervezeteknek adományozható” – évenként legfeljebb két darab

34 90. Karácsonyi Művészeti Aukció 2011. december 5–8., Polgár Galéria és Aukciós ház, árverési katalógus, Budapest, 2011, no. 712.

35 GOHL 1906, no. 208b.

érem. Az aranyozott ezüstből készülő éremnek a leírás szerint az Anton Scharff által 1897-ben tervezett éremmel egyező méretűnek és éremképűnek kell lennie. Azonban a 21. századi érmek korántsem olyanok, mint az eredetiek voltak. Nemcsak anyagukban, hanem megjelenésükben is eltérnek, hiszen az új sorozatot a Körmöcbányáról 1918-ban átmentett szerszámok másolataival készítették. Az eredeti verőtöveket a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Műtárgy-felügyeleti Irodája 2014-ben az egykori Állami Pénzverő emlékérem-, plakett-, kitüntetés- és zseton-verőszerszámainak tárgyegyüttese részeként műtárgyvédelmi eljárás alá vonta.³⁶ Az érmeket 2003 és 2017 között a Metal Art Kft., míg 2018-tól a Magyar Pénzverő Zrt. verte – egy félkésznek tekinthető szerszámmal. Emiatt a díjazottak nevei véséssel kerültek rá az érmekre, ellentétben az eredetiekkel, amelyeken a névmező domború betűit a verőtő különleges kialakítása tette lehetővé.

Bibliográfia

- BOTOS János 2015. A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924. *Múltunk* 2015/3, 70–138.
- DÁLNOKI-KOVÁTS Jenő 1921. A megélhetés drágulása a háború kitörése óta. *Közgazdasági Szemle* 1921/63, 264–292.
- FRANK Tibor (szerk.) 2006. *Honszeretet és felekezeti hűség – Wahrmann Mór (1831–1892)*. Budapest.
- GOHL Ödön 1906. *Budapest újabb emlékérméi*. Budapest.
- KÓNYA Sándor 1994. „... Magyar Akadémia állíttassék fel...”: *Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990*. Budapest.
- MOLNÁR Erzsébet 2005. A magyar közlekedés nagyjai érmeken és plaketteken a Közlekedési Múzeum gyűjteményében. In: *A Közlekedési Múzeum Évkönyve* 14, 99–110.
- PALLAG Márta 2022. *A mecénás aranya / Gold of the Patron*. Budapest.
- SOLTÉSZ Ferenc Gábor – SOLTÉSZ Márton 2014. A Magyar Tudományos Akadémia első „emlepeng”-e. *Magyar Tudomány* 175/11, 1318–1324.
- VÖRÖS Károly 1995. Wahrmann Mór – egy zsidó politikus a dualizmus korában. *Budapesti Negyed* 3/2, 22–30.

36 A tárgyegyüttes nyilvántartási azonosítója: 300121, míg a verőtöveké: 314968 és 318518.

MÉZES ÁDÁM | történész-muzeológus
Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár
mezes.adam@mnm.hu

Pincéből a múzeumba

Dr. Matuska Péter rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter kitüntetései az Éremtár gyűjteményében

ABSZTRAKT | Egy budai ház pincéjéből előkerült falerisztikai anyaggal gyarapodott a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának gyűjteménye 1962-ben. Az ügyben eljáró muzeológus, Huszár Lajos valószínűsítette, hogy az anyag dr. Matuska Péter egykori követ és meghatalmazott miniszter tulajdonát képezte.

Matuska Péter 1885-ben született Budapesten. Közép- és felsőfokú tanulmányai befejezése után évtizedeken át szolgált a magyar külügyi törekvésekért, előbb prágai, majd madridi ügyvivőként, varsói, szófiai és végül a második világháború során stockholmi követként. Pályája során szinte minden állomáshelyén kiemelkedő elismerésekben részesült, továbbá tulajdonosa volt a jelentősebb magyar kitüntetéseknek is. A világháború után kivándorolt Franciaországba, ahol 1956-ban hunyt el.

Jelen tanulmány kísérletet tesz Matuska Péter – a hazai történetírásban ez idáig feldolgozatlan – pályájának vázlatos ismertetésére a Budán előkerült falerisztikai anyag részletes bemutatásán keresztül.

KULCSSZAVAK | 20. század, diplomácia, külpolitika, kitüntetések, külszolgálat, Magyarország, Skandinávia

ÁDÁM MÉZES | historian, museologist
Hungarian National Museum, Coins Collection
mezes.adam@mnm.hu

From the Cellar to the Museum

Medals Awarded to Péter Matuska, Ambassador Extraordinary and Minister Plenipotentiary, in the Medal Collection

ABSTRACT | In 1962, the Department of Coins and Medals of the Hungarian National Museum was enriched by phaleristic items found in the cellar of a house in Buda. Lajos Huszár, the museologist who handled the case, reckoned that the items belonged to Dr. Péter Matuska, a former ambassador and deputy minister.

Matuska was born in Budapest in 1885. After finishing his studies at university, he spent decades in Hungarian foreign affairs, first as an agent in Prague and Madrid, then as an ambassador in Warsaw, Sofia, and, during the Second World War, in Stockholm. Throughout his career, he was the recipient of significant Hungarian and foreign orders and distinctions in practically every position he held. After the war, he moved to France, where he passed away in 1956.

The present study intends to outline Péter Matuska's career, which has been largely overlooked by Hungarian historians and scholarship, through a detailed discussion of the phaleristic material discovered in Buda.

KEYWORDS | twentieth century, diplomacy, foreign policy, awards and medals, foreign service, Hungary, Scandinavia

Bevezetés

1962 nyarán egy budai lakos felajánlotta a Magyar Nemzeti Múzeum számára a II. kerületben található, Volkmann utca 8. szám alatti ingatlan pincéjéből előkerült kitüntetéseggyűttest. Az összesen 23 darab, javában külföldi érdemjelről az átvétel után Huszár Lajos (1906–1987), az Éremtár osztályvezető muzeológusa készített jegyzéket, majd az értékesebbnek ítélt darabokat bevezette a gyűjteményi leltárkönyvbe. Az átvételi elismervény tanúsága szerint „a rendjelek valószínűleg Matuska Péter egykori rendkívüli követ tulajdonai voltak”¹

Jelen tanulmány keretei között bemutatjuk a pincéből a múzeumba került kitüntetések, továbbá kísérletet teszünk egykori tulajdonosuk meghatározására, illetve életpályájának ismertetésére.

Bekerülési körülmények és meghatározás

A Volkmann utca 8. szám alatt található modern villa² 1940-ben került Matuska Péter (1885–1956) stockholmi követ és meghatalmazott miniszter tulajdonába 108 000 pengő vételi áron.³ A korabeli címjegyzékek tanúsága szerint a mindenkori tulajdonosokon kívül az épület egyes lakásai bérleményként funkcionáltak.⁴ Többek között Szabó Lőrinc költő és neje is a házban bérelt egy háromszobás lakást a harmincas évek közepétől.⁵ A költő levelezéséből tudjuk, hogy az ostrom során számos ember keresett menedéket az épület pincéjében, köztük a Szabó házaspár, Móricz Virág (1909–1995) és családja is.⁶ Feltételezhető, hogy az ostrom előtt került elrejtésre a közel két évtizeddel később a múzeum számára felajánlott anyag.

A kitüntetéseggyűttes több ritka és értékes darabot foglalt magába, például a dán Dannebrog-rend nagykeresztjének csillagát vagy a spanyol Polgári Érdemrend nagykeresztjét, amelyekkel nagyon kevés hazai kitüntetett büszkélkedhetett. A kitüntetésekkel együtt okmányok, dobozok nem kerültek a múzeum tulajdonába, ahogyan bizonyos hiányok (csillag vagy kereszt) okán feltételezhető, hogy nem minden darab talált menedéket a pince mélyén, vagy nem együtt hagyták el az évtizedes rejtekhelyet és kerültek a múzeum őrizetébe.

1 Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, 65/62.

2 *Építő Ipar – Építő Művészet*, 1931. február 15., 32.

3 *Fővárosi Közlöny*, 1940. december 31., 1442.

4 *A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betűrendes távbeszélő névsora* 1939, 410.

5 1935 májusában költözik a lakásba, ahol haláláig élt. ONDREJČÁK 2014, 17.

6 ILLYÉS 2013, 4.

Az Éremtár számára felajánlott kitüntetések az egykorú átvételi jegyzőkönyv szerint:

1.	A Magyar Érdemkereszt csillaga
2.	A Magyar Érdemkereszt lovagkeresztje
3.	1908-i Emlékkereszt
4.	A bolgár Nemzeti Rendjel csillaga
5.	A bolgár Nemzeti Rendjel keresztje koronával
6.	Bolgár Szt. Alexander-rend
7.	Román csillagrend
8.	Litván Rendjel 1918
9.	Érdemrend Al Merito Civil felirattal
10.	Holland Érdemrend Og Gud kon Gen felirattal
11.	Norvég Érdemkereszt
12.	Hat darab miniatűr rendjel összefűzve
13.	Hat darab miniatűr rendjel összefűzve
14.	Négy darab szalag, a felsorolt rendjelekhez tartozók

A jegyzőkönyvben szereplő tételek eredeti meghatározása több esetben pontatlan vagy téves, ezért mindenképpen utólagos helyesbítésre szorulnak. Abban az időben az Éremtárban a kitüntetések nem képeztek önálló gyűjteményi egységet, s így megfelelő szakirodalom sem állt rendelkezésre. Javarészt főleg személyi hagyatékokból alig néhány tucatra rügott a számuk. Önálló gyűjteményi egységgé csak az 1970-es évek végére fejlődött egy jelentős hazai magángyűjteményből történt vétel révén. Sajnos a korabeli gyűjteménykezelési szokások következtében a kitüntetések jelentős része nem került gyűjteményi leltározásra, hanem a duplumanyag közé sorolták őket, és a gyűjtemény gyarapítása érdekében cserealapként szolgáltak. A magyar kitüntetések és a miniatűrsorok jutottak erre a sorsra, így rájuk csak a jegyzőkönyvben leírtakra hagyatkozhatunk, meghatározásuk (ellenőrzése) ezért utólag már nem lehetséges. Különösen fájó a miniatűrök sorsa, hiszen általuk sokkal könnyebben lehetne azonosítani az összetartozó kitüntetéseket és ezáltal egykori tulajdonosukat. Az általunk tételeken ellenőrzött és javított jegyzék:

3.	Jubileumi Emlékkereszt
4.	A bolgár Polgári Érdemrend nagykeresztjének csillaga
5.	A bolgár Polgári Érdemrend nagykeresztje
6.	A bolgár Szent Sándor-rend kardokkal ékesített középkeresztje

7.	Románia Csillaga-rend lovagkeresztje
8.	A lett Három Csillag-rend középkeresztje
9.	A spanyol Polgári Érdemrend, nagykeresztje
10.	A dán Dannebrog-rend nagykeresztjének csillaga
11.	A Norvég Vöröskereszt Érdemkeresztje

Az Éremtár leltárkönyvébe felvett kitüntetések közül több meglehetősen értékes és ritkán adományozott. A Dannebrog-rend (Dannebrogordenen) nagykeresztjének esetében mindössze három adományozás történt magyar személy részére a vizsgált időszakban, báró Bornemisza Gyula (1924),⁷ Magyary Antal (1937) és Matuska Péter (1940)⁸ számára. A rendet a legenda szerint II. Valdemár dán király alapította lovagrendként a pogány észtek felett aratott győzelem emlékére 1219-ben, majd V. Keresztély 1671-ben felújította modern érdemrendként és alapszabállyal látta el. Az addig egy osztállyal rendelkező Dannebrog-rendet 1808-ban még három osztállyal bővítették. A kitüntetés azon állami elismerések sorába tartozott, amelyek alapszabálya előírta az adományos halála után a jelvények visszaszolgáltatását a rendi kancellára számára. A Dán Királyság második legfontosabb és széles körben adományozható állami kitüntetése a mai napig (1. kép).

A bolgár Polgári Érdemrend nagykeresztjét (Орден за гражданска заслуга) valamivel több mint egy tucat magyar személy vehette át a két világháború között. A teljesség igénye nélkül: Fabinyi Tihamér (1938),⁹ Bárczy István (1942),¹⁰ Fáy István (1942),¹¹ Vértessy Sándor

1. kép. A dán Dannebrog-rend nagykeresztjének csillaga, zománcozott ezüst, 79,5 × 83,24 mm, Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz. ÉT.D.59.962.5., Jaksity Iván felvétele

7 HENNINGS–BILLE-HANSEN 1925, 41–42.

8 BILLE-HANSEN–HOLCK 1945, 21.

9 *Budapesti Közlöny*, 1938. szeptember 2., 1.

10 *Budapesti Közlöny*, 1942. február 1., 1.

11 *Budapesti Közlöny*, 1942. március 31., 1.

2. kép. A bolgár Polgári Érdemrend nagykeresztje, aranyozott ezüst, zománc, 111,36 × 74,23 mm, Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz. ÉT.D.59.962.3., Jaksity Iván felvétele

3. kép. A spanyol Polgári Érdemrend nagykeresztje, zománcozott ezüst, 74,67 × 48,39 mm, Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz. ÉT.D.59.962.8., Jaksity Iván felvétele

(1931)¹² és Matuska Péter (1935).¹³ Az érdemrendet I. Ferdinánd bolgár fejedelem alapította hat osztállyal plusz a nagykeresztrel 1891-ben. Egészen a bolgár monarchia végéig, 1946-ig adományozták (2. kép).

A három nagykereszt közül a spanyol Polgári Érdemrend (*Orden del Mérito Civil*) legmagasabb fokozatának szintén három magyar adományosáról tudunk Vértessy Sándor, Matuska Péter és Prónay György személyében. Mindhárom esetben a hivatalos lapok 1931-ben adnak hírt a kitüntetés elnyeréséről.¹⁴ XIII. Alfonz spanyol király alapította az érdemrendet 1926-ban öt osztállyal, azonban a monarchia bukása után, 1931 júliusában a köztársaság nem vette át, megszüntetve azt. 1942-ben Francisco Franco spanyol államfő alapította újra az érdemrendet, amely a mai napig is aktív állami elismerés (3. kép).

¹² *Budapesti Közlöny*, 1931. május 9., 1.

¹³ Uo.

¹⁴ *Budapesti Közlöny*, 1931. április 10., 1.

4. kép. A Norvég Vöröskereszt Érdemkeresztje, zománcozott ezüst, 41,40 × 34,29 mm, Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz. ÉT.D.59.962.7., Jaksity Iván felvétele

Az említett három nagykereszt kifejezetten ritkán fordult elő a Horthy-korszak Magyarországon. Bár a dán és bolgár rendjeleket az 1918 előtti időszakban is többen nyerték el, stilisztikai és tipológiai vizsgálatuk alapján egyértelműen az 1930-as évekre datálható darabokról van szó. A három nagykeresztet együttesen csak Matuska Péter számára adományozták. E tény, valamint az előkerülés helye is arra enged következtetni, hogy az egykori követ tulajdonát képezték.

A további román, lett, norvég és bolgár rendjelek esetében azonban nem tudjuk, hogy kihez tartozhattak. A hivatalos címtárak, közlönyök és a szakirodalom sem említi egyiket sem Matuska kitüntetései között. Ráadásul a Szent Sándor-rend kardokkal ékesített középkeresztje meglehetősen korai (1908 előtti), míg a Norvég Vöröskereszt Érdemkeresztje ritka példány. A lett Három Csillag-rend középkeresztje számos alkalommal került adományozásra a két világháború között, különösen a diplomáciai testület tagjainak számára.

A Norvég Vöröskereszt Érdemkeresztje (*Norges Røde Kors hederstegn*) adományozásáról magyar személy részére mindössze egy alkalommal van tudomásunk: Szentváry Alfréd, a Magyar Vöröskereszt Egylet Mentésügyi osztályának vezetője számára 1938-ban.¹⁵ A Nemzeti Múzeumban található példány az érdemkereszt 1938 előtt gyártott típusához tartozik, így

¹⁵ *Pesti Hírlap*, 1938. december 4., 29.

elképzelhető, hogy a tulajdonosa Szentváry volt, azonban az sem lehetetlen, hogy szintén Matuska kitüntetései közé tartozott, hiszen a követ Svédország és Dánia mellett Norvégiára is kiterjedő diplomáciai jogkörrel rendelkezett 1938 és 1943 között. Nem volt ritka jelenség, hogy egy-egy elismerés adományozása kimaradt a hivatalos közlönyökből és címtárakból, főleg a háborús viszonyok között (4. kép).

A tulajdonos

Matuska Péter idősebb rasztokai és tvarozsnai Matuska Péter (1841–1901) és kőji Comáromy Blanka (1853–1927) fiaként 1885. augusztus 28-án született Budapesten.¹⁶ Édesapja a korszak közkedvelt jogász-politikusa, közel harminc éven keresztül a lipótszentmiklósi kerület országgyűlési képviselője, jegyzője, valamint az igazságügyi bizottság tagja. Az apa politikai pályája mellett a Magyar Jelzálog Hitelbank alelnöke és jogügyi osztályának vezetője volt, továbbá a budapesti Kerepesiúti és a lipótarnóci evangélikus egyházközségek felügyelője, illetve a Johannita-rend lovagja.¹⁷ Anyai nagyapja, Comáromy László Abaúj-Torna vármegye alispánja és királyi tanácsos volt.

Ifjabb Matuska Péter középfokú tanulmányait a Deákterei Evangélikus Gimnáziumban végezte, ahol többek között osztálytársai voltak: Jány (Hautzinger) Gusztáv vezérezredes, Lukács György filozófus, illetve Rakovszky Iván belügy-, majd vallás- és közoktatásügyi miniszter.¹⁸ A sikeres érettségi vizsga letétele után egyetemi jogi tanulmányait Budapesten, Berlinben és Párizsban folytatta 1902 őszétől 1907-ben megszerzett államtudományi doktorátusáig.¹⁹ 1918. július 30-án a Kálvin téri református templomban Matuska Péter oltár elé vezette bárdosi Bárdossy Jenő volt sárosi főispán, miniszteri tanácsos lányát, Margitot (1889–1978).²⁰ Az újdonsült férj a házasság révén Bárdossy László későbbi külügyminiszter és miniszterelnök sógora lett. Házasságuk gyermektelen maradt.

Gimnáziumi és egyetemi évei, valamint vármegyei hivatalnoki és diplomáciai pályája során sokat szereplő és ünnepelt tagja volt a társasági életnek. Többek között a Jogászbál vigalmi bizottságának elnöke (1906),²¹ későbbi nejével egyetemben a Hólabda Társaság

16 Budapesti Rákóczi úti Evangélikus Egyházközség, születések anyakönyve, 1885. augusztus 28., 148. szám.

17 *Pesti Hírlap*, 1901. szeptember 25., 9.

18 GÓBI 1902, 56.

19 HORTOBÁGYI 1940, 666.

20 *Pesti Hírlap*, 1918. június 28., 12.

21 *Pesti Napló*, 1906. január 14., 13.

tagja (1906),²² a Joghallgatókat Segítő Egyesület elnöke (1915)²³ volt. Külügyi szolgálatának megkezdése után tagja a Nemzeti Kaszinónak, lelkes támogatója állomáshelyei magyar közösségeinek, állandó résztvevője a Svéd–Magyar és Norvég–Magyar Baráti Társaságok rendezvényeinek, nyugdíjazása után aktív tagja az Úri Clubnak (1944).²⁴

Az ifjú jogász az egyetem kapuján kilépve szűkebb páttriájában talált magának megfelelő állást, Liptó vármegye aljegyzője, majd másodfőjegyzője lett.²⁵ Feltételezhetően ebben az időszakban, hivatali szolgálatának elismeréseként vehette át a Jubileumi Emlékkeresztet. A világháború kitörését követően a 8. (Tersztyánszky-) huszárezredbe vonult be, majd hadnagyként, illetve főhadnagyként szolgált végig a vérzivataros éveket. Szolgálatáért az ezüst és bronz Signum Laudis (1916, 1917),²⁶ illetve a 3. osztályú Katonai Érdemkereszt a hadidíszítménnyel (1917)²⁷ és a Károly Csapatkereszt²⁸ adományozásában részesült a hadszíntéren mutatott, „az ellenséggel szembeni vitéz magatartásáért és szolgálatáért”. 1919. július 1-jén felmentették a további katonai szolgálatból „rokkant, népfelkelésre alkalmatlan” minősítéssel.²⁹

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően az egykori közös külügyminisztérium hivatalnok- és diplomataállománya szétszóródott az utódállamok újonnan megalakult külügyi szolgálatai között. A magyar államnak sürgetően szüksége volt több nyelven kiválóan beszélő, magasan képzett szakszemélyzetre a független magyar külügyminisztérium megszervezéséhez. Az elcsatolt (ekkor még csak megszállt) területekről menekült vagy állástalanná vált képzett (és jó kapcsolatokkal rendelkező) hivatalnokok számára új életpálya körvonalazódott. Ekkor került a külügy kötelékébe nemcsak Matuska Péter, hanem Kristóffy József, a későbbi moszkvai követ, de a korszak neves vadásza és diplomatája, a szintén vármegyei szolgálatból érkező nemeskéri Kiss Sándor is. Matuska Pétert 1919. február 20-án nevezték ki miniszteri titkárnak a Külügyminisztériumba,³⁰ ahol egészen nyugdíjazásáig, 1943-ig dolgozott.

Miniszteri titkárként 1920 októberében Karlsbadba (Karlovy Vary) küldték azzal a fontos megbízatással, hogy az *Union of Democratic Control* szervezet csehszlovákiai részlegének alakuló ülésén tárgyaljon a helyi magyar pártok képviselőivel, ösztönözze őket az együttműködés fontosságára, és biztosítsa őket a magyar kormány anyagi támogatásáról.

22 *Budapesti Hírlap*, 1906. november 10., 10.

23 *Egyetemi Lapok*, 1915. december 15., 3.

24 HORTOBÁGYI 1940, 666.

25 *Magyarország tiszti cím- és névtára* 1913, 118; *Magyarország tiszti cím- és névtára* 1916, 135.

26 *Budapesti Közlöny*, 1916. január 5., 1; *Budapesti Közlöny*, 1917. január 2., 3.

27 *Budapesti Közlöny*, 1917. október 23., 3.

28 HORTOBÁGYI 1940, 666.

29 *Honvédségi Közlöny*, 1919. július 19., 1181.

30 *Budapesti Közlöny*, 1919. február 20., 1.

Az ülést, amelyen Rakovszky Iván – Matuska egykori osztálytársa – is részt vett, a csehszlovák karhatalom végül erőszakkal feloszlatta.³¹ Matuska Pétert 1922-ben miniszteri tanácsossá nevezték ki,³² és még abban az évben a prágai követségre került ideiglenes ügyvivőnek I. osztályú követségi titkári címmel.³³ 1925 júniusában a követ, báró Villani Frigyes távozása következtében újra ügyvivőként teljesített szolgálatot mint II. osztályú követségi tanácsos.³⁴ Követségi kiküldetésére feltételezhetően helyismerete és nyelvtudása miatt esett Matuska személyére a választás, hiszen kiválóan beszélt németül, szlovákul, spanyolul, franciául és angolul.³⁵ 1927-ben felmerült, hogy báró Apor Gábortól átveszi a párizsi követség vezetését,³⁶ azonban a következő évben mégis Madridba helyezték ügyvivőnek.³⁷ 1929-ben a spanyolországi követség joghatósága alá rendelték Portugáliát is, így Matuska Péter mind a két országban működő magyar diplomáciai szolgálat vezetését ellátta.³⁸ Fontos jelentéseket szolgáltatott a külügyminisztérium számára a Primo de Rivera-féle Spanyolországban uralkodó állapotokról, a társadalmi feszültségekről.³⁹ Nem sokkal a spanyol vezető bukása után, 1930 szeptemberében felmentették megbízatása alól,⁴⁰ azonban egy hónappal később kinevezték a varsói követség ügyvivőjének.⁴¹

Matuska Péter előmenetelében jelentős változást hozott az 1931-es év, mikor ügyvivői minősége megszűnt, és rendkívüli követként és meghatalmazott miniszterként folytatta lengyelországi szolgálatát.⁴² Matuska ezzel a kinevezéssel felért a külszolgálati pálya csúcsára. Négy év lengyelországi szolgálatot követően, 1935-ben a szófiai követség élére került,⁴³ majd 1937-ben Horthy Miklós államfő az újonnan létrehozott „stockholmi magyar királyi követség vezetésével, valamint a Svédországban, Norvégiában és Dániában való képviselettel követi minőségben megbízta.”⁴⁴ Egészen nyugdíjazásáig ellátta hivatalát.

Matuska Péter nem különösebben ismert külpolitikai személyisége a két világháború közötti magyar diplomáciatörténetnek, azonban állomáshelyei olyan országokhoz kötődtek, amelyekkel a magyar állam számára fontos volt a jó kapcsolat fenntartása. Különösen igaz ez

31 ANGYAL 2000, 72–76.

32 *Budapesti Közlöny*, 1922. július 23., 1.

33 *Budapesti Közlöny*, 1922. március 11., 1.

34 *Nemzeti Ujság*, 1925. június 13., 3.

35 *Tolnai Világlapja*, 1943. december 8., 7.

36 *Magyarország*, 1927. július 14., 14.

37 *Pesti Napló*, 1928. április 18., 11.

38 *Magyarország*, 1928. június 20., 8.

39 JEMNITZ 1962, 538.

40 *Budapesti Közlöny*, 1930. szeptember 3., 1.

41 *Budapesti Közlöny*, 1930. november 1., 1.

42 *Budapesti Közlöny*, 1931. április 10., 1.

43 *Budapesti Közlöny*, 1935. április 6., 1.

44 *Budapesti Közlöny*, 1937. június 3., 1.

Svédországra, amely mindkét világháború során a semleges államok közé tartozott, de fontos informális kapcsolatot, egyfajta „hidat” jelentett a hadviselő felek között. 1942 májusában a Kállay Miklós vezette magyar kormány a semleges országokban működő diplomáciai csatornákon kezdte el béketárgyalási kísérleteit a nyugati szövetségesekkel. A stockholmi angol követség állományában dolgozó Böhm Vilmossal is felvették a kapcsolatot, aki az Angliával való tárgyalást szorgalmazta. Matuska Péter arra biztatta Kállayt, hogy fogadják el Böhm javaslatát.⁴⁵ Matuska követként egészen 1943 augusztusáig maradt Stockholmban, amikor hivatalát átadta a jóval agilisabbnak tartott Ullein-Reviczky Antalnak.⁴⁶ Hazatérése után szeptemberben nyugdíjazták,⁴⁷ majd a kormányzó magyar királyi tanácsosnak nevezte ki november 11-én.⁴⁸

Matuska Pétert és nejét a második világháború vége Ausztriában érte, ahol kísérletet tett sógora, az amerikai őrizetben lévő Bárdossy László számára pártatlan bírósági eljárás kiharcolására.⁴⁹ Röviddel a háború után, 1945 novemberében a hazai lapok arról tudósítottak, hogy a Vöröskereszt megbízásából – mint összekötő – Svédországba utazott, ahol a Svéd Vöröskereszt táboraiban elhurcolt magyar gyermekek ezrei nyertek elhelyezést. Feladata fényképek készítése volt a gyermekekről azonosításuk érdekében.⁵⁰ Az akció sikerességéről, illetve Matuska szerepéről nem találtunk bővebb információt. 1947-ből az „Emigrált horthysta diplomaták mesterkedései” címmel a *Szabadság* napilapban közölt cikkben találkozunk újra a nevével, mint aki Ullein-Reviczky Antal, Barcza György, Bakách-Bessenyei György és további egykori követek társaságában összeesküvést szőtt a magyar állam ellenében egy dunai monarchia felállításának céljából.⁵¹ Az írás igazságtartama megkérdőjelezhető, de minden bizonnyal Matuska ekkor már tényleg emigrációban élt – miután 1946. január 10-én kivégezték sógorát, Bárdossy Lászlót. 1948-ban a Matuska házaspár Stockholmban tartózkodott,⁵² majd Franciaországban telepedtek le, ahol utolsó éveiket töltötték.

Matuska Péter diplomáciai elismerései

Matuska Péter diplomáciai szolgálata során több jelentős magyar és külföldi kitüntetés adományozásában részesült. Tulajdonosa volt a spanyol Polgári Érdemrend nagykeresztjének

45 KAPRONCZAY 2010, 38; MIKLÓS 2018, 153.

46 *Budapesti Közlöny*, 1943. szeptember 9., 1.; *Külgügyi Szemle*, 1943. november 1., 577.

47 *Magyar Nemzet*, 1943. szeptember 7., 6.

48 *Budapesti Közlöny*, 1943. november 11., 1.

49 *Hungária*, 1951. június 27.

50 *Világosság*, 1945. szeptember 1., 1; *Világ*, 1945. szeptember 2., 3.

51 *Szabadság*, 1947. március 22., 2.

52 *Világ*, 1948. április 21., 2.

(1931), a lengyel Polonia Restituta-rend nagykeresztjének (1935),⁵³ a Magyar Érdemkereszt középkeresztjének a csillaggal (1935),⁵⁴ a bolgár Polgári Érdemrend nagykeresztjének (1935), a svéd Észak Csillaga-rend nagykeresztjének (1938),⁵⁵ a Magyar Érdemrend nagykeresztjének (1939)⁵⁶ és a dán Dannebrog-rend nagykeresztjének (1940). Magyar kitüntetéseit „a külügyi szolgálat terén kifejtett eredményes működésének elismerésül” kapta Horthy Miklós kormányzótól. Bár elsőre feltűnő, hogy Matuska a külföldi államok elismerései közül kizárólag nagykeresztekkel rendelkezett, ez szorosan összefüggött azzal a ténnyel, hogy pályája során mindig magas diplomáciai posztokon szolgált.⁵⁷

A spanyol és lengyel rendjeleit az adott kiküldetésének végeztével adományozták számára, míg a bolgár, svéd és dán egy-egy protokolláris eseményhez kapcsolódott. Matuska Péter 1935-ben a várnai csata emlékművének felavatásakor vehette át a bolgár Polgári Érdemrend nagykeresztjét III. Borisz bolgár cártól. 1938-ban V. Gusztáv svéd uralkodó 80. születésnapja alkalmából Horthy Miklós magyar államfő Matuska követet bízta meg a Magyar Érdemrend nagykeresztjének átadásával a svéd uralkodó részére. Ekkor nyújtotta át számára a király a svéd Észak Csillaga-rend nagykeresztjét. A követ 1940 szeptemberében X. Keresztély dán királytól vehette át a Dannebrog-rend nagykeresztjét, mikor szintén a magyar államfő megbízásából „kézbesítette” a Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített nagykeresztjének láncát az uralkodó 70. születésnapja alkalmából.

Összegzés

Vélhetően több személy kitüntetései leltek menedékre annak a pincének a mélyén, melynek anyaga 1962 nyarán felajánlás útján a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába került. Az átvett kitüntetésanyagban található bolgár, dán és spanyol nagykeresztek valószínűleg Matuska Péter követ tulajdonát képezték. Matuska Péter a független magyar külügyminisztérium megalakulásától kezdve két évtizeden át szolgálta a magyar külpolitikai érdekeket Európa számos országában. Felkészültsége, tehetsége és kapcsolatai révén fontos posztokat töltött be első megbízatásától az utolsóig a kontinens országaiban. Olyan jelentős eseményeknek volt a szemtanúja, mint a Spanyol Köztársaság kikiáltása, a várnai csata emlékművének

53 *Budapesti Közlöny*, 1935. január 22., 1.

54 *Budapesti Közlöny*, 1935. május 21., 1.

55 *Nemzeti Ujság*, 1938. január 20., 15.

56 *Budapesti Közlöny*, 1939. június 16., 1.

57 Csehszlovákia volt az egyetlen állomáshelye, ahol Matuska Péter külszolgalatban eltöltött évei során nem kapott elismerést, ugyanakkor a két állam viszonya egyáltalán nem volt jónak mondható, ami magyarázatot adhat erre.

felavatása vagy kiváló tudósunk, Szent-Györgyi Albert Nobel-díjának átadási ünnepe. Jelen tanulmányban ismertetett kitüntetései ritkán lelhetők fel magyar közgyűjteményekben, ezért fontos emlékei nemcsak Matuska személyének, de a két világháború közötti magyar diplomáciatörténetnek is.

A múzeumba került kitüntetések minden tulajdonosának meghatározására források hiányában jelenleg még nem vállalkozhattunk, de Matuska Péter kapcsolati hálójának feltérképezésével és újabb források bevonásával a jövőben minden bizonnyal közelebb juthatunk a kérdés megválaszolásához.

Bibliográfia

- ANGYAL Béla 2000. Magyar szervezetek és mozgalmak Csehszlovákiában 1918–1921. (II. rész.) *Forum Társadalomtudományi Szemle* 2/2, 67–84.
- BILLE-HANSEN, A. C. – HOLCK, H. (red.) 1945. *Kongelig Dansk Hof-og Statskalender Statshandbog for Kongeriget Danmark for Aaret 1945*. Koppenhága.
- GÓBI Imre 1902. *A Budapesti Ág. Hitv. Evang. Főgymnasium értesítője az 1901/1902-iki iskolai évről*. Budapest.
- HORTOBÁGYI Jenő (szerk.) 1940. *Keresztény magyar közéleti almanach*. 1–2. Budapest.
- ILLYÉS Gyula 2013. Ostromnapló – 1945. február, március. *Kortárs* 57/3, 3–27.
- JEMNITZ János 1962. A spanyol fasizmus jellegéről. *Történelmi Szemle* 5/3–4, 536–544.
- KAPRONCZAY Károly 2010. A lisszaboni magyar követség és a kiugrási kísérlet. *Valóság* 53/12, 35–46.
- HENNINGS, Paul – BILLE-HANSEN, A. C. (red.) 1925. *Kongelig Dansk Hof-og Statskalender Statshandbog for Kongeriget Danmark for Aaret 1925*. Koppenhága.
- MIKLÓS Dániel 2020. Stockholmból jelentik – A Csehszlovák és a magyar fél tevékenysége Svédországban 1943–1944 folyamán diplomaták jelentései alapján. *Levéltári Közlemények* 89, 151–160.
- ONDREJČÁK Eszter 2014. Szabó Lőrinc, Anton Straka magyar barátja. *Prágai Tükör* 22/6, 17–21.

GRÓF PÉTER | régész-történész
grofpeter@visegradmuzeum.hu

„Lenne pedig véleményem szerint ezen Salamontoronyból keletkezendő épület legczélszerűbben régiségtárrá átalakítandó...”

*Adalékok a visegrádi múzeum történetéhez, különös tekintettel
Héjj Miklós múzeumigazgatói munkásságára*

ABSZTRAKT | Visegrád, az egykori király székhely újrafelfedezése a reformkorban történt meg, amikor a település a szépirodalomban és a képzőművészetben mint a dicső múlt jelképe jelent meg. Ez a felfogás szerencsés módon találkozott a műemlékek megóvására irányuló korai törekvésekkel, amelyek kezdeményezésében a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága járt elől.

1866-ban került Visegrádra plébánosnak Viktorin József (1822–1874), aki komoly szervező tevékenységbe kezdett a visegrádi vár helyreállítása érdekében. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írott emlékiratában vetette fel, hogy a Salamon-tornyot „régiségtárrá” kellene alakítani, amely a Nemzeti Múzeum részeként működne. Az első világháború után a visegrádi régészeti és műemléki munkálatok irányítója Schulek János építész (1872–1948), aki 1934-től leltárba vette az előkerült leleteket, és megkezdte azok restaurálását. Halála előtt, 1948-ban összefoglalta elképzeléseit a leendő múzeumról.

A visegrádi múzeum megszervezése Héjj Miklósról (1922–1996) maradt, aki már 1948-tól részt vett az ottani régészeti feltárásokban. 1951-től a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológusaként, majd az 1950-ben létrejött Mátyás Király Múzeum igazgatójaként végezte régészeti, műemlékvédelmi, múzeumszervezői és közművelődési tevékenységét egészen 1984-es nyugdíjazásáig. A királyi palota, az alsó- és fellegvár, a középkori város régészeti kutatása, a sibriki és a várkerti feltárások szervezése mellett a visegrádi múzeum egységeinek kialakítása is az ő munkáját dicséri. A Visegrádra vonatkozó 16–20. századi kép- és dokumentumanyag begyűjtésével ő teremtette meg a múzeum helytörténeti gyűjteményét. Neki köszönhető, hogy a Duna-kotrásból előkerült számos értékes fémtárgy a múzeum gyűjteményét gazdagította.

Munkásságáról 2022-ben, születésének 100. évfordulóján a Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma konferenciával emlékezett meg.

KULCSSZAVAK | Visegrád, 19–20. század, műemlékvédelem, múzeumalapítás, Viktorin József, Héjj Miklós

PÉTER GRÓF | archeologist, historian
grofpeter@visegradmuzeum.hu

“And it would, in my opinion, be most preferable to convert the building to be created from this Solomon Tower into an antiquarian museum...”

Details on the History of the Visegrád Museum, with Particular Consideration of the Work of Miklós Héjj as Museum Director

ABSTRACT | Visegrád, the former royal residence, was rediscovered during the Reform era, when the town appeared in literature and art as the symbol of a glorious past. Fortunately, this view existed parallel with early attempts to preserve historical monuments, initiated by the Society of Hungarian Physicians and Naturalists. In 1866, József Viktorin (1822–1874) was appointed parson of Visegrád and began his fervent organizational activities to restore Visegrád Castle. In his memoirs, written to József Eötvös, the Minister of Religion and Public Education, Viktorin suggested that Solomon’s Tower should be transformed into a “collection of antiquities,” operating as part of the National Museum.

After the First World War, the archaeological and restoration work on the monuments of Visegrád was overseen by architect János Schulek (1872–1948), who entered finds in the inventory and began restoring them from 1934 on. Before his death in 1948, he summed up his ideas for the future museum.

The task of organizing the museum of Visegrád was left to Miklós Héjj (1922–1996), who participated in the archaeological excavations in the town from 1948 on. From 1951, he worked as a museologist at the Hungarian National Museum, and later as director of the King Matthias Museum, established in 1950, where he was involved in the protection of monuments, as well as archaeological, organizational, and cultural educational activities until his retirement in 1984. In addition to the archaeological excavations of the Royal Palace, the Lower Castle, the Citadel, the medieval town, the Sibrik, and the Castle Garden, his name also hallmarked setting up the individual units of Visegrád Museum. Héjj is also remembered for establishing the local history collection of the museum by collecting images and documents from the sixteenth to twentieth centuries related to Visegrád. Owing to his efforts and dedication, the collection was enriched by several valuable metal objects excavated from the Danube. In 2022, on the one-hundredth anniversary of Héjj’s birth, the Hungarian National Museum commemorated his work with a conference.

KEYWORDS | Visegrád, nineteenth–twentieth century, the protection of monuments, museum foundation, József Viktorin, Miklós Héjj

A magyar múzeum- és a műemlékvédelem-történet szempontjából meghatározó esemény volt a Magyar Nemzeti Múzeum 1802. évi és a Magyar Tudományos Akadémia 1827-ben történt megalapítása. A reformkorban a felvilágosodás és a nemzeti gondolat térhódítása következtében komoly igény mutatkozott a színvonalas nemzeti kultúra megteremtésére, ami együtt járt az új tudományos és művelődési intézmények létrehozásával.¹

A magyarhoni műemlékek védelmére szerveződő mozgalmak egyike az 1841-től 1933-ig működő Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága, amelynek tagjai között megtalálhatjuk a 19. század szinte valamennyi jelentős hazai tudós személyiségét, számos művészet- és tudománypártoló egyházfőt, arisztokratát és értelmiségit egyaránt. Ez a szervezet a szellemi erőket összefogva igyekezett pótolni a különböző tudományágak terén tapasztalható hiányokat, elsősorban az ország tudományos megismerését célzó munka megszervezésével és a tudományos ismeretek terjesztésével. A társaság régész tagjai – Érdy János (1796–1871), Henszlmann Imre (1813–1888), Kubinyi Ágoston (1799–1873) és Pulszky Ferenc (1814–1897) – nagy szerepet játszottak abban, hogy az 1840-es években a hazai műemlékek védelmének igénye egyre hangsúlyosabban fogalmazódott meg az ország különböző helyein tartott vándorgyűléseken.² Az 1847. évi soproni vándorgyűlésen Kubinyi Ágoston, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója hívta fel a figyelmet a visegrádi vár megvédésének fontosságára:

„...a Károly, Lajos s Mátyás dicső korában oly keleti fényben ragyogó egykori királyi várt Visegrádot, melyre nézve különösen vélné ő felségét megkérendőnek, hogy legalább a még jobb állapotban lévő tornyok s egyéb részek vétessenek fedél alá, a végpusztulástól megóvatandók...”³

Kubinyi felvetését támogatták: „Az 1847-diki august. 14-kén reggeli 7 órakor az archaeologiai szakosztály teremében egybegyűlt bizottmányi ülésnek” jegyzőkönyvi bejegyzése szerint:

„[A] választmány kíváncsnak látja Visegrád várát, királyaink egykori fénylakát, valamint egyéb a magyarok történeti korszakában Jeles épületeket a Rajna melléki várak példájára, – nem csak a végenyészettől megóvni, de azokra némi gondot is fordítani; mely hazafiúi óhajtását, hogy országgyűlési követei által pártolni szíveskedjék, ezennel alázatosan megkéri.”⁴

1 DOBSZAY 2003, 156–180.

2 CS. PLANK – CSENGEL 1996, 21–45.

3 HALÁSZ 1863, 133.

4 HALÁSZ 1863, 135.

Visegrád, az egykori királyi székhely, a 18. századi koronauradalmi mezőváros újralfedezése a reformkorban kezdődött, amikor a település a szépirodalomban és képzőművészetben mint a dicső múlt jelképe jelent meg. A 19. századi magyar művészet témaválasztásában a portrék mellett a romantikus, történelmi tájak és a várak ábrázolása játszott jelentős szerepet. Ezek sorából kiemelkedik id. Markó Károly *Visegrád* című festménye (1826), amely a magyar tájképfestészet európai színvonalú alkotása.⁵

A szabadságharc leverése utáni önkényuralom éveiben nem lehetett szó a hazai műemlékek védelméről; többek között a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társaságának működését is betiltották. Visegrád életében is a kiegyezés utáni évek hoztak jelentős változást. Ebben nagy szerepet játszott Viktorin József (Jozef Karol Viktorin) (1822–1874) katolikus pap, aki 1866. május 1-jén kezdte meg plébánosi szolgálatát Visegrádon. Viktorin cseh-morva származása ellenére szlováknak tartotta magát, és korábbi fővárosi papi szolgálata idején mint irodalomszervező, szerkesztő, könyvkiadó és író kiemelkedő szerepet játszott a pest-budai szlovák kulturális életben.⁶ Felismerve Visegrád történelmi értékeit Viktorin mozgalmat szervezett a vár helyreállítása érdekében. A fellegrvár régészeti, műemléki munkálatainak megkezdéséhez és a romok megtekintéséhez egyaránt szükség volt arra, hogy az alsóvár és a fellegrvár között használható utat építsenek. 1871-ben a Kálvárián kiszélesítették azt a fellegrvár felé vezető, szép kilátást biztosító utat, amelyet 1869-ben községi összefogással alakítottak ki. Viktorin szervezőmunkájának köszönhetően 1871 májusára elkészült az alsóvártól a fellegrvárig vezető út is. A visegrádi vár helyreállítása érdekében kifejtett tevékenysége során 1870 márciusában fogadta őt Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd felkereste a hazai régészet és műemlékvédelem legkiválóbb szakembereit, Ipolyi Arnoldot, Rómer Flórist és Henszlmann Imrét is.⁷ Eötvöshöz írott 1870. július 15-i *Második emlékiratában* így írt a visegrádi alsóvár általa elképzelt jövőjéről:

„Lenne pedig véleményem szerint ezen Salamontoronyból keletkezendő épület legcélszerűbben régiségtárrá átalakítandó, a mely régiségtár mint a pesti Nemzeti Museum fiókja, különösen azon tárgyak menhelyeül szolgálna, a melyek Nagy Lajos és Korvin Mátyás fényes korszakára vonatkoznak, és azért is »Korvin Mátyás régiségtárának« nevezetét viselhetné.”⁸

5 KESERŰ 1993, 223–241.

6 RUSNÁKOVÁ 2012, 30–50; DEMMEL 2016, 59–75.

7 Ipolyi Arnold (1823–1886) megyéspüspök, művészettörténész. Rómer Flóris (1815–1889) régész, művészettörténész, egyetemi tanár, a „magyar régészet atyja”. Henszlmann Imre (1813–1888) művészettörténész, építész, régész, a magyar műemlékvédelem kiemelkedő szakembere.

8 VIKTORIN 1872, 78.

Ezzel szemben Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Henszlmann Imre és Arányi Lajos az általuk készített bizottsági előterjesztésben a következőket fogalmazták meg:

„Alsó várunk restaurációjára vagy adaptációjára nézve bátorkodunk ajánlani, hogy erre Felséges királyunk kéretnék meg, és pedig azon oknál fogva, mely szerint a vad a visegrádi rengeteg erdőkben jelenleg kiméltetvén, rövid idő múlva ott kitűnő vadászat fog keletkezni, és vadászati kastélyül czélszerűebb és gyönyörűebb helyiséget alig képzelhetni a helyreállított visegrádi donjonnál (Salamontoronynál).”⁹

Az idő Viktorint igazolta, hiszen a visegrádi, Mátyás király nevét viselő múzeum száz évvel később a Magyar Nemzeti Múzeum filiája lett. Viktorin kitartásának, valamint a szakmai tárgyalások, helyszíni szemlék, a politikai és a tudományos érdekek egybeesésének köszönhetően 1871. május 20-án a Magyar Tudományos Akadémia ünnepélyes közgyűlésén Arany János titkár hivatalosan is bejelentette: „Az országos archaeológiai bizottság közbenjárásával a visegrádi rom meg fog óvatni.”¹⁰

1872-ben sikerült elérni, hogy a kormány részéről 15 000 Ft támogatást kapjon a visegrádi vár megóvása. Így az 1872-ben megalakult Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága (MIB) egyik első műemlék-helyreállító tevékenységét Visegrádon kezdhette meg. 1871-ben Henszlmann Imre irányításával megindultak a visegrádi régészeti és műemlékvédelmi munkálatok, amelyek mind a szakmai, mind a széles közvélemény érdeklődését kiváltották. Az eredményekről a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága aradi vándorgyűlésén Arányi Lajos számolt be,¹¹ Henszlmann Imre pedig több helyszíni szakvezetés mellett az MTA Történelmi és Társadalmi Osztályának 1871. december 4-i ülésén tartott előadást.¹² Viktorin aktív és hathatós szervező tevékenysége mellett 1872-ben magyar és német nyelven is megjelentette a *Visegrád hajdan és most* című könyvét, amely az első Visegrád történetét összefoglaló munka. A könyvet a szerző – bár ismeri és használja a szakirodalmat, főleg a történeti forrásokat – nem tudományos szakmunkának szánja, hanem, mint bevezetőjében közli: „E kis munkám feladata: hogy az ide érkező utazóknak a romok fölkeresésére nézve biztos kalauzul s egyszersmind kellemes emlékkönyvül szolgáljon.”¹³

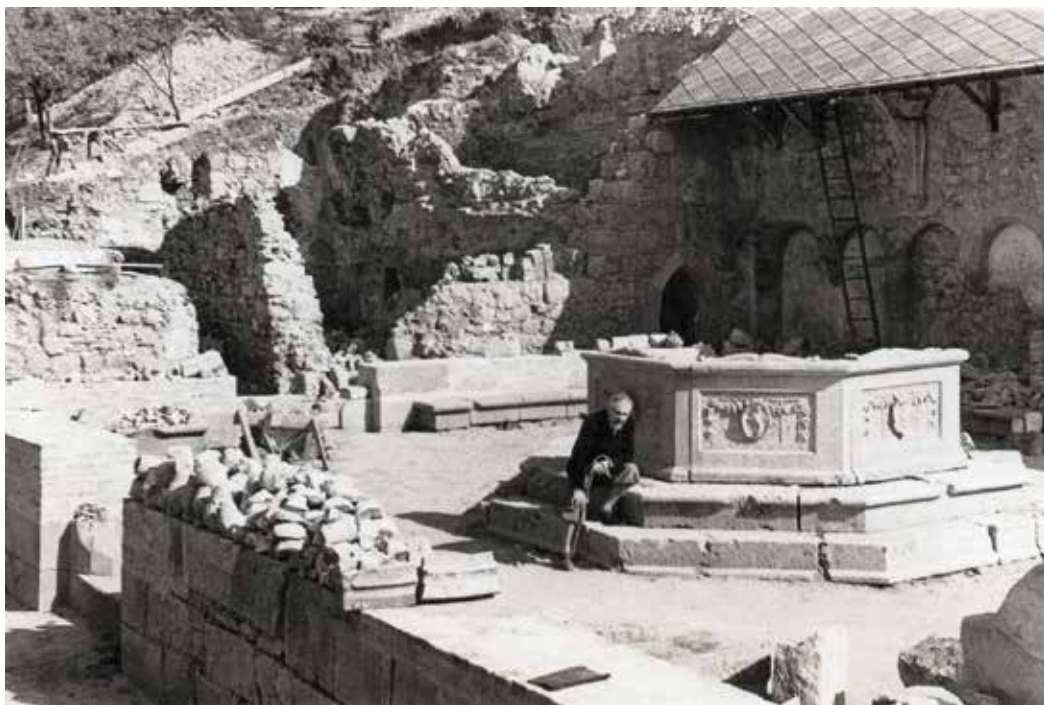
9 VIKTORIN 1872, 55–56; BOZÓKI 2014, 27.

10 VIKTORIN 1872, 56.

11 SZÁRAZ 1890, 428.

12 Századok 1871, 711–712.

13 VIKTORIN 1872, 2.

1. kép. Schulek János a királyi palota díszudvarának feltárása közben, 1942. szeptember 3., MNM Mátyás Király Múzeuma, Helytörténeti Gyűjtemény, ltsz. H. 92.5.1.

A könyvről a kor legrangosabb történettudományi folyóirata, a *Századok* is ismertetést közölt.¹⁴ Nagy érdeme, hogy nemcsak a település múltját foglalta össze, hanem közzétette az általa megindított értékmentő mozgalom legfontosabb eseményeit és azok dokumentumait is.

Természetesen az elmúlt 150 év történeti és régészeti kutatásai Visegrád, főleg a vár történetét sok szempontból más megvilágításba helyezték.¹⁵

Viktorin József 1874. július 20-án hunyt el, végakarátának megfelelően a visegrádi temetőben helyezték örök nyugalomra.

Viktorin visegrádi értékmentő tevékenységéről és az általa kezdeményezett műemléki helyreállítási munkákról a korabeli sajtó – *A Hon, Fővárosi Lapok, Magyarország* és a *Nagyvilág, Vasárnapi Ujság* stb. – rendszeresen beszámolt. Visegrád 19–20. századi fejlődése szempontjából a vár helyreállítása és annak turizmusra gyakorolt hatása fontos szerepet játszott, hiszen a település gazdasági adottságai nem változtak. Viktorin József munkássága

¹⁴ *Századok* 1871, 497.

¹⁵ A visegrádi várra vonatkozó történeti forrásokat Iván László összegyűjtötte és kritikailag elemezte 2004-ben megjelent könyvében. IVÁN 2004; A vár építéstörténetéről lásd BOZÓKI 2012; BOZÓKI 2014.

előtt nemcsak annak jelentősége és egyfajta „visegrádi elfogultság” miatt kell tisztelegnünk, hanem azon történelmi sajátosság okán is, hogy az ő önmeghatározásában és közírói, szerkesztői működésében jól megfért a szlovák identitás hangsúlyozása, a szlovák irodalom iránti elkötelezettség a hungarus-tudattal, amely a Visegrád magyar történelemhez kötődő emlékeinek helyreállítása érdekében kifejtett tevékenysége során is megnyilvánult.¹⁶

Az 1882-ben megszakadt visegrádi feltárási, helyreállítási, állagmegóvási, karbantartási munkálatokat az első világháborút követő években Schulek Frigyes fia, Schulek János építész (1872–1948) folytatta egy helyi társadalmi egyesület, a Visegrádi Várbizottság és a Műemlékek Országos Bizottsága támogatásával. Nevét mégis a 20. századi magyar régészeti történetének egyik legkiemelkedőbb eseménye, a visegrádi királyi palota megtalálása tette nevezetessé (1. kép).¹⁷ Schulek János 1934 és 1944 között feltárta a királyi rezidencia díszudvarát és a magyarországi reneszánsz művészet kiemelkedő alkotását, a Herkules-kutat, valamint a loggiát, a késő gótikus kerengőt és a kápolnát. Emellett Visegrád egész területéről gyűjtötte a leleteket, s ő kezdte meg az előkerült leletanyag restaurálását, leltározását, tudományos feldolgozását. 1934-ben a Salamon-torony második emeleti ablakfülkéjében rendezett be egy helyiséget munkahely, raktár céljára, majd 1938-ban a királyi vadászkastély részben ma is álló épületének (Fő u. 41–43.) helyiségeiben az egyre gyarapodó leletanyag számára raktárt alakított ki.¹⁸ A visegrádi múzeum létrehozásának szükségességét nem csak Visegrád régmúltjának bemutatása miatt tartotta szükségesnek, mint azt a Visegrádi Várbizottság 1936-os kiadványában is leírta:

„Időszerűvé teszi a múzeum gondolatának felvetését néhai Görgei Artúr tábornok rokonságának az a szándéka, hogy ajándékképpen felajánlana a nemzetnek az elhalt nagynevű szabadsághős hagyatékának megmaradt emléktárgyakat, ha azoknak Visegrádon való megfelelő elhelyezéséről gondoskodás történik. Egy ilyen »Görgei szoba« képezhetné alapját a Visegrádi Múzeumnak; fejlesztését és rendben tartását pedig az idők folyamán, ha másképp nem volna lehetséges, a Visegrádon lakó lelkes hazafiakból álló társadalmi alakulat, a »Várbizottság« vállalhatná magára.”¹⁹

Erre sajnálatosan nem került sor. 1945 után a villákat – így a Görgey családot is – államosították és üdülőként használták. A Görgey–Latinovits család megmaradt dokumentumai, a tárgyak,

16 Erről részletesen lásd DEMMEL 2016, 59–75.

17 Schulek János kutatásairól a királyi palotában lásd BUZÁS 2010, 81.

18 GRÓF–GRÓH–KOC SIS–BUZÁS–IVÁN 2002, 710–733.

19 SCHULEK 1936, 20.

a berendezés részei az Elhagyott Javak Kormánybiztosságához, majd a Magyar Nemzeti Múzeumba, illetve a Hadtörténeti Múzeumba, a fényképanyag pedig előbb a Munkásmozgalmi Múzeumba, majd annak a Magyar Nemzeti Múzeumba történt beolvadása után a Történeti Fényképtárba kerültek.²⁰

Schulek János halála előtt, 1948-ban *Visegrád-Múzeum* címmel összeállított emlékiratában foglalta össze a leendő intézményre vonatkozó javaslatait.²¹

Schulek János halála után a palota ásatását Dercsényi Dezső²² és egy 26 éves fiatalember, Héjj Miklós (1922–1995) folytatta. Az ő visegrádi tevékenységének több mint három évtizede a múzeum kiemelkedő eredményekben, fontos eseményekben bővelkedő korszaka volt.²³

Héjj Miklós 100 éve, 1922. december 11-én született Budapesten.²⁴ A Műegyetem építész-mérnöki karán tanul, majd a katonai szolgálat és hadifogság után a Pázmány Péter Tudományegyetemen a Gerevich Tibor²⁵ által vezetett Művészettörténet és Keresztény Régészet Tanszéken szerzett ősrégészet, középkori régészet, művészettörténet és muzeológia szakos diplomát 1950-ben. 1948 őszén a Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) megbízásából Sopronbánfalván a Mária Magdolna-templom, 1949 decemberében a nógrádi vár ásatását vezette. Már egyetemi hallgatóként, 1948-tól részt vett a visegrádi régészeti feltárásokban.

Schulek János tiszteletre méltó kezdeményezései után a visegrádi múzeum tényleges megszervezése, a szakmai munka megindítása Héjj Miklósról hárult. 1951-től Dercsényi Dezsőtől ő vette át a királyi palota kutatását. 1951. január 8-tól az Országos Történeti Múzeum (Magyar Nemzeti Múzeum) munkatársa lett, és az 1950. november 7-én létrehozott Mátyás Király Múzeum megbízott, majd 1955-től kinevezett igazgatójaként végezte áldozatos régészeti, műemlékvédelmi, múzeumszervezői és közművelődési tevékenységét 1984-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig. Visegrádi pályafutásának talán legtragikusabb eseménye a Salamon-torony leégése volt 1950 júniusában. Miután a Visegrádi Várbizottságot feloszlatták, a torony őrzés nélkül maradt, és feltehetőleg egy eldobott cigarettacsikk lobbantotta lángra az építmény fa kiegészítését, és ez okozta a katasztrófát.

Nehéz elképzelni, miként férhetett bele a „szűk” 35 évbe a királyi palota, az alsóvár, a középkori város régészeti kutatása, a sibriki és a várkerti feltárások megindításának szervezése, a visegrádi múzeum tényleges létrehozása: raktárak, kutatószobák, restaurátorműhely, könyvtár, kiállítóhelyek kialakítása, a leltározás, a kiállítások rendezése és még sorolhatnánk

20 SIMON V. [1990], 100–120.

21 MNM Mátyás Király Múzeuma, Adattár, Schulek János, ltsz. 1948.10.

22 Dercsényi Dezső (1910–1987) művészettörténész, a magyar műemlékvédelem kiemelkedő személyisége.

23 A múzeum 1945 utáni történetéről lásd GRÓF–GRÓH–KOCIS–BUZÁS–IVÁN 2002, 710–733.

24 Héjj Miklós életrajzára lásd GRÓH 2002, 363–364.

25 Gerevich Tibor (1882–1954) művészettörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja, a Római Magyar Intézet igazgatója, a Műemlékek Országos Bizottságának (MOB) elnöke.

a teendőket. Ezeket a munkákat hosszú éveken keresztül egyedül kellett végeznie, csak 1959-ben, majd 1964-ben került a múzeumba szakképzett restaurátor és régész munkatárs. Héjj Miklós jellegzetes alakja mindenütt feltűnt Visegrádon, ahol valamilyen földmunkát végeztek. A királyi palota feltárásához a kor legkiválóbb régész szakembereit nyerte meg segítségül, például Holl Imrét és Nagy Emesét.²⁶ A korábban előkerült Herkules-kút után újabb kutakat tárt fel, és az ország egyik legjobb szobrász-restaurátorával, Szakál Ernővel²⁷ együtt Visegrádon és a Magyar Nemzeti Múzeumban állították ki a rekonstruált Anjou- és Mátyás-kori díszkutakat. Az 1972 és 1975 között végzett ásatásainak köszönhetően előkerült nagyszámú szobor- és építészeti töredékből kiszerkeszthető és rekonstruálható a palota utcai homlokzatát díszítő Mátyás-kori késő gótikus, címerdíszes zárt erkély.

Héjj a palota ásatásai mellett az alsóvárban végzett régészeti kutatásban és a műemléki helyreállítás szervezésében is részt vett. Hosszú éveken keresztül próbálta elérni, hogy a máig több épületben levő intézmény egy korszerű, mind a szakmai munka, mind a látogatók igényeit kielégítő új múzeumépületbe kerüljön. Az 1972-ben kiírt tervpályázat nyertesének elképzelései alapján elkészített programterv soha nem valósult meg.²⁸ Héjj Miklós szervezésével és támogatásával indultak be a Sibrik-dombi római erőd és ispáni vár, több római limes- emlék, a várkerti Árpád-kori falu, a középkori város, a tervezett dunai vízlépcső által veszélyeztetett lepencei-térség jelentős eredményeket hozó régészeti kutatásai, és folytatódtak az alsó- és fellegrvár ásatási és műemléki munkái is. Ezeket a munkákat a Magyar Nemzeti Múzeum régészei – Patay Pál, Méri István, Soproni Sándor, Kovalovszki Júlia²⁹ – mellett a visegrádi múzeum munkatársai végezték.

Az ásatások irányítása és szervezése, a műemlék-helyreállítási munkákban való részvétel és a múzeumigazgatói teendők, valamint egészségi állapota megnehezítette, hogy Héjj Miklós teljes mértékben közzétehesse kutatásainak eredményeit. De az általa írt szakkikkek és a Visegrád történetéről és a királyi palotáról megjelentetett kötetei lehetővé tették, hogy a szakmai körök mellett a nagyközönség is figyelemmel kísérhesse a Visegrádon folyó tudományos munka eredményeit. Héjj Miklós szakmai, illetve baráti kapcsolatban volt korának legkiválóbb régész, művészettörténész, restaurátor és műemlékes építész szakembereivel.

26 Holl Imre (1924–2016) régész, a magyar középkorkutatás kiemelkedő egyénisége; Nagy Emese (1926–2008) középkoros régész, legfontosabb ásatásait a budai királyi palotában és az esztergomi várban folytatta. Héjj Miklós királyi palotában végzett kutatásairól lásd BUZÁS 2010, 11–105.

27 Szakál Ernő (1913–2002) szobrász, restaurátor, a magyar műemlékvédelem kiemelkedő alakja.

28 BUZÁS 2010, 86–87.

29 Patay Pál (1914–2020) régész, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa. Méri István (1910–1976) régész, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa, az Árpád-kori és a középkori településkutatás kiemelkedő szakembere. Soproni Sándor (1926–1995) régész, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa, a római limes nemzetközi hírű kutatója. Kovalovszki Júlia (1931–2014) régész, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa, a magyar középkorkutatás iskolateremtő személyisége.

Azt, hogy mennyire becsülték őt, talán László Gyulának³⁰ – ez időben a Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztályának vezetője – Héjj Miklóshoz írt levele is bizonyítja:

„Budapest, 1955. XI. 2.

Héjj Miklós múzeumvezető kartársnak

Visegrád

Kedves Miklós! A napokban kaptunk értesítést arról, hogy megvált az Osztálytól s mint a visegrádi múzeum vezetője munkálkodszt továbbra is a magyar középkor kutatásunkban.

Így hát valójában nem búcsúznak tőled, mert benső munkatársi kapcsolataink nem szűnnek meg, legalább is addig, amíg mi magunk is meg nem szűnünk a magyar múlt számunkra annyi emberséggel és szépséggel tele életét kutatni. Még is úgy érzem, hogy az Osztálytól való megválásod alkalmából, legalább néhány szóval meg kell emlékezni arról, hogy Benned azt a munkatársat szerettük, akiben megvan az a ritka tehetség, hogy a tárgyakban az embert, az alkotót látod. Csak az őszinte barátság melegével emlékezhetünk arra is, hogy milyen készségesen segítettél a fiatalabb munkatársaknak.

Nem kell Neked mondanom, hogy mit jelent Visegrád a dicső magyar múlt kutatásában, s valamennyien boldogok vagyunk, hogy ezt a munkát továbbra is Te végzed. Együttérzéssel és barátsággal figyeljük továbbra is tudományos kibontakozásodat és eredményeidet és reméljük, hogy ez a távolság mind gyakrabban szűnik meg azáltal, hogy közvetlen munkatársaidként együtt dolgozhatunk Veled Visegrádon.

Őszinte barátsággal ölel

László Gyula”³¹

Az 1950-es években a magyar múzeumokban számos, többnyire kitelepített, ún. „osztályidegen” elem talált menedéket az akkori intézményvezetők bátorságának köszönhetően. Így volt ez Visegrádon is. A múzeum helytörténeti gyűjteménye őriz egy középkori téglát,³² amelyre ráírták a palota feltárásán dolgozók nevét 1951. augusztus 18-án. A felső részen a

30 László Gyula (1910–1998) régész, festőművész, egyetemi tanár, a 20. századi magyar régészet legnagyobb hatású egyénisége.

31 MNM Mátyás Király Múzeum, Helytörténeti gyűjtemény, ltsz. H.91.11.1.

32 MNM Mátyás Király Múzeum, Helytörténeti gyűjtemény, ltsz. H.92.2.1.

helyi, nagyjából sváb munkások neveit találhatjuk: Afra, Bergmann, Friedrich, Fröchlich, Marx, Neiser, Riedl, Scheili stb. A téglá alsó felén egy igen vegyes társaság neveit olvashatjuk: Loványi Heribert erdőmérnök, erdőfőtanácsos; Doktay Gyula hatvani gyáros, később a helyi múzeum megalapítója és vezetője; dr. Lőrinczy Szabolcs, 1945 előtt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban miniszteri titkár; a Békés megyéből kitelepített gróf Wenckheim Sándor; végül két régészhallgató, Dienes István és Ferenczy László.³³

A visegrádi múzeum történetében meghatározó év volt 1962, amikor a múzeumok tanácsi kezelésbe való átadásával a Művelődésügyi Minisztérium a sárospataki Rákóczi Múzeumot, a visegrádi Mátyás Király Múzeumot és a monoki Kossuth Múzeumot a Nemzeti Múzeum közvetlen irányítása alá helyezte. Korek József, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese³⁴ megfogalmazása szerint: „E múzeumokkal való gyarapodás teszi a Történeti Múzeumot hagyományos nevén túl nemzeti múzeummá.”³⁵

Héjj Miklós nemcsak szűkebb szakterületével, a középkorral foglalkozott. A Visegrádra vonatkozó 16–18. és a 19–20. századi metszet- és képanyag (Jakob Alt, Dörre Tivadar, Kelety Gusztáv, Ligeti Antal és mások művei), a képeslapgyűjtemény és számos újkori dokumentum begyűjtésével, megvásárlásával ő teremtette meg a múzeum Helytörténeti gyűjteményét. Létrehozta a múzeum Adattárát, ide helyezte el az 1870-es évekből származó, Visegráddal kapcsolatos, általa lemásoltatott Műemlékek

2. kép. Héjj Miklós a Dunából előkerült bronzkori karddal, 1970-es évek, MNM Mátyás Király Múzeuma, Helytörténeti gyűjtemény, ltsz. H. 92.6.1.

33 Dienes István (1929–1995) a Magyar Nemzeti Múzeum későbbi kiváló honfoglaláskoros munkatársa; Ferenczy László (1928–2015) régész, orientalista, a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeum leendő kutatója.

34 Korek József (1920–1992) régész, 1961–1990 között a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese.

35 KOREK 1963, 236.

Országos Bizottsága-iratokat, valamint az 1954-ben megvásárolt, Schulek János-féle hagyatéknak visegrádi vonatkozású iratait és a régészeti, műemléki és múzeumi dokumentációkat.

Az 1970-es évek elejétől időt és anyagi forrásokat áldozott arra, hogy a Duna mederkotrása során előkerült leletek a múzeumba kerüljenek.³⁶ A bronzkori kardoktól a szovjet hadsereg sisakjaiig számos különleges tárgy került így a múzeum gyűjteményébe (2. kép). A komoly fegyveranyag mellett számos kiemelkedő lelet gyarapította az intézmény anyagát: egyebek mellett zománcterakással díszített római lószerszámdísz, ezüstszerelék avar kori kard és egy feltehetően Mátyás kincstárából származó 15. századi aranytányér.

Héjj Miklós nemcsak fizikai valójában, hanem szellemében, érzelmeiben is Visegrádon élt, és ezer szállal kötődött a településhez. Talán mindenkinél jobban érezte, tudta Visegrád jelentőségét az irodalomban, képzőművészetben. Baráti kapcsolatban volt a Visegrádon élő művészekkel, akik közül most csak Áprily Lajos³⁷ nevét emelnénk ki. Szándékában állt *Visegrádi képek* című prózai kötetének kiadása Bardon Alfréd műegyetemi tanár³⁸ visegrádi tárgyú festményeivel, de a könyvet csak 2017-ben, Áprily Lajos születésének 125. évfordulójára sikerült megjelentetni Áprily Lajos, Bardon Alfréd és Héjj Miklós életrajzával kiegészítve.

A királyi palota a hatvanas–hetvenes években – úgy, mint nagy királyaink idejében – a művészetek otthona lett: nyáresti régizenei koncertek, az Országos Színjátzó Napok rendezvényei és sok más kulturális program zajlott le a királyi székhely falai között. 1966-ban befejeződött a Salamon-torony helyreállítása, és ettől kezdve a múzeum kiállítóhelyeként működött. A torony földszintjén a Szakál Ernő által helyreállított, eredetileg a királyi palota díszudvarában álló Anjou-kori kút fogadja a látogatókat. Az 1960-as évektől reprezentatív, változatos témájú kiállítások sora nyílt meg a toronyban: olasz majolika, főúri díszfegyverek, vártörténet, Mátyás király kőfaragó műhelye, dunai leletek, a római limes emlékei. Héjj Miklós a régészeti-történeti kiállítások mellett képzőművészeti tárlatok szervezésében is részt vett. A szakmai és kulturális programok is hozzájárultak a múzeum látogatói számának növekedéséhez: 1959-re 150 000, a hetvenes évek első felében 180 000 érdeklődő tekintette meg a visegrádi múzeumot.

A visegrádi ásatásokból származó leletek nemcsak hazai kiállításokon szerepeltek. A palota Mátyás-kori műtárgyai – a Herkules-kút kávalapjai és más reneszánsz szobrászati emlékek – az ausztriai Schallaburgban 1982-ben megrendezett *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458–1541* című kiállítás meghatározó elemei voltak. 1969-ben a Viktorin József plébános által 1869-ben felállított Zách Klára-kereszt ünnepélyes felavatásának centenáriuma alkalmából a Dunakanyar idegenforgalmának 100 éves történetére

36 GRÓF–GRÓH–KOC SIS–BUZÁS–IVÁN 2002, 710–733.

37 Áprily Lajos (1887–1967) költő, műfordító.

38 Bardon Alfréd (1904–1986) építész-mérnök, egyetemi tanár, festőművész.

emlékeztető jubileumi évet szerveztek Visegrádon. Héjj Miklós is támogatta a fellegrvár alatti Viktorin-émlékmű felállítását, és a múzeum rendezvényekkel, kiállítással tette emlékezetessé az emlékév rendezvénysorozatát.³⁹ Héjj Miklós mint művelődésszervező és mint érdeklődő visegrádi polgár lelkesen vett részt Visegrád kulturális életében. Nyugdíjaztatása után sem vonult vissza. 1996-ban bekövetkezett haláláig szívesen segítette tanácsaival a múzeumba kerülő fiatalabb kollégákat, gyakran meglátogatta ásatásait, s örült az új eredményeknek. Szakmai és közéleti kitüntetéseinél többet jelentett számára az őt ismerő és szerető barátok, kollégák, érdeklődő visegrádiak tisztelete és megbecsülése. 2013-ban Visegrád Város képviselőtestülete posztumusz díszpolgári címmel tüntette ki. 2022. december 10-én, születésének 100. évfordulóján a Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma és Művelődési Ház konferenciával emlékezett meg Héjj Miklósról, majd a résztvevők a visegrádi temetőben levő sírjánál rótták le tiszteletüket.

Bibliográfia

- BOZÓKI Lajos 2012. *Lapidarium Hungaricum 8. Pest megye II. Visegrád, alsó- és felsővár*. Budapest.
- BOZÓKI Lajos 2014. *A visegrádi Salamon-torony építés és helyreállítás története*. <https://archeologia.hu/content/archeologia/251/salamon-torony-bozoki.pdf>
- BUZÁS Gergely 2010. A visegrádi királyi palota története In: Buzás Gergely – Orosz Krisztina (szerk.): *A visegrádi királyi palota*. Budapest, 11–105.
- CHYZER Kornél 1890. *A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek története 1840-től 1890-ig*. S.-A.-Ujhely.
- CS. PLANK Ibolya – CSENGEL Péter 1996. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága és a magyar műemlékvédelem kezdetei. In: Bardoly István – Haris Andrea (szerk.): *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Budapest, 21–45.
- DEMME József 2016. *Magyar haza, szlovák nemzet*. Békéscsaba, 59–75.
- DOBSZAY Tamás 2003. A művelődés és a műveltség polgárosodása. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 156–180.
- FRISNYÁK Zsuzsa 2001. *A magyarországi közlekedés krónikája 1750–2000*. Budapest.
- GRÓF Péter 2002. Schulek János. In: Bodó Sándor – Víga Gyula (főszerk.): *Magyar Múzeumi Arc-képcsarnok*. Budapest, 776–777.
- GRÓF Péter 2022a. Viktorin és Visegrád 1969-ben. *Visegrádi Hírek* 38/6, 18.
- GRÓF Péter 2022b. „... a visegrádi vár körül nagy érdemet szerzett boldogult Viktorin József. ... Néhány gondolat Viktorin József „Visegrád egykor és most” című könyvének újbóli kiadása alkalmából. In: Viktorin József: *Visegrád hajdan és most*. Visegrád, 1–23.

39 GRÓF 2022a, 18.

- GRÓF Péter – GRÓH Dániel – KOCSIS Edit – BUZÁS Gergely – IVÁN László 2002. A Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma és gyűjteményei. In: Pintér János (szerk.): *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei*. Budapest, 710–733.
- GRÓH Dániel 2002. Héjj Miklós. In: Bodó Sándor – Víga Gyula (főszerk.): *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Budapest, 363–364.
- HALÁSZ Gejza 1863. *A Magyar Orvosok, és Természetvizsgálók Sopronban tartott VIII. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai*. Pest.
- IVÁN László 2004. *A visegrádi vár története a kezdetektől 1685-ig*. Visegrád.
- IVÁN László 2006. Régészeti kutatások és műemléki helyreállítások a visegrádi fellelővárban 1871–1998. In: Buzás Gergely (szerk.): *A visegrádi fellelővár Visegrád régészeti monográfiái* 6. Visegrád, 26–46.
- KESERŐ Katalin 1993. Várbrázolások. Táj és történelem a historizmus festészetében Magyarországon. In: Zádor Anna (szerk.): *A historizmus művészete Magyarországon*. Budapest, 223–241.
- KOREK József 1963. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum munkájáról az 1962. évben. *Folia Archaeologica* 15, 225–236. <https://doi.org/10.1002/star.19630150613>
- MAROSI Ernő 1988. Visegrád a nemzeti tudatban. Művészettörténeti adalékok. *Ars Hungarica* 16/1, 5–10.
- RUSNÁKOVA, Helena 2012. *J. K. Viktorin viharos élete*. Nové Zámky. <http://real.mtak.hu/134143/1/j-k-viktorin-viharos-elete.pdf>
- SCHULEK János 1936. *Visegrád problémái és feladatai*. Budapest,
- SIMON V. Péter [1990]. *Görgey Artúr élete és működése Magyarországon*. Budapest.
- SZÁRAZ Antal 1890. Hazai archaeológiánk a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésein (1840–1888). *Archaeologiai Értesítő* 10, 426–429.
- VIKTORIN József 1872. *Visegrád hajdan és most*. Pest.

